

કાકાની શરણી

[એક નાટક.]

વેબદ :

શ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

પ્રમુખ, સાહિત્ય સંસદ

લૅંગમેન્સ ગ્રીન એન્ડ કંપની, લીમીટેડ,

૫૩, નીકલ રોડ, મુંબઈ.

કલકત્તા, મદ્રાસ, લંડન, ન્યુયૉર્ક.

કાકાની શશી

[એક નાટક.]

લેખક :

શ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

પ્રમુખ, સાહિત્ય સંસદ

લૉંગમેન્સ ગ્રીન એન્ડ કંપની, લીમીટેડ,

૫૩, નીકલ રોડ, મુંબઈ.

સ્વચ્છતા, મદ્રાસ, લંડન, ન્યુયૉર્ક.

૧૯૨૯.

KAKA-NI-SHASHI

By

KANAIALAL M. MUNSHI

ધીરજ ને માર્દવની સ્નેહભરી મૂર્તિ —

બાહેન જડી બાહેનને

કાકાની શશા

પાત્રો

મનહરલાલ

કુંદનલાલ

ભાતીરામ

મંદિરજીત

ગોરીશંકર

દુર્લભરામ

વલ્લભરામ

ગુલાબદાસ

રામો, લોચા, વગેરે

શશિકલા

વિદ્યુમુખી

ગાં. સ્વ. ગંગાબહેન

શિવગૌરી

મિસ ગીરોજા

કાકાની રાશી

અંક પહેલો

પ્રવેશ પહેલો

(સમય: સાંજના સાડાત્રણ)

સ્થળ: મુંબઈ, સેન્ટ્રલ રેલ પર આવેલા રાવસાહેબ મોતીરામ ડેપ્યુટી સુપ્રીટેન્ડેન્ટના બાડેના ઘરનું દીવાનખાનું.

દીવાનખાનાના ફર્નિચરમાં એક ગાલીચો, એક આરસપાણનું ગોળ ટેબલ, બે લેધરક્રોચથી મઢેલા સોફાઓ, ચાર તેવીજ ખુરશી, બે આરામ ખુરશી, કાચના ટેસમાં એક હાર્મોનીયમ, ભીંત પર દુકુંબી જતો નાનીમોટી છબી, બારી પર પાંચમા જ્યોર્જની છબી. દુકામાં ૫૦૦ થી ૧૦૦૦ સુધી કમાનાર સાધારણ કેળવાએલા ગુજરાતી ગૃહસ્થનું દીવાનખાનું.

શિવગૌરી ફર્નિચર પરના હાથના ભરેલા રુમાલો ઠીક કરી ગોઠવે છે.

શિવગૌરી આશરે અઢવીશ વર્ષની ઉંમર જેટલી દેખાતી, ગુજરાતણામાં કદાવર ગણાય એવી સ્ત્રી. મોટી આંખો, મોટા ચાંદ્રો, મોટા ચોટ્તો, મોટા ગાંઠ, લુગડાનો અતિશય પીળો રંગ, લીલા રંગની ચોળી ને

કાકાની શશી

સફેત રંગના સપાટ; લાંબાં ડગલાં ભરવાની, જોરથી રુમલો રાખવાની, દઢતાથી ડોકું ફેરવવાની રીત. આ બધું એમના વ્યક્તિત્વનો અદ્ભુત વિકાસ બતાવે છે.

તેને એક કાગળની કચ્ચર જડે છે. તે લઈ તેને દઢતાથી ચમટીમાં ચોળી નાંખી શ્રીકૃષ્ણ સુદર્શન ચક્ર નાંખે તેવી સચોટતાથી તે બારી બહાર દેખાતા ટેલીફોનના થાંભલા તરફ નાંખે છે.)

શિવગૌરી: રામા ! રામા—

(મોતીરામ આવે છે. તે ઉંચા, બડા, સફેત ફીલના કપડામાં સજ્જ થએલા પોલીસના અમલદાર છે. તેમની મુછો, ક્યસરની હતી તેવી મુછો રાખવાનો એમનો સતત પ્રયત્ન દેખાડે છે. દરેક વસ્તુ તરફ ડોળા ધુરકાવીને જોવાની એને ટેવ છે.)

મોતીરામ: શિવગૌરી, શું છે ?

શિવગૌરી: (રુમાલ ગોઠવતી જાય છે.) મેં તમને ક્યાં બોલાવ્યા ? રામા—

મોતીરામ: (ડોળા કાઢીને) શિવગૌરી ! મને પેલો કુતરો મળ્યો હતો.

શિવગૌરી: (એકદમ સોફા પર બેસી જઈ પગ પર બે હાથ ઠોકે છે.) બોગ લાગ્યા મારા. તમને પણ એના વગર નથી ચાલતું તો ! બોલો, શું છે ? (ડોળા કાઢે છે.)

મોતીરામ: (નરમ બનીને) અકળાયું છે શું કામ ?

શિવગૌરી: અકળાઉં નહીં તો શું કરું ? (મોટા નિઃશ્વાસ નાંખીને) મારો તે કાંઈ અવતાર છે ? એ કાળમુખો મારો કેડો છોડતોજ નથી. (લુગડાંનો છેડો ઠીક કરે છે.) હું તે નાંખીને કેમ કરી બેસું ? એક તો મારું શરીર આવું ને તેમાં—બોલો, શું થયું ?

મોતીરામ: (રોદ્ધી) એ હરામખોર કોઈની મોટરમાં બેસી જતો હતો. મેં ચપ દબાવે મોટરનો નંબર તોંધી લીધો. (અહાહુરીથી બુઝે છે.)

શિવગૌરી: (હિચતારી) આખા ગામનો સુરજ ઉગશે, પણ મારો ક્યારે ઉગશે? (સુરજ ગાલીચા નીચે ઘુપાયો હોય ને તેને ડરાવતી હોય તેમ બેચા કરે છે.)

મોતીરામ: એનો એક સગો મારી પાસે વાત લાવ્યો કે એ કાંઈ સમાધાન કરવા માંગે છે.

શિવગૌરી: સમાધાન! સમાધાન! (બેરથી આંખો ચાંબે છે.) ભાઈના ઘરનો રોટલો ખાઉં છું તોંએ મુઠો જાંખીને બેસવા દેતો નથી. એનું તે મેં કોણ બાણું શું બગાડ્યું છે? મરજે મારાં માને આપ કે બાણાવી ગણાવીને મને કુવામાં નાંખી.

મોતીરામ: તું અકળાય છે શું કામ? બહેન, મા ને આપ તો ક્યારના મરી-

શિવગૌરી: હા. તેમાંજ મારી આ દશ થાય છે ને? કાલે સવારે તમે પરણી જશો એટલે મારું કોણ? (ફરીથી આંસુઓ લુછવા માંડે છે.) ચાર આંગળની ભાભી આવશે એટલે મારે તો તેની સેવા કરવાની રહીને?

30911

મોતીરામ: (ગરીબ બની) પણ આજે પાંચ વર્ષ થયાં-

શિવગૌરી: (આક્રંદ કરી) હા! ભાઈ હા! પાંચ વર્ષ થયાં નથી પરંતુ તેમાં મારા પર ઉપકાર કર્યો. ભાઈ! આપા! ઉપકાર કર્યો! (ધાંટો કાઢીને) મરજે એ હિંદુ સંસાર કે બૈરીને બીચારીને નિરાધાર બનાવી મુકી છે. (ડોળા કાઢીને) અમારામાં કોઈની કમાવાની શક્તિ નથી તેમાં તમારો ઉપકાર વેડીએ છીએ.

કાકાની શશી

મોતીરામ: પણ બહેન-

શિવગૌરી: બહેન ને ભાઈ-બધાં કહેવાનાં. અમને જરા આગળ પડતાં તો થવા દો, પછી તમારી વાત, બતાવી દઈએ છીએ. કેવી તે તો જુઓ. (છાતી કાઢીને) ભણાવી ગણાવીને મારો ભવ બાળ્યો. હું તે કેમ છુલું ?

મોતીરામ: (જણે પોતાનો વાંક હાથ તેમ) મારે જવાનો વખત થયો છે. હું જઈ છું.

શિવગૌરી: હા ભાઈ હા. જાઓ, બા જાઓ. ભાભી ધરમાં હોત તો બતાવી આપત કે કેમ આમ ધર સુતું મુકી જાઓ છો.

મોતીરામ: (નમ્રતાથી) કોઈ આજે આવવાનું છે કે શું ?

શિવગૌરી: અમારા સ્ત્રીસમાનતા સંઘની સમિતિના સભ્યોને મેં ચઢાપાણી માટે બોલાવ્યાં છે. કાલબાદેવી જતા હોં તો લુડો-વીચીની Woman n Vindication મોકલવાનું કહેતા જાને (ડોળા કાઢીને) એ તમારો મોટો હીમાયતી પાક્યો છે.

મોતીરામ: વારુ. હું હમણાંજ સ્ટેશન પરથી ટેલીફોન કરીશ. (ધંટડી વાગે છે.)

શિવગૌરી: અમારાં મિત્રો આવ્યાં કે શું ?...તમે જાઓ હવે.

મોતીરામ: (હસીને) હું જોઈ તો ખરો કે તારાં મિત્રો કેવાં-એક છે ?

શિવગૌરી: બસ ! પુરુષને એજ. સ્ત્રી જોઈ કે બસ લઈ. (માથે હાથ મુકી) બાવા ! તમારી જાતથી તોબા.

(મોતીરામ હસે છે. સૌ. વિદ્યુમુખી કુંદનલાલ દાખલ થાય છે. તે પરચીશોક વર્ષની સ્વરૂપવતી ને ભણી દેખાતી સ્ત્રી છે. તે ગંભીર ચાલે ચાલે છે ને ખિન્નતાથી હસે છે.)

વિદ્યુમુખી: (હસીને) કેમ, શિવગૌરી બહેન છો કે ?

શિવગૌરી: (હસીને) આવો.

મોતીરામ: કેમ, વિધુબહેન, કેમ છો ?

વિધુમુખી: (હસીને) હા. કેમ, મોતીરામભાઈ ! તમે ઘણા દહાડા થયાં મારે ત્યાં આવ્યા નથી. વાહરે !

મોતીરામ: આવીશું. પણ મારી નોકરી એવી છે ને ? કેમ, કુંદનલાલ કેમ છે ?

વિધુમુખી: (ખિન્નતાથી હસીને) ખુશીમાંસ્તો ! તમારે ભાવડા લોકને ક્યાં ઘર ચલાવવું છે કે છોકરાં ઉછેરવાં પડે છે કે જીવ નાખુશ થાય ?

મોતીરામ: ચાલો હું રજા લઈશ. શિવગૌરી, હું કલાકેકમાં પાછો આવું છું. (જાય છે)

શિવગૌરી: (હસીને) વિધુબહેન ! બેસો. આપણા સંઘે વાત તો બહુ કરી. હવે આપણે કાંઈ કરવું છે કે નહીં ?

વિધુમુખી: શું કરીએ, બહેન, બેસો ? ગુજરાતી સ્ત્રીઓ સ્વભાવે ઉંઘણુશી છે ને કાંઈ કરવાની હીંમત છે નહીં. બધીઓ વાતો કરે છે ને ઘેર જઈને મેં તેરી ગૌઆ. બ્યાં સુધી પુરુષોના માથામાં મારીશું નહીં ત્યાં સુધી—

(ઘંટડી વાગે છે. વિધુ શીકી પડે છે.)

મને લાગે છે કે શશિકલા આવી.

શિવગૌરી: એ તો આ વર્ષેજ બી. એ. થઇને ?

વિધુમુખી: હા.

શિવગૌરી: એના કાકાને હું બેચાર વાર મળી છું, પણ એને મળી નથી. આપણી સમિતિની સભ્ય થઇ એટલે મેં આજે નોતરી છે. કહે છે કે એ બહુ તેજસ્વી છે.

વિધુમુખી: (દયામણું હસીને) બધાં એમ કહે છે ખરાં.

કાકાની શશી

શિવગૌરી: એના કાકા બહુ પૈસાદાર છે, નહીં ?

વિદ્યુ: હા, અમારા તો અસીલ છે. બહુ સારા માણસ છે—માત્ર સ્ત્રીશત્રુ છે. એમને આપણું મોઢું નથી ગમતું.

શિવગૌરી: ચાલો શશિકલા આપણને ખપ તો લાગશે.

(શશિકલા આવે છે. તે રૂપાળી ને તેજસ્વી વીશેક વર્ષની છોકરી છે. એનું હાથ આકૃંપક છે. તેણે કીમતી લુગડાં ફક્કડ રીતે પહેર્યાં છે.)

શશિકલા: (હાંસથી આવીને) કેમ, વિદ્યુબહેન, કેમ છો ? કેમ છો, શિવગૌરીબહેન ?

શિવગૌરી: આવો—એસો. (શશિકલા એસે છે) શશિબહેન ! અમે આપણી સ્ત્રીઓની દશાની વાત કરતાં હતાં. આપણે વાતો કર્યાં કરીએ છીએ ને પુરુષો તો તેવા ને તેવા—નિર્દય, સ્વાર્થી, ગુન્દમખોર—આલ્યાજ કરે છે.

વિદ્યુમુખી: (જરા કટાક્ષથી) શશિબહેન શું ધારે છે ? એ પરણ્યા નથી, પણ એમને પુરુષનો અનુભવ છે.

શશિકલા: (ગૌરવથી) હા. એક તો મારા કાકા સ્ત્રીશત્રુ છે. ને બીજાઓને પણ હું સારી રીતે જાણખું છું. મને તો સમજતું નથી કે કેળવાએલી સ્ત્રીઓ શા માટે પરણી મરે છે ?

વિદ્યુમુખી: (કટાક્ષથી) હાસ્તો. ન પરણ્યામાં નવ ગુણ.

શિવગૌરી: (પ્રશંસાથી) મને પણ તેજ સમજતું નથી. અમારાં જેવાં જેનો બાલપણથી ભવ બગાડ્યો હોય તેની વાત ગુદી. પણ આ પેલી મધુરી ! કાલે તો આપણી સમિતિમાં હતી ને રાજનામું આપી પરણી ગઈ.

શશિકલા: એને તો હું પહેલેથીજ નિર્માલ્ય ગણતી હતી. એને આર્યસંસ્કારનું બહુ ઘેલું હતું. એવાં પાણીપોચાં માણસોજ ખોટાં !

વિદ્યુમુખી: (માં મચકાવીને) આર્યસંસ્કાર ? હાંહ. પેલો ગૌરી વેચનાર તે મોટા સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર—

શિવગૌરી: (તિરસ્કારથી) ને પેલો સ્ત્રીને કાઢી મુકનાર
રામચંદ્ર તે ઇશ્વરનો અવતાર—

શશિકલા: (હસીને) ને દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચનાર મોટા વીરો—
વિદ્યુમ્બી: (હાઠ પીશીને)—ને ઐરીને જુગારની હોડમાં મુકનાર
ધર્મ રાજા—

શિવગૌરી: (ગુસ્સામાં) ને બીચારી સુતેલી ઐરીને ત્યાગનાર
ગૌતમચુદ્ધ—

શશિકલા: (હસીને) ને સોળહજાર એકસો ને આઠનો જનાનો
રાખનાર કૃષ્ણ તે બાળ બ્રહ્મચારી ભગવાન—(ધંટડી વાગે છે.)

શિવગૌરી: મીસ પીરોજ આવીયા.

(મીસ પીરોજ ને ગં. સ્વ. ગંગાબહેન આવે છે. મીસ પીરોજ
વીસથી વાંદીશ વર્ષનાં હોઈ શકે. તેમના મોં પર પાહોડર અને હોઠ પર રંગ
છે. તેમના વાળ બોબ્બડ-ટુંકા કરાવેલા—છે. તેમણે ડાબે હાથે પહેરલાં
કડામાં રુમાલ ખોર્યો છે. તે થણક થણક ચાલે છે. પારસીએ
દાખલ કરેલી સંસ્કૃતિનો તે નમુનો છે. તે પરણ્યા નથી, પણ કલાકારના
રસિક અને અવર્ણનીય ધંધો કરે છે એમ દુનીઆ માને છે.

ગં. સ્વ. ગંગાબહેન પચાસેક વર્ષના લાગે છે. તેમની આંખે
ચશ્મા છે. તેમનો રંગ કાળો છે, પહેરવેશ સાદો છે. તેમણે સફેત
વસ્ત્ર ને પગે ચંપલ પહેર્યા છે, તેને મીઠું હસીને ડાહ્યું બોલવાની ટેવ
છે, એટલે મહેતી તરીકે સુવિખ્યાત છે.)

આવો આવો મીસ પીરોજ, કેમ છો? (શેફહેંડ કરે છે) કેમ
ગંગાબહેન! બેસો. (બધાં બેસે છે) ચાલો, બધાં આવી ગયા.
(તિરસ્કારથી) લેડી કુંતાબાઈ તો જાણો છો ને—નામનાં. એમના વર
પુત્રે ચાલ્યા કે એ પણ ચાલ્યા પુત્રે. એ એક મોટી પચાસ વર્ષની દીંગલી
છે, દીંગલી. મીસીસ દલાલ માંદા છે, એટલે આપણે છીએ તેટલાંજ.

કાકાની શશી

પીરોજન: (પંખો ખાતી ખાતી) ધનુજ ગરમ છે, સાહેબજી
All Round. આજે મારે રાતના કોન્સર્ટમાં જવુંય.

શિવગૌરી: ચાલો, ઝાળખો છો ને? આ મીસ શશિકલા—આપણા
નવાં સભ્ય. મીસ પીરોજન—કલાકાર છે, ને ગંગાબહેન મહેતી છે.

શશિકલા: (પીરોજનને) કેમ છો? (ગંગાને) ગંગાબહેન
તો મને મળ્યાં છે. કેમ છો?

ગંગાબહેન: ખુશીમાં, કેમ છો વિદ્યુબહેન? કુંદનલાલે કાયદાના
ખરડા કર્યા કે? બહુ વખત થયો.

વિદ્યુમુખી: એ કામ શશિબહેને એમની પાસે કરાવવાનું માથે
લીધું છે. હવે થશે.

શશિકલા: હા. મેં કાલેજ કુંદનલાલ જોડે વાત કરી હતી.
લગભગ તૈયાર છે.

પીરોજન: શાના કાયદા?

વિદ્યુમુખી: સ્ત્રી—

શિવગૌરી: આપણા સંઘ તરફથી સ્ત્રીઓના હકોના કાયદા
કરાવીએ છીએ. તેમને પરણતાં વરની મીલકતમાં ભાગ મળે, વર
મરતાં પણ ભાગ મળે. તેને ન ફાવે તો જીવદી રહી શકે. જોઈએ તો
છુટા છોડા લઈ શકે.—આ બધા કાયદા મીસ્તર કુંદનલાલ તૈયાર કરે છે.

પીરોજન: પછી કાઉન્સિલમાં રજુ કોન કરસે? તમારા વાનીયા
નહીં મલે ટો મારો જીમી લાવસે.

શિવગૌરી: હીંદુઓ તો બધા લેગા મળી જશે. એ કાંઈ
સ્ત્રીઓને હક્ક આપવાના છે?

ગંગાબહેન: પણ ધારાસભા સ્વીકારશે?

શિવગૌરી: (ડોળા કાઢીને) નહીં સ્વીકારશે તો જશે 'ક્યાં'?
મગદુર છે—

વિદ્યુમુખી: (હોહ દાખી) મગદુર શું છે ?

શશિકલા: પુરુષો સ્વીકારે કે નહીં પણ આપણે યુદ્ધ માટે તૈયાર થવું જોઈએ. એ એમ મયક આપે તેમ નથી. (જોસ્સાથી) તેમના હાથમાં ધર છે, સમાજ છે, ધારા છે, નીતિ છે, ત્યાં સુધી એ જરા કાવવા દેવાના નથી.

શિવગૌરી: (હાથ દોડીને) ખરી વાત છે-તદ્દન ખરી વાત.

શશિકલા: કાયદા કરશે તોએ નકામા થશે. આપણી પાસે લડવાના પૈસા નથી.

વિદ્યુમુખી: (જરાક કટાક્ષથી) તમે તો હવે એકવીશ વર્ષના થશો કે પૈસાવાળાં થશો.

શશિકલા: એમ કોઈક થયું તેમાં શું ? આપણા હાથમાં કમાવાનું જોર આવવું જોઈએ.

પીરોજ: Economic Independence (આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય) એજ વાત છે.

ગંગામહેન: ખરી વાત છે. આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય વિના જમી વાત ખોટી.

શિવગૌરી: (જોરથી) પણ એ કાંઈ જવાને મળવું સહેલ છે ? હમણા તો એમનુંજ ખાવું ને એમને સીધા કરવા. અને મરદો કાંઈ મક્કતનું ખવડાવે છે ? આપણી પાસે ક્યાં ગંધાવડીતરું આપું કરાવે છે ?

શશિકલા: શિવગૌરીમહેન ! જ્યાં સુધી આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય ન મળે ત્યાં સુધી લગ્નમાંથી જગ્યા એમ નથી. મારી પાસે પૈસો ન હોય ને કમાવાની શક્તિ ન હોય, તો મારે મારા કાકા પર, ને નહીં તો કોઈ પતિ પર આધાર રાખવોજ પડે ને ?

વિદ્યુમુખી: (ધીમેથી બોલે છે) એમાં પણ કંટાળો અન્યાય ! મારા ગાપ મરી ગયા તેનો જમ્મો વારસો મારા ભાઈઓને મળ્યો.

કાકાની શશી

શિવગૌરી: (જેરથી ધાંટો કાઢી) એમાં પણ પુરુષોનો અન્યાય છે. જે આપની મીલકતમાં વારસો મળે તો છોકરીઓને પરણવું જ નહીં પડે.

ગંગાબહેન: પણ ગરીબોની છોકરીઓનું શું થાય ? બસ કમાય, જીવોની ! હું આજે પચ્ચીશ વર્ષ થયાં કમાઉં છું. મને કોઈની પંચાત છે ?

શશિકલા: એ બધું ખરું. જ્યાં સુધી આપણે પરણ્યાં જઈશું ત્યાં સુધી આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય માટે પણ આપણે મહેનત કરવાની નથી. લગ્નજ આપણાં બધાં દુઃખનું મુળ છે.

શિવગૌરી: (નિઃશ્વાસ નાંખી) તદ્દન ખરી વાત.

વિદ્યુમ્બી: (હોઠ દાખી) તદ્દન ખરી વાત.

પીરોજ: I agree-હું બી એમજ માનુંં.

ગંગાબહેન: (હસીને) પણ પુરુષો સાથે કાંઈક તો સંબંધ રાખવો પડેને ?

શિવગૌરી: (ધાંટો કાઢીને) એનો તોડ તો છેસ્તો, પણ આપણને સુઝતો નથી. ગંગાબહેન ! અફલાતુની પ્રેમ જ્યારે લગ્નનું સ્થાન લેશે ત્યારે સુખ મળશે. કવિવર નાનાલાલના જ્યાં જયંતમાં એજ છે. પ્રેમ પણ વાસના નહીં, સંબંધ પણ લગ્ન નહીં. બન્ને છુટાં. બેમાંથી એકને માથે કાંઈ ફરજ નહીં. ફરજ ગઈ કે શુભામગીરી ગઈ સમજજો, કે મરદો સીધા.

શશિકલા: (હસીને) નહીં તો માત્ર પ્રેરણા આપવા પુરતો સંબંધ રાખી શકાય. સ્ત્રી દૈવી છે, પુરુષ આસુરી છે; એટલે તે પુરુષ મિત્રોને પ્રેરી શકે છે. સ્ત્રીમાં ખરું સ્ત્રીત્વ હોય તો મનમાં ગમેતે હોય તો પણ તેની આગળ પુરુષો બધા પૂજ્યભાવ ધરીનેજ બેસે છે; અને તે એમની ભાગ્યવિધાત્રી જેવી એમના વિચાર ઘડે, એમની

ભિંમો નચાવે, એમની જીવનદોરી વણે. (તેજસ્વી મુખે ઉચું જુએ છે) જોન ઓફ આર્ક પુરુષના સ્વાતંત્ર્ય માટે કૌમાર્ય સેવ્યું; આપણે સ્ત્રીના સ્વાતંત્ર્ય માટે કૌમાર્ય કેમ નહીં સેવીએ? (શશિકલા પ્રેરણામૂર્તિ જેવી લાગે છે)

પીરોજ: (ગજવામાંથી નાની ચારસી કાઢીને હોહ તપાસતાં) આય મને ખીલકુલ ગમતું નહીં જો. મારે તો માટીડા જોઈએ, લવ કરવા, નાચવા, ઢીનર પર લઈ જવા. Your Joan of Arc is a prehistoric ideal (તમારી જોન ઓફ આર્ક તો ઇતિહાસ પૂર્વની ભાવના છે) એમનાં હાર્ટ (હૈયાં) બાંજીએ ટારે ખરાં.

શિવગૌરી: (સ્નેહભરી આંખે) તમારા કાકા શું કહે છે?

શશિકલા: કાકાને તો સ્ત્રીના સ્વાતંત્ર્યનું નામ ગમતું નથી. પણ શું કરે આવતે મહીને હું એકવીશ વર્ષ પુરાં કરીશ એટલે જીંદી રહીશ. પછી એમનો ને મારો રસ્તો જીંદો.

પીરોજ: તમારા Uncle (કાકા) જીના જમાનાનું કાલજું હોયે !

શશિકલા: ખીજી બંધી બાબતમાં ઘણાજ પ્રગતિમાન છે. માત્ર આપણા દૃષ્ટિબિંદુના કટા વેરી છે.

પીરોજ: તો એની Missis (ઘણીઆણી) ની મારફતે કેમ-

શિવગૌરી: (નીસાસો નાંખીને) ખીયારા પરખાજ નથી.

શશિકલા: એ તો સ્ત્રીશત્રુ છે.

વિદ્યુમુખી: (ખિન્નતાથી) પણ અમારાં પરણેલાનું શું? અમારે આમ ને આમ ક્યારાઈજ મરવું? ખરો સવાલ તો પરણેલીઓનો છે.

શશિકલા: તે વાત તો તમારા હાથની છે. દરેક વાતમાં પુરુષને તમે સીધો દોર કરી શકો.

વિદ્યુમુખી: (જરાક મ્હાન વદને પણ કટાક્ષથી) જીઓ, દુનીયામાં કેટલો અન્યાય? પુરુષો ગમે ત્યાં જાય, ખીજી સ્ત્રીઓ જોડે મજબૂત કરે

કાકાની શરૂઆત

પણ કોઈ બોલે નહીં. તમે હમણા પોડાશી જોડે બેસીને ચહા પીઓ તો દુનીઆ પીખી નાંખે ને ઘરમાં આગ લાગે.

શિવગૌવરી: (જેરથી) શું કરવા આપણે અંબધું સહીએ છીએ ? (નિઃશ્વાસ નાંખી) મારું અંબધું પુરુષના જુલ્મથીજ બગડ્યું હતું ને! પણ જે થવાનું હોય તે થાય, મેં તો નાની નાજ કહી. એ વેઠવા કરતાં મરવું સારું. (ડોળા કાઢી જોઈ રહે છે)

વિદ્યુમ્બી: (ખંખારીને) બધી બીચારીઓની એજ સ્થિતિ છે. પણ શું કરે? પુરુષ લગ્નનાં વ્રત ભાંગે તે કાંઈ નહીં, ને સ્ત્રી.—

શિવગૌરી: (મીઠાઈથી) શા માટે સ્ત્રીઓ એવું વેડે? પુરુષ ભાંગે ત્યારે સ્ત્રી પણ ભાંગે. લેતા જાઓ. શરૂં પ્રતિ શાઠ્યમ.

ગંગાબહેન: (હસીને) એટલે પોંક પડે.

પીરોજ: (હોડે રંગ લગાડીને)—તમારા વાનીઆ લોકો Brutes ખુત્સ—(જાનવર) છે.

શશિકલા: (હસીને) મારા કાકા તો એને પુરુષનો જન્મસિદ્ધ હક્ક માને છે.

પીરોજ: શેમ ! (શરમ) (ખીજાં બધાં તિરસ્કારથી જોઈ રહે છે)

શશિકલા: (તિરસ્કારથી) એ કહે છે કે પુરુષને પોતાની સ્ત્રીને ઘડવાનો સંપૂર્ણ અધિકાર છે. સારા માણસો શીખામણથી ધડે. ખરાબ માણસો સોડીથી ધડે.

પીરોજ: તમે એવનની સાથે કેમ રહી સકોચ તે મને ટો સમજાવું બી નહીં?

શશિકલા: (હસીને) એ એવું કદી કરતા નથી. એના અભિપ્રાયજ એવા છે.

અંક ૧ લો

વિદ્યુમુખી: (મ્હાન વદને) ત્યારે શિવગૌરી બહેન ! પુરુષ મળાદ કરે, તો સ્ત્રીએ પણ કરવી, એમ ? (શિવગૌરી ગાંભીર્યથી ડોકું ધુણાવે છે)

પીરોજન: Why not ? (કેમ નહીં ?)

ગંગાબહેન: (હસીને) ત્યારે આપણે શું કરવું તે વીશે આપણે બધાં તો એકમત થઈ શકતાંજ નથી.

શિવગૌરી: શશિબહેન, તમે શું કહો છો ?

શશિકલા: આપણો સંઘ તો એમાં ઝાઝું શું કરી શકે ? પણ આપણે દરેક જણી સ્ત્રી સમાનતાની પયગંબર થઈ શકીએ.

શિવગૌરી: (જોરથી ડોકું ધુણાવીને) ખરું જોતાં આપણા શ્વાસમાંથી સ્વાતંત્ર્ય નીકળવું જોઈએ.

શશિકલા: આપણા દરેક આચરણમાં સમાનતાની પ્રેરણા જોઈએ.

શિવગૌરી: (હાથ પર હાથ ઠોકી) આપણા હાથમાં સમાનતાનું બળ જોઈએ.

શશિકલા: એ જીવનમંત્રને વળગી રહેવાની આપણે શક્તિ સેવવી જોઈએ.

શિવગૌરી: (પ્રશંસાથી) આભ તુટે પણ આપણે અડગ રહેવું જોઈએ.

શશિકલા: (હસીને) ત્યારે આપણા આચાર ને વિચારમાં ધાર્મિક ઝનુન આવશે ત્યારે આપણે આ ધર્મયુદ્ધમાં વિજય મેળવીશું.

શિવગૌરી: (રોદ્ધથી) ને ક્ષતેહના ડંકા વાગશે.

પીરોજન: તડડન Right (ખરું) છે.

શશિકલા: જુઓની, પોતાપોતાની શક્તિ પ્રમાણે દરેકને રસ્તો મુકે છે. શિવગૌરીબહેન અફલાતની પ્રેમમાં માને છે. વિધિબહેન શઠ પ્રતિ શાઠ્યમાં માને છે.

કાકાની શશી

વિદ્યુમુખી: (વ્યંગદમાં) ને તમે લગ્નમાં માનતાજ નથી.

શશિકલા: ના.

શિવગૌરી: ને મીસ પીરોંગ Breaking heartsમાં (હૃદય ભાંગવામાં) માને છે.

વિદ્યુમુખી: ને ગંગાળહેન તો આર્થિક સ્વાતંત્ર્યમાં માને છે ને તે સેવે છે.

શશિકલા: દરેક પોતાનો ક્રમ પયગંજરી પ્રેરણાથી ચાહોમ કરીને પુરો કરે એટલે બસ. એક ભાવનામય છવન હજાર સભાઓથી સચોટ કામ કરશે.

શિવગૌરી: શશિબહેન, શાખાશ ! તમે અમારાં સંઘનાં ભૂપણ છો. તમે આટલી ઉમરે બધું ક્યાં શીખ્યાં ?

શશિકલા: (હસીને) એક તો મારા કાકાની વાતો પરથી. સ્ત્રી સંબંધી કાંઈ પણ તે કહે એટલે તેથી ઉત્તરમાં સત્ય રહ્યું હોવું જ નેહમ્. અને બીજું કોલેજના મારા મિત્રોના અનુભવ પરથી. હું કોલેજમાં હતી ત્યારે મને બધા વીંટાઈ વળતા ને હું તેમની પ્રેરણા-દેવી તેમને નયવતી. ત્યારેજ મને આ સમજાયું.

વિદ્યુમુખી: (મડમાં) પણ શશિબહેન ! શું પતિ આડો ચાલે તો તમારે આડા ચાલવું ?

શિવગૌરી: કેમ નહીં ? એનો હક્ક ને તમારો નહીં ? (બધાંને ચહા આપે છે)

શશિકલા: ચેંકયુ. કાંઈ નહીં તો એને સમજ તો પડે કે બેરી આડી ચાલશે તો કેટલી વીસે સો થશે.

પીરોંગ: બરી વાત છે. Practice before preaching. મારો friend (મિત્ર) મને તરછોડે તે પહેલાં હું સાત વાર તેને લાત મારું. (ચહા પીવા માંડે છે)

વિદુમુખી: (મ્હાન વદને) પંણુ આ તો પતિ થાય.

શિવગૌરી: એજ આપણી ભુલ થાય છે ને. પતિ એટલે શું ?
એક માણસ-જેવાં આપણે તેવો તે—ખંતે સ-મા-ન. એમ ગણીશુ
ત્યારેજ આપણો બળવો—

ગંગાબહેન: (હસીને) બેઠો બળવો

શિવગૌરી: (અધીરાઈથી) અરે બેઠો બળવો કે ઉભો કે મુતેલો.
(દટતાથી) બસ બ-ળ-વોજ. જે થાય તે સહેવા તૈયાર થવું નેહએ.

શશિકલા: એતુંજ નામ ધર્મયુદ્ધ.

શિવગૌરી: આપણે આજંથીજ શરુ કરીએ.

પીરોજી: મેં ટો કારતું સરુ કરી દીધુય.

ગંગાબહેન: (હસીને) મારે તો કાંઈ શરુ કરવાનું છેજ નહીં.
(ઘંટડી વાગે છે.)

શિવગૌરી: રામા, પહાતો કોણુ આવે ? (શશિકલાનો શોકર.
મોઠાં ઘુટ ને સોનેરી બટનથી ભભકતા પહેરવેશમાં માનભરે આવે છે.)

શોકર: બહેન સાહેબ ! શેઠ આવ્યા છે.

શિવગૌરી: (જરાક હસીને) કોણુ તમારા કાકા ?

શશિકલા: હા. કહે કે હું હમણા આવી.

શિવગૌરી: (હસીને) ઉપર બોલાવોને.

શશિકલા: ના. એ તો મને કલ્પમાં લઈ જવા આવ્યા છે.

શિવગૌરી: અરે અહીંયા આવ્યા છે તે કાંઈ ચહા પીધા
વિના જવાશે ?

પીરોજી: I should like to see the old Ogre.
(એ રાક્ષસને હું જોવા માંગું છું.)

શિવગૌરી: શેઠ સાહેબને કહે કે બાઈ ઉપર બોલાવે છે.

(શોકર જાય છે.)

શશિકલા: કાકા એમ નહીં આવે. (તે ખારીએ જઈ તાળી પાડે છે ને હાથ વતી ઉપર આવવાની નીશાની કરે છે. શિવગૌરી લુગડું ઠીક કરે છે. પીરોજી ગજવામાંથી નાની આરસી ને પદ્મ કાઢી પાઉડર મારી હોઠ પર રંગ લગાડે છે, ગંગા ચરમા સાફ કરે છે. વિદ્યુમુખી વાળ ઠીક કરે છે.)

પીરોજી: તમારા father (પિતા) ના મોટા ભાઈ કે નાના ?

શશિકલા: (હસીને) એ તો મારા પિતાના ભાગીઆ થાય છે. પણ તે મારી નાની ઉમરે ગુજરી ગયા એટલે એમણેજ મને ઉછેરી છે.

પીરોજી: (નીસાસો નાંખીને.) I wish I had a shamefully rich uncle like yours (તમારી માફક શરમ લાગે એટલા પૈસા હોય તેવા કાકા મને હોત તો સાહે.)

(ખારણા ને સોફા વચ્ચે ઉભી રહી શશિકલા એક પગ પરથી બીજા પગ પર ઉભી રહે છે. વાતાવરણમાં અંધીરાઈ પ્રસરી રહે છે ને કોઈ ચંદા પીતું નથી. થોડી વારે મનહરલાલ ખારણામાં આવે છે ને બધી સ્ત્રીઓ ઉભી થાય છે. મનહરલાલે સુરતી પાંદડી, બંધ કોલરનો કાળો કોટ, ઘોળી પાટલુન ને કાળાં બુટ પહેર્યાં છે. તે ચાલીસથી પીસતાલીસ વર્ષનો દેખાય છે, તે ઉચ્ચો છે ને ગૌરવર્ણો છે. તેનું મુખ ગંભીર છે, આંખો મોટી ને મમતાળુ છે. તેની ચાલમાં ગૌરવ છે, તેની આંખના તેજમાં મજાક છે. તે શશિકલાને જોઈ હસે છે.)

શશિકલા: (આગળ જમને) આવો કાકા! આ બધાં તમને મળવા માંગે છે.

મનહરલાલ: (મજાકભર્યા અવાજથી) પણ મારે ત્રણ દાદર ચઢવું પડ્યું તેતું કાંઈ? નમસ્કાર. (હાથ જોડે છે.)

શશિકલા: મીસ પીરોજી-આર્ટિસ્ટ છે.

પીરોજી: (હાથ લંબાવીને) How do you do? (કેમ છે?)

અંક ૧ લો

મનહરલાલ: (હાથ જોડીને હસે છે) હું તો જોગમાયાઓને દૂરથીજ નમસ્કાર કરું છું. (બધા હસવામાં વિનય માની હસે છે.)

પીરોજ: (સ્વગત) Idiot! I will break his heart (મૂરખ ! એતું હેયુંજ ભાંગી નાખીશ.)

શશિકલા: આ શિવગૌરીબહેન મોતીરામ ડેપ્યુટી મુખીટુંડંટના બહેન—અમારા સંધના મત્રી છે.

મનહરલાલ: (હાથ જોડીને) તારા સંધના ! (હસીને) સ્ત્રીને મુછો ઉગાડવાનો સંધ કે ?

(બધાં જરા ક્યવાય છે. પણ આવા મોટા માણસની મગ્નકો હાસ્યથી સ્વીકારી બધાં આતિથ્ય કરે છે)

કેમ છો ? મોતીરામને હું સારી રીતે ઓળખું છું.

શિવગૌરી: (મીઠાશથી હસીને) કેમ, હું પણ તમને બેત્રણ વખત મળી હતી. ખેસો. અંદીઆં આવ્યા ને ચાંગળ ચલા પીધા વિના જવાય કે ?

શશિકલા: આ વિદ્યુબહેન—

મનહરલાલ: કુંદનની વહુને તું શું ઓળખાવતી હતી ? કેમ છો ? (જવાબમાં વિદ્યુમુખી હસે છે)

શશિકલા: આ ગંગાબહેન. વાણીઆ હિતવર્ધક સભાની શાળાનાં મુખ્ય મહેતીજ છે.

ગંગા બહેન: જય શ્રી કૃષ્ણ.

મનહરલાલ: જય જય બહેન. કેમ છો ? (ખેસે છે)

શિવગૌરી: (ચલા આપીને મીઠું હસે છે) મનહરલાલ શેઠ, તમે વાલકેશ્વર પર રહો છો નહીં ? એક દહાડો શશિબહેનને મળવા હું આવવાની છું.

મનહરલાલ: મારે ત્યાં શશિને મળવા આવવું હોય તો આ મહીનામાંજ આવજો. આવતે મહીને એ જુદી રહેશે.

કાકાની શાશી

શિવગૌરી: કેમ ?

મનહરલાલ: એને એકવીસ વર્ષ પુરાં થાય એટલે એ એને ઘેર ને હું મારે. (હસીને) આવી બળવાખોર છોકરી મારે કેમ પાલવે?

પીરોજી શેઠ! અમે સાંભલીઈય કે ટમે ઘેરાના કદા વેરી છેવ. એમણે ટમારું શું બગારીયુંય વારું!

મનહરલાલ: (મનકમાં) ધણુંજ માયછું! મારી માએ મને જન્મ આપ્યો ને મરી ગઈ-મને પુછ્યા વિના. મારી એક બહેન હતી તે પરણી ગઈ-તે પણ મને પુછ્યા વિના. ને શશિ પણ સફેજેટ થઈ ગઈ-મને પુછ્યા વિના. (બધાં હસે છે) બીજી કોઈ સ્ત્રીના સમાગ-મમાં તો હું આવ્યો નથી.

શિવગૌરી: (લગીને) શેઠ! તમે પરણ્યા કેમ નહીં?

મનહરલાલ: (હસીને) એક તો મને પરણવાનો વખત નથી (બધાં હસે છે) ને શશિ કહે છે તેમ હું સ્ત્રીશત્રુ છું. મારે જોઈતી ઘેરી જડતી નથી.

શિવગૌરી: (ઝીણી આંખો કરી હસીને) શી વાત કરો છો ?

મનહરલાલ: (ગાંભીર્યથી) તદ્દન ખરી વાત. મારે જોઈતી સ્ત્રીને કોઈ જન્મ આપતું લાગતુંજ નથી.

વિદ્યુમ્બી: (હસીને) એમ કહોની કે તમારે પરણવુંજ નથી. તમે ધારો તો જોઈએ તેટલી સ્ત્રી મળે.

મનહરલાલ: તમારા વર્ગની સ્ત્રીને હું શું કરું ?

(બધાં હસે છે)

શિવગૌરી: (આંખોમાં અગ્ની લાવી) કેમ, શું કરું કેમ? બીજા બધા શું કરે છે ?

મનહરલાલ: તે પ્રભુ જાણે! પણ તેને પરણી હું શું કરું તે સમજતું નથી. બીયારીને મોહું રંગવામાં મારી સાસું જોવાની, ને

કપડાં ઠેકારવામાં મારી તખીએત પુછવાની પુરસદ ન મળે; પર પુરુષને પોતાની યુદ્ધિનો ભભકો દેખાડવામાં મને રીઝવવાની પળન મળે; પોતાના હકક સાખીત કરવામાં પોતાનાં કર્તવ્યની પરવા ન મળે.

પીરેખ: You are a savage. (તમે જંગલી છો.)

મનહરલાલ: (ગાંભીર્યથી) જંગલી શા માટે ? ઉરાંગ ઉટાંગ કહેશે તોએ ચાલશે. પણ સ્ત્રી મારે પરણવી છે ને.

શિવગૌરી: પણ શેઠ, પહેલા શું સ્ત્રીઓ ઘરેણાં લુગડાં નહોતી પહેરતી ?

મનહરલાલ: પહેલાં પહેરતી હતી એક જણને-માલીકને-માટે; તેનું રંજન કરવા.

પીરેખ: Shame ! (શરમ)

મનહરલાલ: હવે સ્ત્રી રૂપ ધરે છે, વસ્ત્ર પહેરે છે સમસ્ત જનમંડળનું રંજન કરવા. મારે તો મારે માટે વસ્ત્ર સજે, ને રૂપ સમારે એવી સ્ત્રી જોઈએ છે.

શિવગૌરી: (હસીને) તમે તો હદ કરો છો ! તમે તો મોગલ બાદશાહ જેવું કરવા મથો છો, (સ્વગત) જોલે છે ગમે તે પણ માણસ છે ફકકડ.

વિદ્યુમ્બી: ત્યારે સ્ત્રીઓના હકકની વાત તો તમે સાંભળોજ શાના ?

મનહરલાલ: (હસીને) મેં શશિ પાસે એ હકકોનું દારતાન એટલું સાંભળ્યું છે કે મારા કાન બહેરા થઈ ગયા છે. તમારી શક્તિઓની કીંમત કરાવવાના સમાન હકક ખરા-પણ મારી શક્તિનું આહું પોતું અનુકરણ કરવાના નહીં. હમણાં તો સમાન હકક એટલે પુરુષને પરણવું ખરું, પણ તેનાં છોડરાં ન જોઈએ; તેના પૈસા વાપરવા ખરા, પણ સેની મરણ પ્રમાણે નહીં-

પીરેખ: Oh dear !

કાકાની શશી

મનહરલાલ: છોકરાં પારકા પાસે ઉછેરાવવાં, પણ પોતે ઉછેરવાં નહીં; પતિને સુખી કરી સુખી થવું નહીં, પણ પોતે દુઃખી છે એમ માની દુઃખ દેવું. (હસીને) તમારી અર્વાચીન સ્ત્રીઓ અંગારાની માફક માત્ર અમકે છે, અને પોતાની ને પારકાની રાખ કરી મુકે છે. તેમને જોઈ મને તાવ આવે છે. (હસીને) કાલે ઉડીને મને ત્રણ આંખો ને બે નાક નથી માટે પણ શશિ તકરાર ઉભી કરે તો કહેવાય નહીં.

વિદ્યુસુખી: ત્યારે કોઈ જુની સ્ત્રી પરણી લાવોને; તે તમને ગમશે.

મનહરલાલ: (મનક ભર્યા અવાજે) જુની સ્ત્રી જોઈને પણ મને એવોજ ટાઢીઓ આવે છે. એક તો એ ઢીંગલી જેવડી મળે, ને મારે ઢીંગલી જેવી રાખવી પડે. તે બોલે તો કાન ફાટે ને ચાલે તો ધરણી ધુન્ને. અઘાણાં છોકરાની માવજત કરતી પરવારેજ નહીં, કે મારી પાસે આવે. સાથે એસી વાત કરવા જતાં મારી મુઠમાં જુ ભરાઈ જાય તે જુદી. અને જોઈતું એવું ઝપ દઈને કરી મુકે કે સંચો પણ વધારે માણસાઈવાળો લાગે. આખો વખત જાણે કુતરાની પુછ-ડીએ ઈંટ બાંધી હોય એવો હું લાગું.

(બધાં હસી પડે છે)

શશિકલા: (ખુબ હસીને) કાકા ! તમારે માટે પરમેશ્વરે સ્ત્રી ઘડીજ નથી.

મનહરલાલ: (મીઠાશથી હસીને) તેમાંજ બહેન ! આમ બેઠો છું ને- ગંગા બહેન: ત્યારે કોઈ આવેડ વયની સારી પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રી કેમ નથી પરણતા ?

મનહરલાલ: એટલે પહેલેજ દહાડે એના પુરાણા અનુભવનો મને લાભ આપે: તમારું આ સારું નથી ને પેલું સારું નથી. ના, બહેન, ના.

શિવગૌરી: (હસીને) હું જાણું છું તે તમારા જેવાને શું જોઈએ છે.

મનહરલાલ: હું પણ જાણું છું, પણ તે જડતું નથી.

શિવગૌરી: (આંખોમાં મીઠાશ આણીને) તમારા જેવાને અફલા-
તુની પ્રેમ જોઈએ. Platonic Love વાસના વગરનો પ્રેમ-દેહલગ્ન
વિનાનાં પ્રેમલગ્ન ! કેમ ખરું ને ?

મનહરલાલ: શશિ નાની હતી ત્યારે મેં એક ખાંડનો હાથી
લાવી કાચના કપાટમાં રાખ્યો હતો. એ રોજ કપાટ પાસે જઈ હાથી
ગળ્યો લાગશે એમ કલ્પના કરી જીભ વવળાવ્યા કરતી. મારે જીવ
વવળાવવાને સ્ત્રી નથી જોઈતી. મારે તો જાગતી જોત સ્ત્રી જોઈએ છે !

પીરેજી: You are hard to please. Try a statue.
(તમને રાજી કરવા ઘણું અઘરું છે. એક પથ્થરનું પુતળું લાવો)

વિદ્યુમુખી: પણ પંછી તમારા પૈસાનું શું થશે ?

મનહરલાલ: હું વીલ કરી જવાનો છું કે મારા મરણ પંછી
વાંદાઓ માટે એક હોટેલ ખોલવી. જેને જોઈતી સ્ત્રી ન મળે તે ત્યાં
આવીને મોજ કરે.

ગંગા બહેન: પંછી દુનીઆ કેમ ચાલશે ?

મનહરલાલ: (ખુરસી પરથી ઉભા થતાં) તમે માંગો છો તે હફ
મળશે ત્યારે ચાલશે તેનાથી સારી રીતે ચાલશે. હવે હું જાઉં ? ઘણો
વખત થયો. શશિ, આવે છે કે ?

શશિકલા: (આંખો નચાવીને) આજે તમે અમને એટલી
ગાળો દીધી છે કે મારે આવવું કે નહીં આવવું તેનો વિચાર કરું છું.

મનહરલાલ: (ભાવથી હસીને) તું મને મોટરમાં ગાળ દેજો
એટલે સાટું વળી રહેશે.

શિવગૌરી: (મનહરલાલ સામું હસીને) વાંધો નહીં હોય તો
ચાલો હું પણ આવું. (ઉભી થાય છે)

કાકાની શશી

મનહરલાલ: (હસીને) મીસ પીરોજને અને ગંગાબહેનને પણ શશિ, લઈ જાની.

શિવગૌરી: કેમ, તમે નથી આવતા ?

મનહરલાલ: ના. હું તો ચાલીનેજ જવાનો છું.

શશિકલા: (હસી પડીને) ચાલો, હવે નકકી કરો. કોણ આવે છે તે કોણ નથી આવતું ?

મનહરલાલ: (મજાકમાં) સ્ત્રીને પુરુષ બનાવવાની આખી સભા લઈને હું ક્યાં જઈ ? તારે જવું હોય તો જા.

પીરોજ: મારી દુ સીટર છે. ચાલો મારી જોડે.

મનહરલાલ: ના રે ! Thank you !

શશિકલા: (હસીને) હું, કાકા ને વિદુષહેન જઈએ. તમે બધાં બેસો. ચાલો.

મનહરલાલ: આશા છે કે કોઈને ખોટું નહીં લાગ્યું હોય. શશિ કહે છે તે ખરી વાત છે. હું સ્ત્રીશત્રુ છું. અને કોઈએ ખોલાવ્યોજ નહીં.

શિવગૌરી: અમે તમને અમારા પક્ષમાં લઈશું ત્યારેજ રહીશું. ગમરાશો નહીં.

મનહરલાલ: ત્યારે પ્રભુ જાણે મારું શું થશે ? ચાલો જય જય. સાહેબજી. (જય છે.)

શિવગૌરી: શશિબહેન, કાલે ઘેર છો કે ? હું આવવા ધારું છું.

શશિકલા: જરૂર ! (જય છે)

વિદુષખી: સાહેબજી (જય છે)

પીરોજ: What an idiot ! (કેવો મૂર્ખ છે !)

શિવગૌરી: 'ઈડીયટ' કાંઈ નથી. શું એની ખોલવાની સીકત છે ? સ્ત્રીઓનો શત્રુ છે ખરો, પણ કેવો આનંદી છે !

અંક ૧ લો

ગંગાબહેન: પૈસાદાર છે તેમાં બધાં સાંભળી રહે છે. નહીં તો એવું સંભળાવી દેત !

શિવગૌરી: એ વળી બીજી ચાર સંભળાવત.

પીરોબ: ચાલો, ટારે સાહેબજી ! ગંગાબહેન ચાલો, થેંક્યુ, (ઉપકાર થયો) શિવગૌરી બહેન, ગુદ આફતરનુન. (જાય છે)

ગંગાબહેન: ચાલો હું જઈ છું. (જાય છે)

શિવગૌરી: (બારીએથી જોઈને) Wonderful man ! (અજ્ઞયબીભર્યો પુરુષ) કેવો સરસ માણસ છે ! (ખેસી જઈને હંચું જુએ છે) કોઈક આવા સાથે અફલાતુની પ્રેમ થાય તો મારા ભવની ભાવટ જાય. અફલાતુની પ્રેમ ! કેવો ભવ્ય આદર્શ !... (વિચાર કરે છે) આત્માનું એક્ય પણ દેહ સદાએ નીરાળા...આત્મામાં આત્મા પરાવાય પણ—(હસે છે) મારુંતારું નહીં ને છતાં એકબીજાથી પરાધીન નહીં...લગ્નનો આનંદ પણ જવાબદારી નહીં. (હસીને આરસી તરફ જુએ છે) એક બીજાની કરલતામાં વીંટાઈ—(હસીને) અલખત આધ્યાત્મિક રીતે—જીવનમાં વિહાર કરતી જ્યાં જ્યાં સમોવડી શુદ્ધ ને સાન્નિયક રસબેલડી ! (ધંટડી વાગે છે.) એ મુકું કોણ આવ્યું ? બેઘડી કોઈને જાંપવા દો. રામા ! પહા કોણ આહો ? (ડાળા કાઢી જોઈ રહે છે)

(દુર્લભરામ લાકડી ઝાલો આવે છે. તે હંચા, સુકા ને ધરડા છે. તેની આંખો મોટી ને વિકરાળ છે. તેની મુછો લાંબી છે ને અવારનવાર તે જુસ્સામાં બોલતા હોય ત્યારે ફરફરે છે. જવાબમાં સદાએ પહેલા એકબે શબ્દો ચાવી ચાવીને બોલવાની ટેવ છે)

દુર્લભરામ: કેમ છોકરી ? (લાકડી મુઠી ખેસે છે)

શિવગૌરી: (કચવાઈને) કેમ કાકા ?

દુર્લભરામ: (ગુસ્સાભરી રીતે) આ બધું લશ્કર તારે ત્યાંથી ઉતર્યું કે ? ચાર ચોટલા અહીંઆ લેગા થયા હતા કેમ ? હેં !

શિવગૌરી: (મીઝનથી) તેમાં તમારું શું ગયું ?

દુર્લભરામ: (લાકડી પકડીને શબ્દો ચાવીને બોલે છે) મારું... મારું... મારું શું ગયું ? મારું નહીં જાય તારે જાય કોનું ? તારા બાપની આજ્ઞા જાય તે મારા ભાઈની કે કોઈ બીજાની ? છોકરી ! આ આળા-ચરકા ક્યારે છોડી દે છે, બોલ ! (ડોળા કાઢીને) હવે સાસરે ક્યારે જાય છે તે બોલની ! આમ મુદાની વાત પર આવની.

શિવગૌરી: (સામું ખુરસી પર બેસી જોરથી હાથ ઢોકે છે) કાકા ! હું તમને હાથ જોડું મારા બાપ ! હું મરી રહી છું તેને મારો છો શું કરવા ?

દુર્લભરામ: ઓહોહો ! મોટી મરેલી નહીં જોઈ હોય તો ! ચાર વાદ ધરાય એવી માની તાતી છેને (ચાવીને) “હું તો મરેલી છું.” ચાલ, છોકરી ! લવરી બહુ ઘણ. આજ પાંચ વર્ષ થયાં હું રંજુન હતો એટલે બધું આશ્ચર્ય ગયું. તું સાસરે ક્યારે જાય છે તે બોલની; પછી બધી વાત.

શિવગૌરી: (ડોળા કાઢીને) મારી મરણમાં આવશે ત્યારે જઈશ, તેમાં તમારું શું જાય છે ? હું કોઈની ગુલામ...

દુર્લભરામ: (લાકડી જોરથી ઢોકે છે ને શબ્દો ચાવીને બોલે છે) ગુલામ-ગુલામ-ના, ના તું તો ગુલામ નહીં ! (ધાંટો કાઢીને) અરે સાડી સત્તરસો ને સાત વાર ગુલામ. તું તે જૈરી છે કે બંદુકડી ? ગુલામ ! તારી મા સાસરે ગઈ હતી કે નહીં ? ને તારી દાદી તો કુંવારી મરી ગઈ હશે કેમ ? નહીં વારુ ? જો હવે હું મુંબઈ આવ્યો છું હોં. સવેળા ચાલવા માંડ, નહીં તો કાન પકડીને લઈ જઈશ. ઈન્જિન પાણુ બાયલો મગો છે તો ! બાયડીની જાતને છૂટી કરવા દે

છે ! હાથમાં છરી ઝાલવાનુંએ જોર નથી કે તારું ઝટ દઈને નાક કાપી નાંખે.

શિવગૌરી: (રુમાલથી આંખો લુછીને) હા. કાપે કાપે, રસ્તામા પડી છું ! (ધંટડી વાગે છે) કાકા ! કોઈ આવ્યું.

દુર્લભરામ: તેમાં મને શું ? કોઈના બાપથી ડરું છું કે ?
(મોતીરામ આવે છે)

મોતીરામ: કોણ કાકા ?

દુર્લભરામ: (તોછડાઈથી) હા. ચાલ તું પણ આવ્યો તે ઠીક થયું, બેસ મોતીઆ ! આ શું લઈ બેઠો છે ? આ છોકરીને સાસરે કેમ જવા નથી દેતો ?

મોતીરામ: (પટો ઠીક કરી) કાકા ! તમે શું બાણો ? એ કુતરાનું નામ જવાદો. હું તો એમજ સમજું છું કે મારી બહેન રાંડીને જ બેઠી છે કુતરાને ત્યાં તો નહીં જાય, નહીં જાય ને નહીંજ જાય !

દુર્લભરામ: (ડાળા કાઢીને શબ્દો આવે છે.) રાંડીને—રાંડીને—

એ—રાંડીને બેઠી છે ! તો બોલતીજ મારા ! આ ચોટલો ચાંલેલો કેમ રાખ્યાં છે ? બોલાવ, તારા હજમને બોલાવ રાંડીને બેઠી છે ! એનો માટી તો બાર વર્ષનો બેઠો છે, ને કાંઈ જરા શરમ આવે છે, શરમ ? તમે તો પગના છેડા બંધા માથા પરજ મુક્યા છે, પણ બાપ કાકાની આગ્યરુની પણ કેં પરવા પડી છે કે નહીં ? એ પંચાત હવે નહીં ચાલે. હું અહીંઆ આવ્યો છું.

મોતીરામ: પણ કાકા ? એ કુતરો બહુજ ખરાબ છે.

દુર્લભરામ: (આવીને) ખરાબ...ખરાબ...ખરાબ ! મરદ જેવો મરદ છે ને તને ખરાબ પડ્યો ભાઈ ? લો, બોલ્યા 'ખરાબ છે.'

મોતીરામ: એનો બીચારીનો સંતાપી સંતાપીને જીવ લીધો....

દુર્લભરામ: (આવીને) સંતાપ ! સંતાપ કોને નથી ? તને નથી ? મને નથી ?

કાકાની શરતી

કુંદનલાલ: મોતીરામ! સાહેબજી! જય જય! શિવગૌરીબહેન!

દુર્લભરામ: (કુંદનલાલને હાથથી ખેંચીને) ચરે ચાલો, મારા

વફીલ સાહેબ, ચાલો.

(બંને જાય છે)

શિવગૌરી: પરમેશ્વર મને આ ત્રાસથી ક્યારે બચાવશે ?

મોતીરામ: (ઉંચું બોલતો) મને પણ ક્યારે બચાવશે ?

શિવગૌરી: (શુરસે થઈને) ભાઈ, તમને શું આશ્ચર્ય બન્યું છે કે

જોમં જોયો છો ?

(પડદો પડે છે.)

અંક ૧ લો

પ્રવેશ બીજો

(સમય: બીજા દહાડાની સવાર.)

સ્થળ: ઈંદ્રજિત માસ્તરના ચાર ઝોરડામાંની દીવાનખાનાના નામથી વિખ્યાત ઝોરડી. એક લખવાનું ટેબલ, ચાર લાકડાની ખુરશી ને એક આરામ ખુરશી એટલેથીજ આ ખંડ ભરાઈ ગયેલો લાગે છે. ટેબલ પર એક નાનો ધડીઆળનો ડબ્બો ને ખુણામાં એક લાલ ગલેફધારી તંબુરો પડ્યો છે; થોડીક ચોપડીઓને સ્વચ્છ પુઠાં ચઢાવી એક હવરાઈ પર મુકવામાં આવી છે; બારીની પાસે આરામ ખુરશી પર સુકા, નાના, તાવ ને ચસ્માવાલા ઈંદ્રજિત પગ પર પગ ચઢાવી શાંકરભાષ્ય શાંતિથી વાંચી રહ્યા છે. તેની આંખો ઝીણી ને નિસ્તેજ છે, ને હોઠ પાતળા ને ગરીબડા છે. તે હસે છે ત્યારે શીકકું હસે છે ને બોલે છે ત્યારે દયા યાચતા હોય એમ બોલે છે. તેણે એક મલમલનું પહેરણ પહેર્યું છે, ચીપીને ઘોતીઈ પહેર્યું છે. કપાળે ભસ્મ કરી છે. શિખા ખભા પર રહે એમ છુટ્ટી મુકી છે. કોઈ શિલ્પીએ તેમની મૂર્તિ ધડી હોય તો તેની નીચે ‘અહિંસામય જીવન’ એ નામ લખી શકાય. તે વાંચ્યા કરે છે. ગંગાબહેન મહેતી જે તેજ માળે એક ઝોરડીમાં રહે છે, તે હાથમાં ગીતા લઈ આવે છે.)

ગંગાબહેન: (પ્રશંસાથી જોઈ રહીને) કેમ, માસ્તર સાહેબ ! કેમ છો ?

ઈંદ્રજિત: (ધીમેથી પુસ્તક ખંધ કરે છે, ઉંચું જુએ છે ને હસે છે) ગંગા બહેન ! આવો ! (હાથ ધાય છે)

ગંગાબહેન: બેસો, ભાઈ. આજે રસોઈઓ આવ્યો છે કે ? (સામું ખુરશી પર બેસે છે)

ઈદ્રજિતઃ (ખેસી જઈ ચોપડીમાં મોઢું ધાલી પાછું ઉંચું જુએ છે) હા. (વાંચે છે)

ગંગાખહેનઃ (ગીતા ઉઘાડીને વાંચે છે) હું કોને મળી હતી વારુ ? -ધારો-

ઈદ્રજિતઃ (નીસાસો નાંખી ચોપડીમાંજ જોયા કરે છે) હું ધારી શકું છું.

ગંગાખહેનઃ (થોડી વાર વાંચીને) ભાઈ, બહુ કલંક છે.

ઈદ્રજિતઃ (વાંચતા વાંચતા નીસાસો નાંખીને) હું જાણું છું, ખહેન ! (મુગા મુગા વાંચ્યા કરે છે)

ગંગાખહેનઃ (વાંચતા) આજે મેં ઢોકળાં કર્યાં છે. હું મોકલાવીશ.

ઈદ્રજિતઃ (વાંચતા) વારુ.

ગંગાખહેનઃ (વાંચતા) એની તમારે આશા રાખવા જેવી નથી.

ઈદ્રજિતઃ (વાંચતા નીસાસો નાંખીને) ખહેન, એ બાબતમાં હું આશા રાખતોજ નથી. (થોડી વાર બંને વાંચ્યાં કરે છે) ખહેન ! મારી જીંદગી તો પુરીજ થઈ ગઈ. (નીસાસો નાંખે છે)

ગંગાખહેનઃ (વાંચતા નિશ્વાસ નાંખી) હા, ભાઈ ! હું જાણું છું.

(બંને થોડી વાર વાંચે છે. કવિ ગૌરીશંકર દાખલ થાય છે. તે જરા સશક્ત ને ઉંચો માણસ છે. તેનું કપાળ તરતું છે, આંખો ઉઠી છે. તેના મુખ પર અભિમાન છે ને આંખોમાં તુમાખી છે.)

ગૌરીશંકરઃ (આવીને ધાંટા કાઢીને) માસ્તર ! તમારી પાસે મારું 'પ્રિયતમાને આરતી' છે તે આપોને.

ઈદ્રજિતઃ (ઉંચું જોઈને હસે છે) ભાઈ ! મેં હજી એ વાંચ્યું નથી, વાંચીને મોકલાવીશ.

ગૌરીશંકર: (અધીરાધથી) મને હમણું જોઈએ છે. મારે એ શશિબહેનને આપવું છે- એ હેઠળ આવ્યાં છે.

ગંગાબહેન: કોણ શશિકલા બહેન? પેલા મનહર શેઠનાં ભત્રીજા?

ઈંદ્રજિત: એ કોણ છે?

ગૌરીશંકર: (આંખમાં તેજ આવે છે) શશિબહેનને નથી ઓળખતા? ભવ્ય સ્ત્રીત્વના અવતાર સમાં એ સંસ્કારમૂર્તિ જેવાં ને જાણુવા જેવાં છે. (છાતી ધ્રુણાવે છે.)

ગંગાબહેન: અહીંઆ ક્યાં તમારી ખોલીમાં છે? ઉભા રહો હું મળતી આવું. મને પણ ઓળખે છે. (ઉઠીને જાય છે.)

ઈંદ્રજિત: (ઉભો થઈ ટેબલનાં ખાનામાં ખોજે છે) એ ખી. એ. છે, નહીં? ક્યારે ખી. એ. થયાં?

ગૌરીશંકર: ગઈ સાલ. એમની વિદ્વત્તાની વાત શી કરવી? વિદ્યા એમની વાણીમાંથી ઝરે છે; ને નયનોમાંથી નીતરે છે, સદાય પ્રેરણા.

ઈંદ્રજિત: (ટેબલનું ખાનું ખંખોળતાં) કોની છોકરી છે?

ગૌરીશંકર: પિતામાતા ગુજરી ગયાં છે. એના કાકા મનહરલાલ શેઠને ત્યાં રહે છે.

ઈંદ્રજિત: (હજી કાવ્ય જડ્યું નથી) પરણ્યાં છે કે કુંવારાં?

ગૌરીશંકર: (ગર્વથી) કૌમાર્યવ્રત લીધાં છે એમણે.

ઈંદ્રજિત: (નીસાસો નાંખીને) પૈસાંદાર છે?

ગૌરીશંકર: હા. ને એના કાકા પણ ધણા જ પૈસાવાળા છે. (હસીને) એનો વારસો પણ એમના શીવાય કોને મળવાનો છે?

ઈંદ્રજિત: આ જડ્યું. (ઈંદ્રજિત કાવ્ય આપી ખેસે છે-)

ગૌરીશંકર: લાવો.

(ગંગા ને શશિકલા આવે છે. ઈંદ્રજિત હાથમાં ચોપડી સાથે ઉભા થાય છે. ગૌરીશંકર હસુંહસું થઈ જાય છે.)

ઈંદ્રજિત: આવો બહેન!

કાકાની શશી

ગંગાબહેન: આ ઇંદ્રજિતભાઈ માસ્તર સાહેબ; શિવગૌરી બહેનના વર. (ઇંદ્રજિત સખેદ જોઈ રહે છે)

શશિકલા: (ઇંદ્રજિતને) કેમ છે? ગૌરીશંકર ઘણી વખત તમારી વાત કરે છે.

ઇંદ્રજિત: (પ્રીકકું હસીને) તમે આવ્યાં તો મારું ધર પાવન થયું.

ગૌરીશંકર: શશિબહેન! આ મારું કાવ્ય. (આપે છે)

શશિકલા: (હસીને) “પ્રિયતમાને આરતી”! આમ ને આમ લખ્યા જશો તો તમે બધાને ટકકર મારશો. ગંગાબહેન, ખબર છે કે? ગૌરીશંકર તો મોટા કવિ છે—બહુ સુંદર લખે છે. (ગૌરીશંકર મલકાય છે)

ગંગાબહેન: ગૌરીભાઈ કવિ છે તે મને ખબર છે. પણ મેં એમનું કાંઈ વાંચ્યું નથી.

ઇંદ્રજિત: એસો, એસો. (ચશ્મા સાફ કરે છે) બહુ આનંદ થયો. કવિરાજ, એસો. શશિબહેન! ખુશી તો ખરાં!

શશિકલા: માસ્તર સાહેબ! એ પણ કેવું કે પરમ દહાડેનું હું શિવગૌરી બહેનને મળી. (ઇંદ્રજિત પર ગ્લાનિ છવાય છે) તમે એમને બોલાવતા નથી એ બહુ ખોટું કરો છો.

ગૌરીશંકર: શશિબહેન! એતો ઘણી લાંબી વાત છે. અમે બધાં ચાલવાળાં માસ્તરને કેટલાએ વખતથી કહીએ છીએ કે શિવગૌરી બહેનને બોલાવો.

શશિકલા: (મીઠી દૃષ્ટિ કરીને) સ્ત્રીને તમારા જેવા એમ ત્યાગે ત્યારે બીજા કોને કહીએ? કેળવાએલા માણસોએ તો સ્ત્રીઓને સન્માન આપવું જોઈએ.

ઇંદ્રજિત: (કાંપતા હોઠ ખીડીને) હું ક્યાં ના કહું છું? (નીસાસો નાંખે છે)

ગૌરીશંકર: એમ નહીં માસ્તર! એમને તમારો આજ્ઞાપાલ કરતાં કેટલાં વર્ષ થયાં?

ઈંદ્રિજિતઃ (ઝીણી આંખો મોટી કરીને) એક દહાડો લઈ આવીશ. (દીલગીરીભરી આંખે જ્યાં કરે છે.)

શશિકલાઃ ખીચારી કોઈ હિંદુ સ્ત્રી ના કહે? તમને પુરુષોને સ્ત્રીહૃદય સંતોષતાં આવડતું નથી.

ગૌરીશંકરઃ શશિબહેન! સામાન્ય રીતે પુરુષો નવી સ્ત્રીઓનાં હૃદયની ભિંમિંઓ સમજવાની તસ્દી લેતા નથી.

ગંગાબહેનઃ દોઢવાંક વગર કાંઈ ખડભડાટ થાય?

શશિકલાઃ માસ્તર સાહેબ! ગઈ ગુજરી જવાદો ને એ કામ મને સોંપો. હું શિવગૌરીબહેનને સમજાવીશ.

ઈંદ્રિજિતઃ (નિરાધાર જેવો) હું ક્યાં ના કહું છું? કેમ, ગૌરી-લાઈ! મેં કોઈ દિવસ ના કહી છે?

ગૌરીશંકરઃ (ગર્વથી) માસ્તર! બેશીકર રહો. શશિબહેન ધારણે તો કરશે. એમનામાં અદ્ભુત પ્રેરણાશક્તિ છે.

ગંગાબહેનઃ એટલું જોજો કે પેટ ચોળીને શૂળ ઉભી નહીં થાય.

શશિકલાઃ નહીં થાય. ગંગાબહેન! ઘણી વાર લોકો ગેરસમજથી એક ખીજના દુશ્મન થાય છે. આજેજ સાંજે શિવગૌરીબહેન મારે ત્યાં આવવાનાં છે. ગૌરીશંકર! ત્યારે તમે પણ આવજો. માસ્તર સાહેબ! સ્ત્રીઓને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો.

ઈંદ્રિજિતઃ (ધ્યાનનક રીતે) બહુ ક્યો.

શશિકલાઃ નવી સ્ત્રીઓનાં જેમ હૃદયો નવાં છે, તેમ એમની અભિલાષાઓ પણ નવી છે. એમને પણ આત્મવિકાસ જોઈએ છે—એટલું જ નહીં પુરુષો ધ્યાનમાં રાખે તો આ બધી ગડબડ શમી જાય. ચાલો, માસ્તર સાહેબ! હું જઈ છું. (બધાં ઉભાં થાય છે. દુર્લભરામ ને વલ્લભરામ દાખલ થાય છે. વલ્લભરામ જ્ઞાડા, ઠીંગણા ને કાળા છે.

કાકાની શરૂની

તે બોલે છે થોડું ને ધુરકે છે વધારે, ને ગાલમાં પાનનો ડુયો ભરી સમસ્ત જનતા તરફ મૂક કંટાળાથી સદા બોલ્યાં કરે છે.)

દુર્લભરામ: ઈંદ્રિજિત છે કે? (બધાં સામું ધુરકે છે. વલ્લભરામ તખીએત વાળી ઈંદ્રિજિતની સામું બેઠા ઉભા રહે છે) ને આ બધાં કોણ છે? આ બાઈ સાહેબ કોણ? (શશિકલા સામું બેઠા રહે છે.)

ઈંદ્રિજિત: આવો દુર્લભરામભાઈ! આવો કાકા!

દુર્લભરામ: (આવીને) પણ આ બાઈ સાહેબ કોણ છે?

ઈંદ્રિજિત: (ધુજતાં ચક્ષુમાં ખેંચી કાઢીને સાક્ષ કરે છે) એ—

શશિકલા: (ગર્વથી) કેમ શું કામ છે? સાહેબજી (જવામાંડે છે, દુર્લભરામ બેસે છે. વલ્લભરામ ટેબલ પરના કાગળો જુએ છે)

ગૌરીશંકર: (શશિકલાને, મોઢું મીઠું રાખીને) શશિબહેન! હું સાંજે આવીશ.

શશિકલા: જરૂર, સાહેબજી! (જાય છે)

દુર્લભરામ: ચારે પણ એ માસ્તર! જરા આમ તો આવો. આમ ગળ્યા ગળ્યા થાઓ છો, પણ એ છે કોણ?

ગૌરીશંકર: Mind your own business (તમે [તમારું કામ સંભાળો.) (ચુસ્તમાં ચાલી જાય છે.)

ગંગાબહેન: ભાઈ—

દુર્લભરામ: પણ બહેન સાહેબ તમે કોણ છો?

ગંગાબહેન: હું જઈ છું. (તોરમાં ચાલી જાય છે)

દુર્લભરામ: (વલ્લભરામની સાથે તાળી લઈને) હાહા-હા-હા-હા હા હા હા હા વલ્લભરામભાઈ. ચાલ્યાં બધાં.

વલ્લભરામ: (કંટાળો ખાઈને) દુર્લભરામભાઈ, વાત આગળ ચલાવોની.

દુર્લભરામઃ ઇંદ્રજિત ! આ તારી વાત કરવા અમે આવ્યા છીએ.
(ઇંદ્રજિત ખુરશીમાં લપાઇને બેસે છે) આ તારા કુટુંબમાં વલ્લભરામ-
ભાઈ, ને શિવલીના કુટુંબમાં હું-અમે બે મોટા. હવે બોલ, તું શું
કરવા માંગે છે ? કેમ વલ્લભરામભાઈ, બોલ્યા નહીં ?

વલ્લભરામઃ (પાન ચાવીને) હા. દુર્લભરામભાઈ.

ઇંદ્રજિતઃ (શુંચવાઇને) પણ શાનું શું ?

દુર્લભરામઃ (ચાવીને) શાનું ! શાનું ! શાનું તે તારું
ને શિવલીનું !

ઇંદ્રજિતઃ (નિરાધારીથી) પણ હું શું કરું ?

દુર્લભરામઃ ત્યારે તું નહીં કરે તો હું કરું ? કેમ વલ્લભરામ-
ભાઈ બોલ્યા નહીં ?

વલ્લભરામઃ હા, દુર્લભરામભાઈ.

દુર્લભરામઃ બોલ ! બોલ ! તારી બેરીને ક્યારે બોલાવે છે ?
(ચાવીને) તારી બેરીને ક્યારે બોલાવે છે તે તો બોલ.

ઇંદ્રજિતઃ હું ક્યાં ના કહું છું ?

દુર્લભરામઃ ત્યારે ના કોણ કહે છે ?

ઇંદ્રજિતઃ (ગળગળો થઇને) એ ના કહે છે. મેં તો ક્યડીકાઈ
મારફતે કહાવ્યું ને ગીગામાસાને પણ મોકલ્યા.

દુર્લભરામઃ (ચાવીને) એ ના કહે છે, પણ તું કેમ
બેસી રહ્યો ?

ઇંદ્રજિતઃ પણ હું શું કરું ?

દુર્લભરામઃ (ચાવીને) શું કરું ? - શું કરું ? ચોટસો પકડીને
લઇ આવ. મરદ મુવો છે કે વેશ ? એક આંખ કરીએ તો બેરી
ચાલી આવે. કેમ વલ્લભરામભાઈ, બોલ્યા નહીં ?

વલ્લભરામઃ હા. દુર્લભરામભાઈ.

કાકાની શશી

ઇંદ્રજિત: પણ, મુરખ્ખીજો ! એને તે કેમ કરીને લઇ આવું ?
(નીસાસો મુકે છે.) નાની ના કહે છે તેનું કરવું શું ?

વલ્લભરામ: (એકદમ ખોલી ઉઠે છે ને ઇંદ્રજિત ચમકે છે)
તેં નામ બોલ્યું-તેં નામ બોલ્યું. બાયલો ! (ધુરકે છે ને મુગા થઇ
જાય છે. ઇંદ્રજિત ગુંછળું વળીને ખુરશીમાં દટાઇ જાય છે.)

દુર્લભરામ: પાંચ પાંચ વર્ષનાં વહાણાં વાયાં ને તારી યૈરી
ઘેર નહીં આવે ? સીધી રીતે નહીં માને તો આડી રીતે લઇ આવ.
આ તો અમારે બધાને શરમાઇ મરવું પડે છે. કાંઇ વાત છે ? (ડોળા
કાઢીને જોઇ રહે છે.)

વલ્લભરામ: (કંટાળાથી) મારો ભાઈ તો ત્યાં બેઠો બેઠો ખુમ
મારતો હશે.

દુર્લભરામ: ને મારે કેટલું નીચું જોવું પડે છે ! કેમ
વલ્લભરામભાઈ બોલ્યા નહીં ?

વલ્લભરામ: હા. દુર્લભરામભાઈ. (ઇંદ્રજિત પરસેવો લુછે છે.)

દુર્લભરામ: (દટતાથી) તું કમર બાંધીને તૈયાર થા.

ઇંદ્રજિત: (ધીમે અવાજે) હું તૈયાર છું.

દુર્લભરામ: (અધીરાઇથી લાકડી પકડે છે. ચાવીને.) તૈયાર
છું-તૈયાર છું; ને આમ બાયલા જોવો બેસી રહ્યા છે ! ઉઠ. (ધાંટાના
જોરથી ચમકાવે ઇંદ્રજિત ખુરશીમાં બેઠો બેઠો ટટાર થઇ જુએ છે)
ઉઠ કમર બાંધ. જઇને ઉઠાવી લાવ.

ઇંદ્રજિત: (અશાંતિથી) નહીં આવે તો ?

દુર્લભરામ: ઉઠાવી લાવ. એક ગાડીમાં ધાલીને પકડી લાવ ને
માર તાળું. કેમ વલ્લભરામભાઈ બોલ્યા નહીં ?

વલ્લભરામ: હા. દુર્લભરામભાઈ.

દુર્લભરામ: સમજ્યા ? ઉપાડી લાવ. હરણુ કરી લાવ-હરણુ.

ધંદ્રજિતઃ (દયામણે ચહેરે) પાછી ચાલી જાય તો ?

દુર્લભરામઃ જાય કેમ ? મગદૂર શી છે ?

વટલભરામઃ (ધુરખીને) મગદૂર શી છે ?

ધંદ્રજિતઃ (નિરાધારીમાં બળકે છે.) મગદૂર શી છે ? પછી ?

દુર્લભરામઃ (ચાવીને) પછી ? પછી ? પછી શું ?

ધંદ્રજિતઃ (ગળું ખંખારીને) એનો ભાઈ ફેઝદારી કરે તો ?

વટલભરામઃ (ગુસ્સામાં) તારા પર ફેઝદારી થાય માટે અમારે

આ કલંક વેઠવું ! ઉંહ !

ધંદ્રજિતઃ પણ ફેઝ-ઝ-દારી—ફેઝદારી.

દુર્લભરામઃ (હસીને) હા. હા. હા. હું જાણતો હતો. ફેઝ-ઝ-દારી. વટલભરામભાઈ બોલાવો વટીલ સાહેબને. નીચે ગાડીમાં બેસા છે. ઉભા રહો. ખારીએથી હું જ છુમ મારું. (ખારીએ જઈને) વટીલ સાહેબ ! જો વટીલ સાહેબ ! વટીલ સાહેબ ! ઉપર આવો.

(પાછા ચાવીને બેસે છે.)

ધંદ્રજિતઃ (એકદમ ઉંચું બોલેને) મને કાંઈ સમજતું નથી.

દુર્લભરામઃ (દ્વિતાથી) મને બધું સમજાય છે.

(કુંદનલાલ આવે છે.)

કુંદનલાલઃ (હસીને) કેમ મી. ધંદ્રજિત કેમ છો ?

દુર્લભરામઃ કેમ છો ? શું પુછો છો ? વટીલ સાહેબ ! આ એમનાં મોઢા જુઓની. ઘેરી નાસી જાય ત્યારે કરે શું ? હત્ત મમરું !

કુંદનલાલઃ (બેસીને) બોલો, મારું શું કામ પડ્યું ?

દુર્લભરામઃ આ ધંદ્રજિત શીવલીને ઉપાડી જવા માંગે છે.

પણ એને ફેઝદારીની ખીક લાગે છે. બોલો, તમે શું કહો છો ?

કુંદનલાલઃ (ડાકું ધુણાવે છે) એ વાત તો ખરી. મુંબાઈમાં જોર જીલમ કરવા જશો તો ભારી પડશે.

ઇંદ્રજિત: (આશાભર્યો) મેં નહોતું કહ્યું ?

હુલ્લભરામ: (આવીને ઇંદ્રજિતને) મેં નહોતું કહ્યું ? મેં નહોતું કહ્યું ? (કુંદનલાલને) પણ તારે કરવું શું ?

કુંદનલાલ: (માથું ખંજવાળીને) એક કામ કરો. એને મુંબઈની બહાર... વાંદરે કે સાન્તાક્રુઝ લઈ જાઓ, ને ત્યાંથી ઉપાડી જાઓ.

ઇંદ્રજિત: પાછી જતી રહે તો ?

કુંદનલાલ: (શાંતિથી) તે હું શું કરું ? શિવગૌરી પાછી તો જતી રહેવાની જ.

ઇંદ્રજિત: મેં નહોતું કહ્યું ?

હુલ્લભરામ: (આવીને) મેં નહોતું કહ્યું ? કપાળ તારું નહોતું કહ્યું ? પાછી જાય શું ? પુરી રાખજો.

ઇંદ્રજિત: એ પણ મુંબઈમાં નહીં બને.

હુલ્લભરામ: વડોદરા રાજ્યમાં ઉપાડી જઈએ. ત્યાં કાણ આવવાનું હતું ? પછી કાંઈ છે ?

કુંદનલાલ: ના. પછી કેં નહીં.

ઇંદ્રજિત: (કરગરીને) પણ હું ત્યાં કેમ જાઉં ? મારી નોકરી !

હુલ્લભરામ: અરે તારી નોકરી ગઈ જહાન્નમમાં ! રત્ન લે-રાજનામું આપ-ઝેર ખા-કાંઈ પણ કર. નવસારીમાં મારા બાગીચાનું ધર છે ત્યાં જઈને રહેજો.

ઇંદ્રજિત: નહીં માને તો ?

હુલ્લભરામ: (ધાંટા કાઢીને) ઘેરીની જાત નહીં માને ? ઘેરીની જાત માને નહીં ? તું તો બાયલો તે બાયલો જ રહ્યો.

કુંદનલાલ: (જરાક હસીને) આપણામાં એક કહેવત છે ખરી, કે ઘેરી રહે તો આપથી ને-જાય તો સગા આપથી.

અંક ૧ લો

હુલ્લરામઃ વારુ, વારુ, વકીલ સાહેબ ! જો જો તો ખરા.
અમે ધરંડાં કહીએ એમાં વાંધો હોય નહીં.

હુંદનલાલઃ વારુ, ત્યારે ખીજું કાંઈ મારું કાંઈ કામ છે ?

ધંદ્રજિતઃ (નિરાધારીથી) ત્યારે હું શું કરું ?

હુલ્લરામઃ (ચાવીને) હજમત ! ઉઠ, બેઠો થા-ને શીવલીને
ઉપાડી જા. ખીજું શું ? ક્યારે કરશે ?

ધંદ્રજિતઃ (માથું ખંજવાળીને) પણ એને વાંદરે કે સાંતાકુઝ
કેમ લઈ જઈ ?

હુલ્લરામઃ વકીલ સાહેબ ! હવે સલાહ આપો એને.

હુંદનલાલઃ (હસીને) તે પણ સલાહ મારે આપવાની રહી, કેમ ?

હુલ્લરામઃ હાસ્તો.

હુંદનલાલઃ વારુ ! થોડા દહાડા પછી મનહરલાલ શેઠ થોડા
મિત્રાને એમને જુઠને બંગલે બોલાવવાના છે. શિવગૌરી ત્યારે આવ્યા
વિના નહીં રહે. પછી તમે જાણો !

ધંદ્રજિતઃ પણ એને ઉપાડી કેમ જઈ ?

હુંદનલાલઃ (હસીને) તે હું કેમ કરીને કહું ? કોટમાં મામલો
આવે તો મારે ગુનેહગાર નથી થવું.

હુલ્લરામઃ અરે, તે કામ મારું. મુંબાઈમાં મવાલીની ખોટ
ક્યાં છે ? દીકરા ધંદ્રજિત ! તું તે વાતે ગભરાઈશ નહીં, હું બધું
કરીશ. ચાલો વકીલ સાહેબ ! એતો થઈ ગયું પાકું. ધંદ્રજિત ! હવે
તું કમર કસ. સમજ્યો ? કેમ વલ્લભરામભાઈ, ખોલ્યા ના ?

વલ્લભરામઃ (કંટાળાથી) હા. હુલ્લરામભાઈ.

હુલ્લરામઃ ચાલો ત્યારે. (જાય છે.)

વલ્લભરામઃ હા. ચાલો. (જાય છે.)

હુંદનલાલઃ સાહેબજી. (જાય છે.)

કાકાની શરતી

ઇંદ્રજિતઃ (નિસ્તેજ આંખે જોઇ રહે છે) સાહેબજી ! (માથે હાથ દબાવી નીસાસો નાંખે છે ને ધીમે ધીમે બોલે છે,) કમર કસવી-જવું-મવાલી આણુવા-ગુનોહ કરવો-એને ઉપાડી લઈ જવી-નવસારી જવું-તાળામાં પુરવી ! આટલી જહેમત ઉઠાવવી. ફેઝદારી પણ થાય. (અસ્માં કાઢી લુછે છે) જેલમાં પણ જવાય ! પણ (દાંત પીસી) કુલને કલંક-લાગે આખરુ પર પાણી ફેરે-કાકાઓ ગુસ્સે થાય ! કાંઈ કરવું તો જોઈએ...એણે પણ પગના છેડા માથે મુક્યા ! (હાઠ ધુન્ને છે.) જખરી જૈરી છે ! એ આવશે કે નહીં આવે ? મનાશે કે નહીં મનાય ? (નીસાસો મુકી) પછી આ ઘરમાં ધાંધલજ ધાંધલ ! (માથે હાથ મુકે છે.) અશાંતસ્ય કુતઃ સુખમ્ ? ખરી વાત છે. કુતઃ સુખમ્ ? કુતઃ સુખમ્ ?

પણ એ આવશે ? (ટેમલ આગળ જઈ જન્માક્ષર કાઢે છે, જુએ છે ને આંગળાં ગણે છે) વૃષભ-મિથુન-કર્ક... એક બે ત્રણ ચાર પાંચ ઉંહું... વૃષભ, મિથુન (નિરુત્સાહ બની) આવશે, આવશે, અહયોગ છે. આવવી જોઈએ. આ વખત આવશે. (માથે હાથ દબાવે છે.)

(ગંગા ઢોકળાં લઈ આવે છે.)

ગંગાબહેનઃ (હસીને) ભાઈ ! આ ઢોકળાં.

ઇંદ્રજિતઃ બહેન ! મુકો. (ગંગા અંદર જઈ ઢોકળાં મુકી પાછી આવે છે.)

ગંગાબહેનઃ ભાઈ, શું કરો છો ?

ઇંદ્રજિતઃ મારો અહયોગ જોઈ હું.

ગંગાબહેનઃ (હસીને) શા માટે ? શિવગૌરી આવશે કે નહીં તે જોવા ?

અંક ૧ લો

ઇંદ્રજિતઃ હા. મારે હવે કાંઈ કરવું નોંધ્યો. કમર કસવી નોંધ્યો. (ખિન્ન અવાજે) એ 'નહીં' કેમ આવે ?

ગંગાબહેનઃ (હસીને) ભાઈ, જન્માક્ષર શું કહે છે ?

ઇંદ્રજિતઃ (નીસાસો મુકીને) એ આવવાની, અંદર લખ્યું છે.

ગંગાબહેનઃ (હસીને) ભાઈ ત્યારે તમારી પનોતી ખેસવાની.

ઇંદ્રજિતઃ (નિરાધારીથી) કેમ ?

ગંગાબહેનઃ ભાઈ. આમ જંપીને ખેસવું તમને ગમતું નથી લાગતું. (સ્નેહથી નોંધ હસે છે.)

ઇંદ્રજિતઃ (અમકીને) આમ જંપીને-જંપીને ગંગાબહેન ! કુટુંબની આપરુ ! કુટુંબની આપરુ ! (રડતે રાગે) તેનો કાંઈ તમને ખ્યાલ છે ?

ગંગાબહેનઃ રાખો તારે કુટુંબની આપરુ. ઠીક ભાઈ ! ધણીને સુઝે ઠાંકણીમાં. ઉઠો હવે, નાઓ ધુઓ, નિશાળનો વખત થયો.

ઇંદ્રજિતઃ કુટુંબની આપરુ ! કુટુંબની આપરુ ! (ડાકું ધુણાવે છે) શિવ ! શિવ ! શિવ ! ...શાંતિ. શાંતિ. શાંતિ.

(પડદો પડે છે.)

અંક બીજો.

પ્રવેશ પહેલો.

(સમયઃ દશ દહાડા પછી સાંજના પાંચ.

સ્થળઃ મનહરલાલના બંગલામાં શશિકલાનું દીવાનખાનું. આ દીવાનખાનું દરીઆ પર પડે છે અને રમણીયતાના સત્વ સરખું દેખાય છે. કાચની બારીઓ પર વેલ, ને વેલ પર પુષ્પો લટકે છે. આખો ખંડ આછો ગુલાબી છે-ભીંત, ગલીઓ, ને ફર્નિચર પરતું કાપડ. ગુલાબી કુલદાનીમાં સફેત અને ગુલાબી પુષ્પો છે. ભીંત પર સફેત ફેમમાં ચારેક નાની આછા રંગની છબી છે. આખા વાતાવરણમાં સુરુચિ, સુવાસ, સૌંદર્ય અને શાંતિ છે.

રંગના અપવાદમાં એક ભીંત આગળ પડેલો એક કાળો પીઆનો. તેના પર સફેત વસ્ત્ર પહેરી શશિકલા વગાડે છે. તેનું ગુલાબી મુખ અત્યારે તેજસ્વી લાગે છે. તેની આંખમાં પણ તેજ છે. સુખની સીમાએ પહોંચી ગઇ હોય એમ તે લાગે છે.

મનહરલાલ આવે છે, બારણામાં ઉભો રહે છે અને નોંધી રહે છે. તેની આંખમાં અસાધારણ તેજ ચમકે છે. થોડી વારે તે આગળ આવે છે.)

મનહરલાલઃ શશિ !

શશિકલાઃ (હંચું નોંધી હસે છે) કાકા ! ઉભા રહો, આ તર્જ પુરી કરી લઉં. (મનહરલાલ પાસે આવી ઉભો રહે છે, ને શશિકલા તર્જ ખપાટા બંધ પુરી કરે છે.) કાકા ! તમે સંગીત કેમ શીખતા નથી ?

મનહરલાલઃ શશિ ! જ્યારે સંગીત શીખવાની મને દુરસદ હતી ત્યારે પૈસા નહોતા, જ્યારે પૈસા આવ્યા ત્યારે દુરસદ નથી.

અંક ૨ જો

શશિકલા: સંગીત વિના જીવન સંપૂર્ણ લાગતું નથી.

મનહરલાલ: (હસીને) સંપૂર્ણ જીવન મારે માટે સરખાયું નથી.

શશિકલા: (હસીને) મારું જીવન સંપૂર્ણ છે. મારી પાસે

પૈસા, સૌંદર્ય ને સ્વાતંત્ર્ય, બધું છે.

મનહરલાલ: હજી એમાં ઘણું ખુટે છે. જ્યારે પતિ અને બાલકોનો પ્રેમ આવશે ત્યારે સંપૂર્ણ થશે.

શશિકલા: (હસીને) તમને કોણ જાણે કેમ લગ્ન ને કુટુંબની ગુલામગીરીમાં જ મારે માટે સુખ દેખાય છે. ઉભા રહો. ચહા મંગાવું.
(ઘંટડી બે વખત દાબે છે)

મનહરલાલ: પુરુષ કે સ્ત્રી બેમાંથી કોઈનું જીવન પ્રણય-પ્રેરિત સંસાર વિના સંપૂર્ણ નથી.

(રામો ચહા લઈ આવી મુકી જાય છે. બંને જણ બેસે છે)

શશિકલા: પ્રણયપ્રેરિત સંસાર એટલે સ્ત્રીનું તો કારાગૃહ.

મનહરલાલ: શશિ ! એવી મનોદશા પણ કોઈક વખત આવે છે કે જ્યારે હક્કની તકરાર કર્કશ લાગે છે, ને સ્વાતંત્ર્ય મૃત્યુ સમાન અકારું બને છે. એ મનોદશા તે પ્રણય. એ સમજતાં તને વાર છે.

શશિકલા: કાકા ! પુરુષને આત્મવિકાસ માટે સ્વાતંત્ર્ય જોઈએ ને સ્ત્રીને ન જોઈએ ? અત્યારે હું બધા સુધે હરતી ફરતી નહોત તો મારી ખુદ્દિ કેટલી સંકુચિત થઈ જત ?

મનહરલાલ: ખરી વાત. પણ જે સ્વાતંત્ર્ય આત્માનો-એ પ્રણી-યાઓના પ્રણયનો વિનાશ કરે તેને શું કરવું ? (ચહા પીએ છે.)

શશિકલા: એટલે જ્યાં પ્રણય ત્યાં સ્વાતંત્ર્ય શક્યજ નથી, એમ ? પ્રણયના એવા પણ પ્રકાર હોય શકે જ્યાં સ્વાતંત્ર્ય રહી શકે.

મનહરલાલ: જ્યાં સ્વાતંત્ર્યને અવકાશ હોય ત્યાં પ્રેમ શક્યજ નથી.

કાકાની શશી

શશિકલા: પણ, કાકા! મારાં બાપા કેટલા પૈસા મુટ્ટી ગયા?

મનહરલાલ: (હસીને) બહુ થોડા. હું તને બધો હીસાબ આપીશને- (કાઠની ગાડી બોલે છે.) એ કાણ આવ્યું?

શશિકલા: શિવગૌરી હશે. She is a nuisance (એ કંટાળારૂપ છે.) કાકા! એનો વર તો ગરીબ ગાય જેવો છે.

મનહરલાલ: (હસીને) એવા સાથે નવી સ્ત્રીને સ્વાતંત્ર્ય હીક મળે.

શશિકલા: Don't talk nonsense (એવી ગાંડી વાતો નહીં કરો.)

લૈચો: (આવીને) બાપ સાહેબ! શિવગૌરીબહેન આપે હે.

(શિવગૌરી આવે છે.)

શશિકલા: (આગળ આવીને) શિવગૌરીબહેન આવો.

શિવગૌરી: (હસીને) મને થયું કે લાવ જરા શશિબહેનને મળી આવું. કાલે મળી નહોતીને. કાણ? મનહરલાલ શેઠ પણ છે કે શું?

મનહરલાલ: (નીરાંતે બેઠા બેઠા) બ્યાં સ્ત્રીહક્કોના હીમાયતી હોય ત્યાં સ્ત્રીશત્રુ તો બેઠો જ હોયને. લો, આવો, શશિ એમને ચહા આપ, ને મને પણ થોડી બીછ આપ. (તે ખાલો લંબાવે છે ને શશિકલા ચાહ આપે છે.)

શિવગૌરી: (જરાક હસતી હસતી પાસે જાય છે.) તમે આમ તે શું બોલતા હશે? તમે જરાય સ્ત્રીશત્રુ જેવા મને લાગતા નથી.

મનહરલાલ: સ્ત્રી શત્રુ ન હોતાં તો હું ક્યારનો પરણી જત. તો આ તમારા જેવા જેડે બેસીને ચહા પીયાં કરતે કે?

શિવગૌરી: તમે બોલો છો તે હું સમજી છું. સ્ત્રીઓને કાઠ સીધાં સન્માન બતાવે તો કાઠ આડકતરી રીતે. નહીં શશિબહેન?

શશિકલા: કોઇ વખત કાકાની બેલવાની રીત માયાવાદ જેવી લાગે છે. જાણે આપણે બધાં ક્યારા જેવા હોઈએ.

મનહરલાલ: અરે ક્યારા સારો. બાળ્યો હોય તો તાપણે એ થાય.

શિવગૌરી: (હસીને) તમે ગમે તે કહોની. તમને સ્ત્રી ગમતી નથી એ હું માનવાનીજ નથી. તમને કોઈ જુગતે જોડી મળી નથી. (જરા આડંબરથી) મેં ક્યાંય વાંચ્યું હતું કે પરમેશ્વર પુરુષ કે સ્ત્રી ધડે કે તરત તેના આત્માની બેલડી સરજાવી નાંખે. એ પછી મળે કે ન મળે કે ઉંધી બેલડી બંધાઈ જાય એ નશીબની વાત છે.

મનહરલાલ: મારી જોડી સરજાવતાં એ ભુલી ગયો છે. (હસીને) વારુ. આ શશિની આત્માની બેલડી ક્યાંય છે ખરી કે? સાંભળતી જ.

શશિકલા: મારી બેલડી પરમેશ્વર સરજે તો ખરો. એની ધુળ ખંખેરી કાઢું.

મનહરલાલ: વારુ, શિવગૌરી બહેન ! તમારા આત્માની બેલડી સરજાવી છે ખરી કે ?

શિવગૌરી: (નીચું જોઈ શરમાય છે.) એવું પુછીએ કે ?

મનહરલાલ: પણ વારુ, એ જણાય કેમ? આજ કાલની અફલાતુની આત્માની બેલડીઓ પરખાય કેમ, તે તો કહો.

શિવગૌરી: (મલકાઈને) એ તો જ્યાં મળે દ્રષ્ટે દ્રષ્ટ કે તરત ખખર પડે. (આંખોમાં અમી લાવી) સખ્દનો રણકાર થાય ને સોંસરો આત્માને સ્પર્શે.

શશિકલા: (ખડખડ હસીને) કાકા ! એ તમારાં જેવા કાવ્યમયતા વિનાના પુરુષોને ન સમજાય.

મનહરલાલ: (હસે છે) પણ પછી શું? એ જણ બેસીને વાતોજ કર્યા કરે કે બીજું કંઈ કરે ?

કાકાની શશી

શિવગૌરી: અરે વાતો પણ ન કરે ?

શશિકલા: એ અમારા ગૌરીશંકર સમજાવશે. એમણે એક 'મૃક સંવનન' પર સુંદર કાવ્ય લખ્યું છે. આ તેજ આવ્યા લાગે છે.

મનહરલાલ: એમને 'સંવનન' કર્યા શીવાય બીજાને કંઈ છે કે ?

શશિકલા: Dont be horrid (ફાવે તેમ બોલો નહીં) કાકા આવો, કવિ કેમ છે ?

ગૌરીશંકર: (હસતા હસતા આવે છે.) કેમ શશીબહેન ! કેમ છે ? (બીજાને જોઈ ગંભીર બને છે.) કેમ શેઠ ? કેમ બહેન ?

મનહરલાલ: કેમ કવિરાજ ! તમારા 'મૃક સંવનન' ની વાત અમે કરતાં હતાં.

ગૌરીશંકર: (તોરમાં) સૂક્ષ્મ કવનો તો સંસ્કારી છવો માટેજ છે.

શશિકલા: (શુંજે છે) 'રસ સાગરને આરે સખી આવજો રે—'

મનહરલાલ: કવિ ! પણ ભુખ લાગે ને રાંધનારી જોઈએ, કે માંદ પડીએ ને પગ દાખનારી જોઈએ, ત્યારે એક બદલીને બીજી લઈ આવીએ કે ?

ગૌરીશંકર: (તિરસ્કારથી) સંસ્કારી છવો તો રસોર્મિઓ પર છવી શકે, શેઠ મારા !

મનહરલાલ: એમ ! ને છોકરાં ભુખે મરે તો એ રસોર્મિઓ પર ઇપીરીઅલ એંક દોઢીઆં ધીરે કે ?

ગૌરીશંકર: (ગુસ્સાથી જોતાં) અમારો માલ તમારાં કાટલાંથી નહીં જોખાય.

મનહરલાલ: (ખડખડ હસીને) આ સ્ત્રીઓને કાટલે જોખાય એટલે તમારે નીરાંત. નહીં ? ચાલો હવે તમારી આધ્યાત્મિક ગોળિઓ શરૂ કરો. (જાય છે.)

ગૌરીશંકર: (આત્મસંતોષથી) શશિબહેન ! કાદવમાંથી કમલિની ઉગે તેમ આવા વાતાવરણમાં ઉછરી તમે રહ્યાં છો એ તમારા આત્માનાં દિવ્ય ઓજસની નીશાની છે.

શિવગૌરી: મનહર શેઠ દેખાય છે તેવા શુષ્ક નથી. એમના આત્માને પોષણ નથી મળ્યું એટલુંજ.

ગૌરીશંકર: (શશિની સામું એકાગ્રતાથી જોઈ રહે છે.) શશિ-બહેનથી વધારે આત્માને કોણ પોષે ? (ધૈર્યની પ્રાર્થના કરતો હોય તેમ) એમની દૃષ્ટિમાં સંજીવિની છે, એમની વાણીમાં પ્રેરણા છે, એમની ગતિમાં.....

શશિકલા: (હસીને) મારા બહુ વખાણુ થયાં, કવિરાજ !

ગૌરીશંકર: વખાણુ નથી કરતો ! વખાણુ કરવાનું મારું ક્ષેત્ર નથી. હું સ્પષ્ટવક્તા છું. સ્પષ્ટવક્તા થવાનો એક કવિ તરીકેનો મારો અધિકાર હું કોઈ દહાડો છોડું એમ નથી. તમે સરસ્વતીના અવતાર સરખાં છો.

શિવગૌરી (નસ્કેરાં ચઢાવીને) તમે ખરેખરા કવિરાજ છો.

ગૌરીશંકર: (અમી વર્ષાવી) ને હું આજે છું તે શશિ-બહેનની પ્રેરણાથી.

શશિકલા: ગૌરીશંકર ! તમારી શક્તિઓને તમે અન્યાય કરો છો. તમે જે લખો છો તે તમારી પોતાની પ્રેરણાથીજ લખો છો.

ગૌરીશંકર: ના. શશિબહેન, ના ! જે નરસિંહરાવને તમારી પ્રેરણા મળી હોત તો તે Philological Lectures લખત નહીં. જે નાનાલાલને મળી હોત તો એમની ધડતર કથાની ઘેલછાથી શુન્નરાતને હસાવત નહીં. ખચરદારને મળી હોત તો તે મોટરનો ધંધો કરત નહીં.

કાકાની શશી

શશિકલા: (ખડખડ હસીને કાન બંધ કરી) બહુ થયું—બહુ થયું—બહુ થયું. મારું મગજ બગડી જશે. ગૌરીશંકર! પેલું શું “પણુ આત્માના ઉલ્લાસની કાંઈ હોંસજો.” એ જરા શિવગૌરીબહેનને સંભળાવો.

ગૌરીશંકર: (ખોંખારી)

“વહાલી! આત્મના ઉલ્લાસની કાંઈ હોંસજો;
વહાલી! રસના વિનિમય—

કુંદનલાલ: (આવીને) કેમ શશિબહેન, આવું કે ?

શશિકલા: (આગળ જઈ હાથ મેળાવીને) આવો આવો, કુંદનલાલ કેમ છો ? ખેસો.

કુંદનલાલ: (હસીને) આજે જરા વહેલો છુટો થયો ત્યારે મને થયું કે લાવ જરા વહેલો જાઉં. કેમ છો ? કેમ છો શિવગૌરીબહેન ?
(ખેસે છે.)

શિવગૌરી: ખુશીમાં.

શશિકલા: આ મીસ્તર ગૌરીશંકર કવિ છે ને એક્ષીન્સ્ટન કોલજના ફેલો છે.

કુંદનલાલ: (તિરસ્કારથી) I see ! કેમ છો ?

ગૌરીશંકર: (જરા અવિનયથી જોઈ રહે છે) સારું, આજે તમે કામમાં લાગો છો. શશિબહેન ! હું જાઉં છું.

શશિકલા: (ઉભી થઈને) એમ, જશો ?

ગૌરીશંકર: હા સાહેબજી. (જવા માંડે છે. શશિકલાને) આવા બધા આવવાના હોય ત્યારે તમારે મને કહાવી દેવું.

શશિકલા: હું દીલગીર છું. મને ખબર નહોતી કે આ બધા આવવાના છે.

(ગૌરીશંકર મીઠાજમાં ચાલી જાય છે.)

શિવગૌરી: કેમ કાકા તે ગયા તે ગયાજ, ચાલો હું પણ જાઉં.

શશિકલા: ના, જરા બેસોની, કેમ કુંદનલાલ ! વિદ્યુત્તહેન કેમ છે ?

કુંદનલાલ: (જરાક ખિન્નતાથી જોયા કરે છે) શશિત્તહેન ઠીક છે.

શશિકલા: એને લાવવા હતાં ને ?

કુંદનલાલ: (કડવું મોં કરી) એ તો તમે જાણો છો ને ?
ધરમાંયા બહુ બહાર નીકળવાની દાનત જ નહીં.

શશિકલા: કુંદનલાલ ! તમે બહુ સ્વાર્થી છો. વિદ્યુત્તહેન જોડે તમે જોઈએ તેવી જીવનની મોજો માણતા નથી. કોઈ દહાડો એમને લઈ કૌમુદીમાં, સાગરને તીરે એકાંતમાં—

કુંદનલાલ: આપણી સામાન્ય સ્ત્રીઓ જોડે એવા લાવા લેવાય છે કાંઈ ?

શિવગૌરી: ખરી વાત છે, મી. કુંદનલાલ ! એવા પ્રસંગો, માટે સંવાદી આત્માનો સાથ જોઈએ.

કુંદનલાલ: exactly. (ખરાખર.) (શશિકલાની સામું જોઈ) સંવાદી આત્માનો સાથ—exactly (ખરાખર) ! સંવાદી આત્માના સાથ વિના બધું નકામું—જીવનને ભલે જીવન કહીએ પણ એ જીવન કહેવાય નહીં.

શિવગૌરી: (અધીરાધથી) ચાલો શશિત્તહેન, જાઉં.

શશિકલા: અરે બેસો બેસો. મારે જરા વાત કરવી છે. કાકા પણ હમણાં આવશે. કુંદનલાલ ! પેલા કાયદાઓ ઘડ્યા કે ?

કુંદનલાલ: હા, હું આવતે સોમવારે જરૂર આપીશ. આજે સાત દિવસ થયાં એના પરજ મંડ્યો છું. (ઉત્સાહથી) હિંદુ સ્ત્રીઓની દશા શાસ્ત્રકારોએ એવી ખરાબ કરી મુકી છે.

શિવગૌરી: (જરાક અધીરાધથી) અમે તમને છ છ મહીના થયાં તો વિનવીએ છીએ, પણ તમે કાંઈ કર્યું જ નહીં. એ તો આ શશિત્તહેને રસ લીધો, એટલે તમે કામ હાથમાં લીધું. એમની પ્રેરણા-શક્તિએ તમને પણ ઉજમાળા કર્યાં.

કાકાની શશી

કુંદનલાલ: ના, હું કરતો હતો જ ને.

શશિકલા: કુંદનલાલ! તમારા જેવાએ તો ધારાસભામાં જઈ અમારે માટે લડત ચલાવવી જોઈએ.

કુંદનલાલ: (હસીને જોઈ રહે છે.) હા, તમે કહ્યું ત્યારનો હું એજ વિચાર કરું છું. આપણી વાત થઈ તે પછી મારા મનનો બધો ડગડગો નીકળી ગયો.

શિવગૌરી: (જરાક મરોડથી) શશિબહેન! બધાના મનન ડગડગા કાકાની તમારામાં ધણી શક્તિ છે.

કુંદનલાલ: (હાંસથી) હા. એમનામાં સામ્રાજીના બધા ગુણો છે. એ આજ્ઞા કરે એટલે કરવાનું મન થાય છે. શશિબહેન! તમે અદ્ભુત છો.

શશિકલા: (હસીને) અદ્ભુત તો તમે છો કે તમારા સદ્ગુણો મારે લીધે છે એમ માનો છો. કુંદનલાલ! આવતે અઠવાડીએ મારો જન્મદિવસ છે, એટલે અમે જુદા જવાનાં છીએ. તમે બધાં પણ ત્યાં આવશો ને? અડધી રાત ત્યાંજ ગાળીશું.

કુંદનલાલ: જરૂર! ને શિવગૌરીબહેન આવશે ને?

શિવગૌરી: ક્યાં? શું છે?

શશિકલા: આ સોમવારને આવતે સોમવારે મારો જન્મદિવસ છે. અમે બધાં મારા કાકાનાં જુદાનાં બંગલામાં રાતે મળવાનાં છીએ, તમે આવશો ને? થોડાંક ધરનાં જ માણસોને બેલાવ્યાં છે.

શિવગૌરી: હા, આવીશ. કેમ નહીં? તમારા કાકાએ નાની ઉંમરમાં સારા પૈસા એકઠા કર્યા છે.

કુંદનલાલ: હા. વીશ વર્ષ પર એ ભીખારી હતા. એનો હાથ પારસમણિ જેવો છે, જેને સ્પર્શે છે તેને સોનું બનાવે છે.

શશિકલા: મારા બાપ પણ કહે છે કે ઘણાં હોશીઆર હતા.

કુંદનલાલ: (ખેદથી) હું ઓળખતો ન હતો.

શશિકલા: પણ કુંદનલાલ ! હવે તમારે મારા સોલીસીટર તરીકે મારી મીઠ્ઠતનો હીસામ કાકા પાસે લેવો પડશે.

કુંદનલાલ: (ચમકીને) કાકા પાસે હીસામ ! (હસીને) હીસામ મારી ઓશીસમાંજ છે. કાંઈ વાંધો નથી.

શશિકલા: કાકાએ મારે માટે નવું મકાન લીધું. ખબર છે ?

કુંદનલાલ: હા. (ચમકીને) અરે કોણ ? આ વિદ્યુ આવી.

(શીકકો પડે છે.)

(વિદ્યુમુખી શીકકે મોંઢે જરાક હચ દેખાતી આંખે આવે છે.)

વિદ્યુમુખી: તમે આહીઆ છો કે ? (કટાક્ષથી) મને ખાત્રીજ હતી. ભૂતનું કેદાણું આમલી.

શિવગૌરી: (દ્વિપથી હસીને) તમે પણ બાણી ગયાં ?

શશિકલા: આવો વિદ્યુમહેન ! જેસો. અમે મારા જન્મદિવસની વાત કરતાં હતાં. તમે આવશોને ?

વિદ્યુમુખી: (મડમાં) મારું શું કામ છે? વધીલ સાહેબ છે એટલે બસ. હું તો હોઠ તોએ ઠીક, ને ન હોઠ તોએ ઠીક. (કુંદનલાલ તેની સામું ઘુરકે છે.)

શિવગૌરી: (મજાકમાં) અરે એ તે કાંઈ આવે ? તમે શશિ-બહેનના મિત્ર ને—

વિદ્યુમુખી: ના શશિબહેનના મિત્ર તો એ. (કુંદનલાલ ડોળા કાઢે છે.)

શશિકલા: એમ શું કહો છે ? તમે પણ ખરાંજને ! કાંઈ ના કહેવાય ?

વિદ્યુમુખી: સાડી સત્તર વાર ના. હું કહી કહીને થાકી ગઈ પણ એમનાથી આજે છ મહીના થયાં કાયદા દ્વારમાં ન લેવાયા, ને શશિ-બહેને કહ્યું કે આઠ દિવસમાં તૈયાર.

કાકાની શરૂ

શિવગૌરી: (હસે છે.) લો. આ કાકા આવ્યા હવે તમારી તકરાર ચુકાવો.

(મનહર શેઠ આવે છે.)

શશિકલા: (જરાક શરમીંદી પડી)ના. ના. કાકા ! આ કુંદનલાલ-
ને તમે ઘર લીધું તેની વાત હું કરતી હતી. મને પણ થોડા દહાડા
જુદા ઘરમાં ગમશે નહીં.

મનહરલાલ: સ્વતંત્રતા એટલે એકલતા. (હસીને) પછી મારા
જેવો સ્ત્રીશત્રુ તને પળવવા આવેજ નહીં. કેમ, વિધુ, કેમ છે ?
આમ ગભરાએલી કેમ લાગે છે ? વકીલ સાહેબ વઢ્યા કે શું ?

શશિકલા: બધા તમારા જેવા હશે કે વઢતા હશે ?

મનહરલાલ: અવગણના કરવી તે સારી કે વઢતું તે સારું ?
તને વિધુ ! નથી લાગતું કે પોતાનું હોય તેને કોઈ વઢે, પારકાને નહીં ?

વિધુમુખી: પુરુષ જે કરે તે અમારે તો સારુંજ ગણવાનું ને !

મનહરલાલ: ખરાબ ગણશે એટલે વધારે દુઃખી થશે.

કુંદનલાલ: ચાલો શેઠ, ત્યારે અમે જઈશું. ચાલ વિધુ !
આપણને માહું થશે.

વિધુમુખી: (મડમાં). હા. હવેજ મોકુંજ થશે. (બન્ને જાય છે.)

ચાલો કાકા ! જઈશ.

શશિકલા: આવજો વિધુમુખી !

શિવગૌરી: આ બે કાંઈ લઢ્યાં લાગે છે.

મનહરલાલ: હોય ! વરવહુ ન લઢે ત્યારે કોણ લઢે ? જ્યારે
તે એક મટી બે થવા જાય કે પાછાં ભેગાં થવાનો પ્રયત્ન કરે.
જેટલો પ્રણય ગાઢ હોય તેટલા એવા પ્રયત્નો જખરા થાય. એ
પ્રયત્નોને આપણે લઢવાઢ કહીએ છીએ.

શશિકલા: કાકા ! ત્યારે આ શિવગૌરીબહેનની લઢવાઢ ચુકવી
આપોતે.

અક્ષ ૨ જો

શિવગૌરી: (ગુસ્સામાં જોઈ રહે છે.) મારી લટવાટ ! મારી લટવાટ કોઈ ચુકવે એમ નથી.

શશિકલા: માફ કરો. પણ શા માટે દુઃખ વેડો છો ? કાકાને કહેને, સમાધાન કરાવી આપશે.

શિવગૌરી: (દયાગણે મોંએ મનહરલાલ તરફ જોતાં) મારું સમાધાન થાય એવું નથી. હું દુઃખની મારી બહુને, ગમે તેમ હવન ગાશું છું. તેમાં એવી વાત તમે શા માટે જોશો છો ?

મનહરલાલ: શશિ ! મૂર્ખ થા મા ! (હસીને) જે જુદા થઈ શકે તેને જુદાં જ રહેવાં દેવાં. એવાં બાથુ જે જુદાં રહે તો બંને સુખી થાય; બેમાં થાય તો બંને શૈરવ નરકમાં પડે.

શિવગૌરી: કાકા ! તમે તો ગદ્યા ને સમજી છો.

મનહરલાલ: તમે લોકો મને શંકા ગણતા નથી તેમાં જ બધા દુઃખી થાઓ છો.

શશિકલા: I am sorry (હું દીકરીને હું.) શિવગૌરી બહુને !

શિવગૌરી: (મનહરલાલ તરફ જોતાં) તમે શું જાણો ? હું તો ક્યરાઈ ગઈ છું. બળીજળી થઈ ગઈ છું. મારો તો બવ બળી ગયો છે.

મનહરલાલ: (શિવગૌરી તરફ મનકથી જોતાં) હું સમજી શકું છું.

શિવગૌરી: (હસીને) જો તો નવે ક્યારનું કાળ્યું છે. તમારા જેવું મને કોઈ લગ્ન મુઠ્ઠી સમજ્યું નથી.

મનહરલાલ: શશિ ! હવે તમે ફરવા જાઓ છો ?

શશિકલા: (જાનાંમાનાં કંઠાળીને શિવગૌરી તરફ જુએ છે.) હા. વખત મળે તો જઈ.

શિવગૌરી: ચાલો, હવે હું જઈજી.

કાકાની શરતી

વિદ્યુમુખી: (ચીઠ્ઠી સંતાડીને આંસુ લુછે છે.) શિવગૌરીબહેન! આવો, આવો, અત્યારે ક્યાંથી ?

શિવગૌરી: હું અહીંઆથી ઘેર જતી હતી તે ચયું કે લાવ વિદ્યુબહેનને મળતી જાઉં. કેમ, તખીએત નથી સારી કે શું ?

વિદ્યુમુખી: (પ્રયત્ન કરીને) ના સારી છે. તમે કેમ છો ?

શિવગૌરી: (હસીને) મને કયો વાધ આવ્યો છે ? કાલે તમે પેલીના જન્મદિવસના હિસાબમાં જવાનાં છો કે ?

વિદ્યુમુખી: મારું જવાતું નક્કી નથી.

શિવગૌરી: (આકળાઇને) શું કરું કે કાકાને ખરાબ લાગે, નહીં તો મને એ છોકરી પર એવો કાળ ચડે છે કે એના મોં સામું ન જોઉં. છે માર આંગળની પણ કાંઈ નક્કરાર્થ છે ! વિદ્યુબહેન ! જોહું લગાડશો નહીં. પણ પુરુષો જોડે કેમ વર્તે છે મારા બાપ ! એના કાકા પણ કાંઈ કહેના નથી.

વિદ્યુમુખી: દુઃખી મુઠ્ઠી છે. હવે કાણુ કહે ?

શિવગૌરી: તમે મારાં બહેનપણી છો એટલે તમને કહેવું એ તો મારી ફરજ છે. પણ કાલે હું બેઠી હતી ને કુદનવાલ જોડે કેમ વાતો કરતી હતી ? માફ કરજો. વિદ્યુ બહેન ! તમને હું માડીબધાં બહેન જેવાં ગણું છું, એટલે કહેવાઈ જાય છે. પણ તમે પણ કાણુ જાણે કેમ વેડી રહ્યા છો ? હું હોઉં તો ન વેઠું.

વિદ્યુમુખી: (સાજુ) બહેન, બીજાં શું કરીએ ? હું જોઉં છું (રડી પડે છે.) પણ શું કરું ? મારા હાથ હેડા પડ્યા છે.

શિવગૌરી: (મીઠાશથી) હીંમત રાખો, વિદ્યુ બહેન ! એ તો તમે મારે ત્યાં એને લઈ આવ્યાં ત્યારથી જ એને હું પારખી ગઈ છું. તમે એને રોજ જોઈને લઈ આવ્યાં ?

વિદ્યુમ્બી: (રડતે રાગે) બહેન ! એમણે ક્યું એટલે ના ન કહેવાઈ. મને તો એતું મોં ગમતું નથી. પણ શું કરું? (હાથ મસળે છે.)

શિવગૌરી: કાલે બેસીને કાંઈ વાતો કરે, ને હસે, ને આંખો નયવે. દુષ્કાંતની રીતભાત એવી છે ! હું તો રહી તમારી સખી એટલે મારી તો આંખોમાં ઝેર આવ્યું. ને આખા ગામની પાછી પટલાઈ ! મને પુછે છે કે હું મારે સાસરે કેમ નથી જતી ! જાણે એ ખવડાવતી હોય તેમ ! મારે તો એવો મીઝનજ ગયો કે જાણે એની છબ જ ખેંચી નાંખું. મને ક્યું એ તો હવે દીક છે, પણ આ તમારા સંસારનું શું થવા બેઠું છે ? તમે જરા કુંદનઢાલને કહો તો ખરાં.

વિદ્યુમ્બી: (નિરાધારીથી) શું કહું ?

શિવગૌરી: અરે, પણ આતે દેખી ખમાય ! તમારું દુઃખ જોઈ મારું તો હૈયું ગડકે બળે છે.

(વિદ્યુમ્બીના વાંસા પર હાથ મુકે છે.)

વિદ્યુમ્બી: શું કરવું ? પુરુષ કાંઈ વાર્યો કરે એમ છે ? વિચાર કરી કરીને હું તો મુંઝાઈ ગઈ છું. શિવગૌરીબહેન ! મારા હાથમાંથી તો આખો સંસાર સરી જતો હોય તેમ લાગે છે. સહન કર્યા શીવાય બીજું શું થાય ?

શિવગૌરી: (ડાળા ઢાલીને) હું હોડિં તો ન સહન કરું. પુરુષોને હેંચાં, ત્યારે આપણે નહીં ? હા બાઈ ! આપણી પાસે આપવાનાં ને લેવાનાં એક જ કાટલાં.

વિદ્યુમ્બી: મને પણ સામું પડવાના બહુ વિચાર થાય છે, પણ બહેન ! નાચી ખુંદીને પણ સામું જોવું પડે છે. પુરુષો કરે તે બધું કાંઈ સ્ત્રીઓથી થાય ?

શિવગૌરી: વિદ્યુબહેન ! આ બોલો તમારા મોઢામાં શોભે ? આ બધાનો એક જ કુપાય છે. તે એક કહે તો આપણે બે કહેએ

કાકાની શક્તી

વિદ્યુસુખી: તમે તે દહાડે શક્ય પ્રતિ શાક્યમ કહ્યું હતું તે મને યાદ છે. પણ શિવગૌરીબહેન! મેં બાલપણથી એમની પૂજાસેવા કરી— (કાંતે હાથ દર્ષ) ના. ના. એ મારાથી કેમ થાય? હાથમાંથી જશે તો એમનાં સ્મરણો પર જીવીશ, એનું ધર ને છોકરાં સાચવીશ. એ જાત બગાડે, મારાથી એવો વિચાર કેમ કરાય?

શિવગૌરી: (હીંમતથી) તમારાં જેવાંજ પેલી જેવીને રસ્તો સરલ કરી આપે છે. તમે કુંદનલાલની સેવા કરો, ને એ બીજીની સેવા કરે! મારાથી તો ભાઈ, એવું ન સહેવાય. હું તો તરત કાંઈ રસ્તો કાઢું. વિદ્યુબહેન! ગરીબ થશે તેટલાં લોકો કનડશે.

વિદ્યુસુખી: તમારી વાત ખરી છે બહેન! (વિચાર કરે છે.)

મોતીરામ: (આવે છે) કેમ બહેન! તું આવે છે કે નહીં? તારી ત્રણ મીનીટની તો ત્રીશ થઈ. મારે રાતે ડ્યુટી પર જવું છે. ?

વિદ્યુસુખી: (ઉભી થઈ) આવો. મોતીરામભાઈ! એસો.

મોતીરામ: અરે શું એસું વિદ્યુબહેન? મારે જવાનો વખત ક્યારનો થઈ ગયો છે.

શિવગૌરી: ચાલો આવી. (ઉઠે છે.)

વિદ્યુસુખી: (એકદમ) શિવગૌરીબહેન!

શિવગૌરી: (લાડથી) કેમ બહેન?

વિદ્યુસુખી: આખી રાત મોતીરામભાઈ નોકરી પર જશે ?

શિવગૌરી: હાસ્તો.

વિદ્યુસુખી: (એકદમ નિશ્ચય પર આવી) એક કામ ન કરો? અહીંઆંથી કોઈ પુછવા આવે તો એટલું નહીં કહો કે નાટકમાં ગયા છે ?

શિવગૌરી: (હસતાં) કેમ ?

વિદ્યુસુખી: (સાથુ નયને) એટલું કરોતે. મોટી મહેરબાની.

શિવગૌરી: (હસીને) વારુ. ભાઈ! આલો.

મોતીરામ: વિદુઅહેન, જાઉં છું.

વિદુમુખી: આવજો ભાઈ. (શિવગૌરી ને મોતીરામ જાય છે. આંખે હાથ દબાવે) અરે ભગવાન! અરે ભગવાન! આખરે મારી આ સ્થિતિ! મન, વાણીને કંઈ ને ચણી નથી તેની આ દશા! અરે બાઈ! તારુ મેં શું બગાડ્યું? પૂર્વ જન્મની તું વેરણ ક્યાંથી પાડી? (રડે છે,) ને આમ કરું ને સફળ ન થાઉં તો? છેક પરવારી જાઉં પુરુષ પોતે બીજનો થાય, પણ સ્ત્રી બીજની થાય એ કંઈ ન શકે અને માફ પણ ન કરે. તો શું કરવું?... સ્ત્રીસમાનતા! ઓ પ્રભુ! ઓ પ્રભુ! સમાનતા એટલે પુરુષો અને સ્ત્રીઓનાં આત્મા સહજવનો! ને સાથે સાથે મારા જેવીના ભોગ! (રડે છે.) આજ રસ્તો છે, બીજો રસ્તો નથી? (કુંદનલાલનો અવાજ આવે છે) આવ્યાં કે શું? સાથે કોઈ લાગે છે. (આંસુ લુછે છે. જોઈને) એજ આવી છે ને! (હાક કરી સ્વસ્થ થાય છે. કુંદનલાલ ને શશિકલા આવે છે.)

કુંદનલાલ: વિદુ! શશિઅહેન આવ્યાં.

શશિકલા: કેમ વિદુઅહેન?

વિદુમુખી: (સાંભળ્યું ન હોય તેમ) અત્યારે જન્મવાના નહીં હો.

કુંદનલાલ: વિદુ! શશિઅહેન બોલાવે.

વિદુમુખી: તમે જમીને આવ્યા છો કે જન્મવાના છો?

કુંદનલાલ: જમીને આવ્યો છું.

વિદુમુખી: મેં પણ જમી લીધું છે. (ગુસ્સામાં ચાલી જાય છે.)

શશિકલા: વિદુઅહેનની તબીએત દીક નથી લાગતી.

કુંદનલાલ: જરા હમણાં ચિત્ત વ્યથ રહે છે. બોલો શશિઅહેન! શું કહેવાનાં હતાં? બેસોની.

કાકાની શશી

શશિકલા: (ખેસીને) કુંદનલાલ! કાલે સવારે આઠ વાગે કાકા મારી મીલકત મને સોંપવાના છે.

કુંદનલાલ: હા. મને કાકાએ ચીઠ્ઠી લખી હતી.

શશિકલા: તે વીશે હું એમ કહું છું કે તમારા મોટા ભાગીઆ ગુલાબદાસને કાકાના સોલીસીટર તરીકે ગોલાવજો. ને તમે મારા સોલીસીટર તરીકે કામ કરજો.

કુંદનલાલ: એમ કરવું જરૂરનું છે ?

શશિકલા: (ધીમેથી) હા. મારે મારે સોલીસીટર જુદો રાખવો છે. તમને કાંઈ વાંધો છે ?

કુંદનલાલ: (હસીને) મને ? તમારા સોલીસીટર થતાં વાંધો ?
I shall be delighted (મને આનંદ થશે) પણ એની જરૂર શી ?

શશિકલા: કુંદનલાલ ! મારા મનમાં એક વહેમ છે.

કુંદનલાલ: શો ?

શશિકલા: (ચિંતિત) મારા બાપાના ધંધા સંબંધી જ્યારે પુછુ છું ત્યારે કાકા વાત હડાવે છે, એટલે મારે બધું એક વખતેજ ચોખ્ખું કરી દેવું છે. હું એમ નથી કહેતી કે કાકા અપ્રમાણિક માણસ છે. પણ મારા બાપાનો કેટલો ભાગ હતો, એની મુડી કેટલી હતી, એની મીલકત કેટલી હતી, તે બધું મારે બરાબરે જોવું તો જોઈએ ને. અત્યારે હું મારા બાપાનો દીકરો હોઉં તેનો મને બધો હિસાબ આપવોજ જોઈએ. આપણે બગાડવું નથી, પણ હકક તે તો હકક.

કુંદનલાલ: હા. હા. ખરી વાત છે. મેં પરમ દહાડે અમારા ચોપડા જોયા હતા. આજથી સત્તર વર્ષ પર અમારી પેઢીના ચોપડામાં તમારું ખાતું હસો રૂપીઆ જમે કરી મનહર શેઠે ખોલ્યું અને પછી અવાર નવાર એમાં એમા એ ભર્યા જતા હતા.

શશિકલા: એવીજ થવી વહેમની વાત છે. એ પૈસા શામાંથી આવ્યા? એમનો મારે પૈસો જોઈતો નથી. પણ-પણ મારા એક પૈસાનો હીસાબ જતો કરવો નથી. કાકા જોડે મારે વ્યવહાર સીધો રાખવો છે. કાકે મારે ધંધો કરવો હોય તો સુઝ પડે.

કુંદનલાલ: (પ્રશંસાચ્છત્ર થીનીને) ખરી વાત છે. ખરી વાત છે. You are wonderful. (તમે અદ્ભુત છો.) શશિ બહેન! તમે ભલા ભલા મરદોને હંકારો એમ છો.

શશિકલા: મને કોઈ નિર્બલતાનો અવતાર ગણે એ મને જરા નથી ગમતું.

કુંદનલાલ: મનદુરુશેઠ સ્ત્રીઓને સદાએ નિર્બળજ ગણે છે.

શશિકલા: એજ એમની ખોડ છે. માટે કુંદનલાલ! કાકે શુભાષદાસને બોલાવતા આવજો. અને મારું કામ તમારે કરવાનું ને મારો હીસાબ તમારે લેવાનો. થશે ને?

કુંદનલાલ: જરૂર! જરૂર! શશિબહેન, તમારે અડધે શુક્રને હું હાજર છું.

શશિકલા: મને કાકા પર અવિશ્વાસ જરાએ નથી. પણ મારું હિત મારેજ સંભાળી લેવું જોઈએ.

કુંદનલાલ: Thats right. You are wonderful! (તદન ખરી વાત. તમે અદ્ભુત છો.)

શશિકલા: ત્યારે હું જાઉં છું. (હડે છે.)

કુંદનલાલ: હું કાકે સવારે આઠ વાગે આવીશ. શશિબહેન! આગળથી અભિનંદન આપું કે?

શશિકલા: ના. લગનનાં ગીત લગને જ ગવાય. Good night.

કુંદનલાલ: Good night.

(શશિકલા જાય છે.)

કાકાની શશી

વિદ્યુમુખી: (હોઠ પર હોઠ પીશી) હા; હા. તમે દિવ્ય જ્યોતિ હુંદો ને અમે જેમી રહીએ? આટલા વર્ષો તમારી ભક્તિ કરી તેમાં અમારો હીસાજ નથી. જ્યાં અમારો હીસાજ પડશે ત્યાં જોઈશું.

કુંદનલાલ: (હસીને) ડરાવતી હશે? જા થાજ તે કર.

વિદ્યુમુખી: (ડરતી જાય છે.) વારુ. વારુ. વારુ. તમે પણ સ્વતંત્ર ત્યારે હું પણ સ્વતંત્ર. (ચાલી જાય છે.)

કુંદનલાલ: આ જૈરીથી તોળા. પોતાની અને શશિજીનની વચ્ચે ફેરજ જોઈ શકતી નથી. આંધળી! એક પાર્થિવ-ખીજ સ્વર્ગીય! એને અદેખાઈતું શું કારણ મળે છે તે સમજાતું નથી. જે જીવનનો આ-સ્વાદ શશિજીને જોડે મળે છે તે એની હુનીઆમાં કદખ્ય પણ નથી.

(દુર્લભરામ ને ઇંદ્રજિત આવે છે.)

દુર્લભરામ: (આવીને) અરે વક્રીલ સાહેબ છો કે? વક્રીલ સાહેબ!

કુંદનલાલ: કોણ દુર્લભરામ? આવો! કોણ માસ્તર? કેમ છો?

ઇંદ્રજિત: (દયામણે અવાજે) સારો છું.

દુર્લભરામ: કેમ પછી કાંઈ થયું કે?

કુંદનલાલ: હા. શિવગૌરી જીવ આવવાની છે.

દુર્લભરામ: તમે ક્યારે જશો તે તો જોલો.

કુંદનલાલ: અમે રાતના સાડા આઠે શેઠના જીવના બંગલે જમીશું. પછી ત્યાંજ બારેક વાગતાં સુધી ફરવાના છીએ. એમાં તમને વખત મળશે. (હસીને) કેમ માસ્તર, હીંમત ચાલશે ને?

ઇંદ્રજિત: (ધીમે રાગે) હા.

દુર્લભરામ: અરે જરા હા તો જોરથી બણી મર. પોચકાં મુકે છે કાંઈ પોચકાં મુકે છે. જાણે હું મારી જૈરી ઉપાડી લઈ જવા ચાલ્યો.

કુંદનલાલ: પાંછી શું થશે તે મને સમજાતું નથી.

દુર્લભરામ: અરે મારા શેઠ ! તમે પણ ગામને ગભરાવો એવા છે તો ! થઈ થઈને શું થવાનું છે ? તમારી વકીલની રીતજ એવી !

કુંદનલાલ: કેટલી મોટર રાખી છે ?

દુર્લભરામ: એક મોટરમાં બે પહાણો ને ઈંદ્રજિત. બીજી મોટરમાં દૂર હું ને વલ્લભરામભાઈ બેસી રહીશું. ઈંદ્રજિત ઉપાડીને લાવશે કે એ વાંદરે બહારોળહાર આગગાડીમાં. પછી જગત જખ મારે છે. કેમ ઈંદ્રજિત ?

ઈંદ્રજિત: (ધીમેથી) ખરી વાત.

કુંદનલાલ: વારુ. ફ-તેહ કરો. માસ્તર ! હીંમત રાખો, હીંમત રાખો. બધાં સારાં વાનાં થશે.

ઈંદ્રજિત: (બળકે છે.) હા. હીંમત રાખો, હીંમત રાખો.

દુર્લભરામ: (આવીને) શું હીંમત રાખો, હીંમત રાખો ! જરા ઘાંટો કાઢીને તો બોલ. ચાલ ! ચાલ ! તારો સંસાર કોણ જાણે કેમ ચાલવાનો છે ? સાહેબજી.

(વિદ્યુમુખી બહાર જવાનાં કપડાં પહેરીને દાખલ થાય છે.)

કુંદનલાલ: (અકિત થઈને) વિદ્યુ ! (દુર્લભરામ ને માસ્તર ડોળા કાઢી જોઈ રહે છે.)

વિદ્યુમુખી: (રોફથી) શું છે ?

કુંદનલાલ: (ગુસ્સામાં) ક્યાં જાય છે ?

વિદ્યુમુખી: (બેદરકારીથી) નાટકમાં.

કુંદનલાલ: (ગભરાઈને) ક્યાં ? કોની સાથે ?

વિદ્યુમુખી: (રોફથી) હજી મેં નક્કી કર્યું નથી. (ચાલી જાય છે. કુંદનલાલ સ્તબ્ધ બનીને, દુર્લભરામ મજાકભરી આંખે ને માસ્તર વિસ્મિત થઈને જોઈ રહે છે.)

કુંદનલાલ: (જેમ તેમ કરતાં સભ્ય બનીને) ચાલો સાહેબજી.
દુર્લભરામ: (હસીને) વડીલ સાહેબ ! અમારું ઘરડાનું, માબાપ!
જરા સાંભળો. અમે વરસ વેચ્યાં નથી.

કુંદનલાલ: શું ?

દુર્લભરામ: તમે ભલેણા અને અમે મુરખ. શું કહીએ ? પણ
માબાપ ! જૈરીને ખીલે બાંધવી સારી. ચાલ ઇંદ્રજિત, ચાલ.

(દુર્લભરામ અને ઇંદ્રજિત જાય છે.)

કુંદનલાલ: (સ્વગત.) એ ક્યાં ગઇ ? (બારણાની બહાર જોઈ
આવે છે.) નથી. (બારીએ જુએ છે.) ક્યાં ગઇ ? અત્યારે ? નાટકમાં ?
કોની જોડે ? એકલી ! (હાથ પર હાથ પછાડી) આ જૈરીઓથી તોઆ.
જાંખીને રહેતી નથી ને રહેવા દેતી નથી. બાઈ સાહેબને ખોટાં લાગ્યાં
કે ચાલ્યાં નાટકમાં ! આ આજકાલની સ્ત્રીઓ કોણુ જાણે કેવી એ પાકી
છે કે સીધા સીધા ધરસંસાર ચલાવાતો જ નથી. (કચવાઈને આમતેમ
ફરે છે.) જરા જરામાં ખોટું લાગે એ સંસાર કેમ ચાલે ? હવે શરી
બહેન જેવાની અદેખાઈ થઈ છે. કેવી મુખાઈ ! કોઈ શરીબહેનની
અદેખાઈ કરે ? બંનેનાં નભોમંડલ જુદાં ત્યાં સંસારી શી ?

(થોડી વાર પાછો ફરે છે.)

પણ એ ગઈ ક્યાં ? આમ કેમ ચાલે ? મને પુછ્યા વગર ગમે
ત્યારે ચાલી જાય એ તે કાંઈ રીત ? શું આ તે ધર છે કે કોલેજની
બોરડીંગ ? આ રીત અટકાવવી પડશે. આનું નામ સ્વાતંત્ર્ય કે સ્વચ્છંદ ?
પતિની અવગણનામાં જ બધું સ્વાતંત્ર્ય આવી ગયું ? (થોડી વાર
ફરે છે) રામા ! રામા !

રામો: (આવીને) કાપ આહે શેઠ ?

કુંદનલાલ: બાઈ કુકેંગેલી ?

રામો: માલા હાકીક નાહી. (જાય છે.)

કુંદનલાલ: Oh the stupid woman! (મૂર્ખ સ્ત્રી !)
મને લાગે છે કે મને રંજાડવા ઢોંગ કરે છે. આમ તે એકલી ક્યાંય
જાય નહીં. સુશીલ વિદ્યુ અત્યારે પરપુરુષ જોડે બહાર જાય નહીં.
એવું કોઈ દિવસ એ કરે ? ગાડી ખોલી. આવી કે શું ? (બારીએથી
જુએ છે.) ગાડી ચાલી ગઈ. હમણાં આવશે. મને લાગે છે કે મને
પગવવાનો ઢોંગ માંડ્યો છે. (પેપર વાંચે છે.)

(પેપર થોડી વારે ફેંકી દે છે અને ચમકીને ઉંચું જુએ છે.)
આત્મઘાત કરવા તો નહીં ગઈ હોય ? આત્મઘાત ! હા. અદેખાઈના
માર્ચા સ્ત્રીઓએ શું નથી કર્યું ? શું કરું ? આજે એનો પી-તો.
ઉછળ્યો હતો. વિદ્યુ...વિદ્યુ...આટલા વર્ષના અનુભવ પછી તને એટલ.
બધો અવિશ્વાસ આવ્યો ? આ શું સુઝ્યું ? (ટેલીફોન લેં દે.)
પોલીસ સ્ટેશન પર ખબર કરું...પણ ના, નાટકમાં ગઈ હોય તો કાલે
મારો ફજોતો થાય...નાટકશાળામાં કેમ કરી તપાસ કરું ? કેટલે
ટેકાણે જઈ ? ઓ વિદ્યુ ! વિદ્યુ ! આ શું સુઝ્યું ? (વાળ
પીંખે છે.) મોતીરામને ખબર કરું. એ તરત તપાસ કરશે. (ટેલીફોન
કરે છે.) મોતીરામ ! મોતીરામ છે ?...કોણ શિવગૌરી બહેન... હા...
એ તો હું કુંદનલાલ. વિદ્યુ તમારે ત્યાં આવી છે ? વિદ્યુ આવી હતી ?
ક્યાં ગઈ ? મોતીરામ જોડે નાટકમાં.....મોતીરામ જોડે ? તમે નથી
ગયાં ? એ બેજ નવાનાં હતાં ? ...I see (સમજ્યો.)...વારુ, માફ
કરંજો...કયો નાટક ?... ખબર નથી ? વારુ...thanks (આભાર થયો.)
(ટેલીફોન મુકી દે છે.)

મોતીરામ જોડે ! (ડાઝા કાઢીને) હવે સમજ્યું...સમજ્યું...
હમણાં હમણાં એ પણ ત્યાં જાય છે ને મોતીરામ અહીંયાં પણ બહુ
આવે છે. (વિચાર કરીને) હું અન્યાય કરું છું. દશ વર્ષનો વિદ્યુનો મને
અનુભવ છે. એ કાંઈ પણ એવું કરે નહીં, એના આત્મા વિશુદ્ધ છે.
તે દહાડે એક જણે જરાક મશ્કરી કરી હતી ને એનો આત્મા કંપી

કાકાની શશી

હર્યો હતો. હું જરા અધીરો છું. સ્ત્રીઓના પર એટલો વિશ્વાસ ન મુકાય ? લાવ જરા વાંચુ. (સોફા પર સુઈને વાંચવા માંડે છે.)

શશીબહેન અદ્ભુત છે. એની આંખમાં તેજે કેવાં ચમકે છે ! (આંખો મીચાઈ જાય છે. બાર વાગે છે ને તે જાગે છે ને ચમકે છે).

વિધુ ! વિધુ ! વિધુ નાટકમાં ગઈ મોતીરામ જોડે ! એ ધગડાંતો એને વિશ્વાસ કેમ આવ્યો ? કોઈ જુએ તોએ શું કહેશે ?

આ અચાંચીન સ્ત્રી ! ધણી ઘેર ખાય ઝોકાં ને પોતે જય નાટકમાં. શું થવા-એકું છે ? (પાછો સુઈ જાય છે ને બે વાગે ઉઠે છે.)

વિધુ ! વિધુ ! (ઉઠે છે.) હજી નહીં આવી ? કેટલા વાગ્યા ? બે ! ધડીઆલ આવે છે ? (કાને ધડીઆલ ધરે છે.) નાટક તો બંધ થઈ ગયો હશે. ક્યાં ગઈ ? (હાઠ પીસે છે.) મોતીરામ જોડે નારી ગઈ ? (ડાળા કાઢે છે.) મોતીરામ જોડે ક્યાં રખડતી હશે ? વિધુ રખડેલ ! (વાળ પીંખે છે.) વિધુ મને છોડીને ચાલી ગઈ ? શશીબહેનને લીધે ? શું આ પ્રમાણે એ સમાનતા પતાવે છે ? હું કરું તે એ કરવા માંગે છે એમ ? હરામખોર ! (મોતીરામને ટેલીફોન કરે છે.)

No reply ! શું થયું છે ? (ટેલીફોન મુકી દે છે.) મારી સ્ત્રી-મારા છોકરાંની માતા કુલટા ! વિધુ કુલટા ! (વાળ ખેંચી ફરે છે.) આવે તો હું મારી જ નાખું. આવી સ્ત્રીને હું ઘરમાં રાખું ? ખવડાવી પીવડાવી કેળવી તે આખરે આ પરિણામ લાવવા માટે ? આતું નામ સ્ત્રીનાં હકકો ?... Stupid woman ! (મૂર્ખ સ્ત્રી !) તું એમ ધારે છે કે હું શશીબહેન જોડે નિર્મલ મૈત્રી સેવું છું માટે હું આતું સંહીશ ? પરસ્પર્શથી તારા દૂષિત હાથ મને કે તારાં છોકરાંને અડવા દઈશ ? હુલ્લા ! (આક્રંદ કરે છે.)

વિધુ ! આખરે તું પણ નીમકહરામ નીકળી ? વિધુ નીમકહરામ ? હું કદપી શકત નહીં..... તણ થવા આવ્યાં !

અંક ૨ જો

નાસી ગઇ ! હવે નહીં આવવાની ? મેં એને સતી ધારી હતી. કુલટા ! મારો સંસાર ખેદાનમેદાન કર્યો. (ઉધું ધાલી પડે છે, થોડી વારે ઘંટડી વાગે છે.) એ આવી ! ઉધાડું. (જઈને ઉધાડે છે. વિધુ તોરમાં આવીને અંદર ચાલી જવા લાગે છે.)

કુંદનલાલ : (ઉચ્ચત્તી) વિધુ !

વિધુ મુખી : (શીકકે ને સુજેલે મુખે) કેમ ?

કુંદનલાલ : (ક્રોધથી) ક્યાં ગઇ હતી ?

વિધુ મુખી : નાટકમાં.

કુંદનલાલ : આતો ત્રણ વાગ્યા છે.

વિધુ મુખી : (ખંખારીને) ગમે ત્યાં ગઈ હતી. તમારે શું ?

કુંદનલાલ : મારે શું ? મારે શું ? કમજત !

વિધુ મુખી : (ગૌરવથી) તમે મારા સ્થૂળ દેહના સહચર છો.

કુંદનલાલ : (ગાંડા જેવો) બોલ કોની સાથે ગઇ હતી ?

વિધુ મુખી : મારા દિવ્ય જીવનની જ્યોતિ સાથે. (ગૌરવથી ચાલી જાય છે.)

કુંદનલાલ : (પાછળ દોડે છે. વિધુ પ્યારણું બંધ કરી દે છે.) મારું જીવન બ્રષ્ટ કર્યું, મારો સંસાર બ્રષ્ટ કર્યો...ઓ...! ભગવાન ! (સોફા પર પડે છે.)

(પડદો પડે છે.)

કાકાની શશી

મનહરલાલ: મળવું ને વાત કરવી એ એક વાત છે, ધરમાં સાથે રહેવું એ બીજી વાત છે, મને લાગે છે કે ઘણું વર્ષ થયાં હું વીલાયત નથી ગયો તે જઈ આવું.

શશિકલા: (હસીને) કાકા ! આવું શું બોલો છો ? હવે તો તમારે મને રસ્તે પાડવી પડશે.

મનહરલાલ: આજકાલની સ્વતંત્ર સ્ત્રીને કોઈ રસ્તે પાડી શક્યું છે, શશી ? તારા વાલી તરીકે આજ મારી છેલ્લી હકુમત ચલાવું. (મમતાથી) એક સલાહ આવું ?

શશિકલા: આમ ગંભીર શું થાઓ છો ?

મનહરલાલ: શશી ! આજે ગંભીર થવાનો પ્રસંગ છે. કાલે આપણે સ્વતંત્ર ને સમાન સ્ત્રી પુરુષ તરીકે મળીશું. મારી એક શીખામણ ધ્યાનમાં રાખજો—

શશિકલા: (હસીને મનહરને ખભે હાથ મુકે છે.) શું છે કહો—

મનહરલાલ: (ખભા પરથી હાથ દૂર કરીને) મેં તને વીશ વર્ષ ઉછેરી તે એટલા માટે કે તું એક અપૂર્વ સ્ત્રી થાય.

શશિકલા: (હસી) હું અપૂર્વ સ્ત્રી નથી થતી જતી ?

મનહરલાલ: (વેદનથી) ના. શશી ! તારો આત્મા નાયકશૂનો થતો જાય છે.

શશિકલા: (જરાક ગુસ્સાથી) એટલે ?

મનહરલાલ: (તેની એક લાટ ઉંચી કરે છે.) ગુસ્સે થઈશ નહીં. અપૂર્વ સ્ત્રી હૃદયોની અધિગ્રાત્રી હોય છે—પોતાનાં ને પારકાનાં હૃદયોને પોષે છે, ઉદ્ધારે છે. તું તારાં કે પારકા હૃદય કોઈની પરવા કરતી નથી. મેં એક વખત પહેલાં પણ કહ્યું હતું કે તું ભયાનકમાં ભયાનક રમત ખેલી રહી છે—હૃદયોની

અંક ૨ જો

રમત. એ રમત નાયકણો કરે છે પૈસા માટે. તું કરે છે— તારું અભિમાન સંતોષવા. તેથી હું કહું છું કે તારો આત્મા નાયકણનો થતો જાય છે.

શશિકલા: (ખોટું લાગે છે તેથી ક્યવાધ) મારો આત્મા ગુલામડીનો થાય તો તમને ગમે એ હું જાણું છું.

મનહરલાલ: ના ગુલામડી ને નાયકણ વચ્ચે ઘણી કોટિઓ હોય. સતી પણ હોય, સામ્રાજી પણ હોય, સખી પણ હોય, દેવી પણ હોય.

શશિકલા: શા માટે મારો આત્મા સામ્રાજીનો કે દેવીનો નથી? બધાનો તમારાં જોવો અભિપ્રાય નથી.

મનહરલાલ: મારા ને બધા વચ્ચે ફેર છે. હું કપ્પાટમાં મુકેલો ખાંડનો હાથી જોઈ જીભ વળાવતો નથી. તારે સાંભળવું હોય તો સાંભળી લે—આવું સ્પષ્ટ સત્ય કોઈ કહેનાર આઠ લાખની ધણીઆણીને ફરી નહીં મળે. સતીનો આત્મા હોત તો તું ભક્તિથી પુરુષને વશ કરત; સખીનો હોત તો સહયોગથી વશ કરત; દેવીનો હોત તો ભાવનાપ્રધાન પ્રેરણાથી કરત. પણ શશી ! મારી શશી ! (આક્રંદ કરીને) પુરુષની ભક્તિ કરવાનું તારામાં આત્મવિસર્જન નથી; તેને આજ્ઞા કરવાની બુદ્ધિ નથી; તેનો સહયોગ કરવાનો ખત નથી. તેને પ્રેરણા કરવાની વિશુદ્ધ ને અપાર્થિવ ભાવનામયતા નથી. કાંઈક બુદ્ધિથી, કાંઈક વસ્ત્રાલંકારથી, કાંઈક વાતની ઝમક, નયનોની ચમકથી કે હાસ્યની ભમકથી અને ઘણે અંશે તારાં કમનીય સ્ત્રીત્વની લલચાવતી મોહિનીથી તું બધાંને ઘેલાં કરે છે; અને આ પ્રભાવના તોરમાં અંધ બની તું પોતાને દેવી માને છે ને નિર્દોષ હૈયામાં આગ ઉઘાડે છે !

શશિકલા: (હાઠ કરડી ગુસ્સો દબાવે છે.) કાકા ! કાકા ! તમે આવું બોલો તો હું શું કરું ? કોણ બીજાએ કહ્યું હોત તો—

કાકાની શશી

શશિકલા: (ગળું ખંખારીને) કાકા ! માફ કરજો, પણ આપણે બધું વ્યવહાર ધોરણ પર મુકવું જોઈએ.

મનહરલાલ: (ચમકે છે.) તેની આંખમાં વિપલ વાર વેદના દેખાય છે.) વ્યવહાર ધોરણ ? (શીકકું હસીને) હાસ્તો. બધું વ્યવહાર ધોરણ પરજ છે—શુલાબદાસને ત્યાં.

શશિકલા: ત્યારે મારા બાપા મરી ગયા ત્યારે શું મુકી ગયા હતા ?

મનહરલાલ: (હાહ દાખીને) તારા બાપ ! છોકરી, તારા બાપ મુકી ગયા હતા તે બધું આજને ?

કુંદનલાલ: પણ એતો તમારા ભાગીઆ હતા ને ? શશીબહેનને તે સંબંધી જાણવું છે.

મનહરલાલ: (શશીના તરફ મ્હાન વદને જુએ છે.) હા. ભાગીઆ હતા ખરા; પણ ત્યારે અમારી પાસે શું હતું ? (આંખો મીચીને) હું મુંબાઈ આવ્યો ત્યારે ધોતીજેડા ખભે લઈ ફેરી કરતો હતો.

શશિકલા: ત્યારે આ મારા ખાતામાં અવારનવાર પૈસા આવ્યા તે તો મારા બાપનાજ પૈસામાંથી આવ્યા ને ?

મનહરલાલ: (જેમ તેમ કરતાં સ્વસ્થતા જાળવે છે ને જોયાં કરે છે. થોડી વારે) હા.

કુંદનલાલ: ત્યારે તેનો હીસાબ ?

મનહરલાલ: (એની આંખો ચમકે છે.) હા, તેનો હીસાબ ! ખરી વાત ! સાંજે શુલાબદાસને હું આપી દઈશ. (ઉભો થાય છે.) ચાલો, મારે જવું છે તે હું જઈશ.

શશિકલા: કાકા ! એમ શું જાઓ છો ? (પાસે જઈને) ખોટું લાગ્યું ?

મનહરલાલ: (તેની આંખમાં જોઈ રહે છે.) જોડું ! મેં તારા ફેલાતું કોઈ દહાડો જોડું લગાડ્યું છે ? લગાડ્યું હોત તો તું ઉઘરતે ખરી કે ? ચાલો, સાહેબજી ! ગુલાબદાસ આજે બપોરે ઓરીસમાં મળજો. (જાય છે.)

શશિકલા: (ચિંતાતુર બનીને) કાકાને જોડું લાગ્યું !

કુંદનલાલ: હોય ! એતો વ્યવહારનો તમારો પહેલો અનુભવ છે.

ગુલાબદાસ: (ઉભા થઈને ગજવામાંથી દાખડી કાઢી પાન ખાય છે.) આ આટલા સારું મને અહીંયાં જોલાવ્યો ? Very bad ! extremely bad ! (ખરાબ-ખરું ખરાબ) (જાય છે.)

કુંદનલાલ: ગભરાશો નહીં. એ તો business (વ્યવહાર કાર્ય) એમજ થાય.

શશિકલા: I am so sorry. (મને એટલી દીલગીરી થાય છે.) ચાલો, થયું તે થયું. ખીચારાએ આટલાં વર્ષ મારું સાચવ્યું ને આજે મને આ ક્યાં સુઝ્યું ?

કુંદનલાલ: એ તો બધાને હીસાબ આપવો કપરો લાગે છે.

શશિકલા: એમણે આવી રીતે નહોતી વાત કરવી. હક્ક તે હક્ક ને મહેરબાની તે મહેરબાની. ચાલો કુંદનલાલ, આજે વિધુબહેનને લાવજો, હાં. જોજો, સુકતા નહીં.

કુંદનલાલ: (શીકકું હસીને) જરૂર.

(જાય છે.)

પડે પડે છે.

ત્રીજો અંક

સમય—રાતના નવ. ચાંદની પ્રસરી રહી છે.

સ્થળ—સાગર અને મનહરલાલ શેઠના બંગલા વચ્ચેનો રેતીનો કીનારો. એક તરફ સાગર મંદ મંદ ઉછળે છે. બીજી તરફ દીવાઓથી ઝળકતા બંગલામાંથી શશિકલાનો સ્વર સંભળાય છે:

—પ્રીત મુરવની હું શું કરું મેવાડા રાણા—

ગૌરીશંકર માત્ર ખમીસ અને ઘોતીઆભેર કીનારા પર ધીમે ધીમે આવે છે.)

ગૌરીશંકર: (સ્વગત) આવી ચાંદની ન્યાં જગતને રસે ત્યાં વીજળીના દીવામાં લોકો કેમ બેસી શકતા હશે?—ને તેમાં કોઈ એની સાથે બેસે છે ને મારો શું ગભરાઈ આવે છે. ચાંદની—એ—ને હું... એ, હું ને ચાંદની—તે—બહુ થાય તો સાગર: (ગાય છે)

“આત્માના ઉલ્લાસ તારે ઉર રમેજો

વહાલી આવજો તે દિન મારી પાસે જો.”

એ સરસ રચાઈ ગયું. (હસે છે) હમણાં કાંઈ પ્રેરણા જાગી છે.

“પણ સ્થૂળ કૈં વિલાસે લોભે મનજો

વહાલી ન આવજો તે દિન મારી પાસે જો.”

એક માત્ર વધી ગઈ, હશે. હમણાં બહુજ વધે છે.....

“પણ ભાવનાની ધુન લાગે મનજો

વહાલી આવજો તે દિન મારી પાસે જો.”

જેમ જોઈ હું તેમ સ્પષ્ટ લાગે છે કે એનો આત્મા અને મારો ભવેભવનો સાથી હોવોજ જોઈએ: તેજ વિચાર, તેજ ભાવના, તેજ ભર્મિ. કેટલાક ભવો આમ સાચે આવવા માટે અમે તપશ્ચર્યા સેવી હશે? અરેઅર મારો એકલાનો નહીં, એનો નહીં, પણ કેટલાએનો ઉદ્ધાર

અમારા સંબંધથી થશે । મારી યુદ્ધ અને એની, મારી રસિકતા અને એની, મારી કાવ્યમયતા ને એનું વાદ્ધપાટવ, એની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ ને મારું ત્રિશાળ દર્શન, એની છટા ને મારી મેઘા, એની પ્રેરણાશક્તિ ને મારી.....મારો.....મારાં.....ને એનું ધન અને.....મારી વિલાસાકાંક્ષા—અને અમારી બનેલી નિર્મલતા...(ગળું ખંખારી ગાય છે.)

પણ ભાવનાની ધુન લાગે મન જો,
વહાલી આવજો તે દિન મારી પાસ જો.

કાણુ આવે છે ? શરી ૧...શું સુંદર નામ છે । ઉંદ—એ તો પેલી વિંધુ । રડતી મુરત । સ્ત્રી ને સ્ત્રી વચ્ચે કેટલો ફેર ? આને જોઈ છું ત્યારે રાજ્યા લખવાની પ્રેરણા થાય છે, ને આંખમાં આંસુ આવે છે. (નય છે.)

વિંધુમુખી: (આવે છે..) ઓ પ્રભુ । દીનાનાથ ! હવે મારાથી આ નથી જોવાતું. (આંખે હાથ દે છે.) મેં લુડીએ શાં પાપ કર્યાં હશે, કે આ બેને હસતાં જોવાં અને છતાં હસતું મોં રાખવું એવી મને આ ભવે શિક્ષા થઈ હશે ? બોલવાનો કે રડવાનો પણ અધિકાર મને રહ્યો નથી. (આંખે હાથ દે છે. ગાયન ચાલે છે.)

મોતીરામ: (આવીને) કાણુ વિંધુ બહેન ?

વિંધુમુખી: (ચમકીને) કાણુ ભાઈ તમે ?

મોતીરામ: હા. બહેન, કેમ છે ? શું થયું ?

વિંધુમુખી: સારું. ભાઈ । ખીજું શું થવાનું હતું ?

મોતીરામ: પણ એ કેં બોલ્યા ?

વિંધુમુખી: તમારે ત્યાંથી નીકળ્યા પછી હું દોઢ કલાક તો મારા બારણાં બહાર એકલી ઉભી રહી. મારા મનમાં કે જે અસર થાય તે ખરી,

કાકાની શશી

માતીરામ: પછી ?

વિદુમુખી: (નીસાસો નાંખીને) પછી શું ? હું ઘરમાં ગઈ ને એ ધુરકયા. હું ખાસ જઈ બંધ કરી જોરડામાં રડી અને એ દીવાનખાનામાં સુઈ રહ્યા. સવારે પાછા બહારને ત્યાં. ને અત્યારે તો તમે જુઓ છો ને ? હવે તેવું તે—તેથીએ વધારે !

માતીરામ: હવે શું કરવું ?

વિદુમુખી: એ મોઢ મરતી પણ નથી તો ! શું કરીશું ? રડી રડીને મરીશું ! હાંદુ સ્ત્રી ખીજી કરે શું ? રડવાનું તો મંગળદેશ ફરી ત્યારથી અને કંઈ છેજ ને !

માતીરામ: (પાસે આવીને) રડો નહીં, હીંમત રાખો.

કુંદનલાલ: (પાછળથી આવે છે. સ્વગત) પાછાં બેનાં બે. હવે મને કાંઈ બંધન નથી રહ્યું.

વિદુમુખી: કેમ હીંમત રખાય ?

કુંદનલાલ: (સ્વગત) હાસ્તો કેમ હીંમત રખાય ? અત્યાર સુધી હું ધારતો હતો કે એ કૈંએ રીઝે તો શશિબહેનનું નામ છોડું. પણ હવે—

માતીરામ: શ્રદ્ધાળુનો બેલી પરમેશ્વર.

કુંદનલાલ: હાં ! હા ! પરમેશ્વર તમારી વહારે ધારે. લેતી જા હુડ્યા ! મારું કર્તવ્ય પુરું થયું. હવે હું છુટો. (ચાલી જાય છે.)

વિદુમુખી: કૈં રસ્તો સુઝતો નથી. (જવા માંડે છે.)

માતીરામ: એ તો એની મેજે રસ્તો સુઝશે. (બંને વાત કરતાં જાય છે.)

શશિકલા: (ગુંજતી આવે છે.)

કંઈ માળા બેવડી મારે શીયળવ્રત શણગારે,

કેમ કરી વીસરું નાથ મારે ભવભવનો ભરથારે.

અંક ત્રીજો

આજે આ બધાંજ કેમ આમ બાધાં થઈ ગયાં છે ? ગુલાબદાસ મારી સામું ડોળા કાઢે છે; કુંદનલાલ ને વિધુ રડતીચુરત થઈ ગયાં છે; ગૌરીશંકર ને શિવગૌરી અસ્વસ્થ દેખાય છે. આજની આખી પાર્ટી બગડી ગઈ ! મને લાગે છે કે બધાંને છુટાંજ ફરવા દેવાં...ને ખીયારા કાકા ! એ તો છેક ધ્રુવડ જેવા થઈ ગયા છે...આજે સવારે હું કેવી ખરાબ રીતે વર્તી ! એવા ભક્ષા ને મમતાળુ છે—ને આવી આનંદતિથિએ પૈસાની વાત મેં મોઢએ ક્યાં કાઢી ? એને ધણું માફું લાગ્યું છે...પણ એમાં મેં શું કહ્યું ?...પણ એમણે ભણાવી ગણાવી ઉછેરી એટલે એવુંજ લાગેને ! પણ એ કેવું કહે છે ? મારો નાયકણનો આત્મા ! એટલે શું સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતાજ નહીં ? એમને હું સ્વતંત્ર થાઉં છું તે ગમતું નથી. ખરી વાત છે. પુરુષ સંઘએ પોતાને ચોકીદાર માને છે—જાણે ગામ સીધું રાખવાનું એના હાથમાં હોય તેમ. આવા સારા કાકા આટલું નથી સમજતા કે સ્ત્રીઓ હવે પરહેજમાં નથી રહેવાની. ઠીક છે. હું મારા આચરણથી કાકાને બતાવી આપીશ કે હું સ્વતંત્ર છું, પણ સ્વચ્છંદી નથી—મારો આત્મા સામ્રાજી, સખી અને દેવીનો છે; દારી કે નાયકણનો નથી. લો, આ તો કાકાજ આવ્યા ને ! કાકા ! કાકા !

મનહરલાલ : (ગંભીર મુખે ને સ્થિર નયને આવે છે.) કેમ શશી ?

શશિકલા : (પાસે જઈ) કાકા ! સવારે મેં બહુ નાદાની કરી હોં ! માફ કરજો. હું બાલક છું.

મનહરલાલ : (ગાંભીર્યથી) ના શશી ! તું બાલક નથી, હું વૃદ્ધ થતો જાઉં છું. તને સમજવાની મારી શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે. તં હવે તારું નીભાવી લે એટલુંજ મારે જોઈએ છે.

કાકાની શશી

શશિકલા: કાકા ! એમ ઓછું લાવો છો ? મને કેં તમારો
પગર ચાલવાનું છે ?

મનહરલાલ: શશી ! તને મારે આધીન રાખવી હોત, તો બણાવત
શું કામ ? પૈસા બુદ્ધ કરી જુદી રાખવાતી યોજના કરત શું કામ ?
હું જુના વિચારનો છું, પણ તને તો મારે તદ્દન સ્વાધીન થવા દેવી
છે. (ખિન્ન અવાજે) આપણે બંને એક ખીજથી સ્વતંત્ર રહીને—
રહીને.....રહીને કાકાભત્રીજનો સંબંધ રાખીશું, એટલુંજ મારે
જોઈએ છે.

શશિકલા: આમ ખિન્ન અવાજે બોલો છો તે મને ખોટું લાગે
છે. કાકા ! તમે અગણિત ઉપકારો કર્યા છે તે હું કેમ ભુલું ?

મનહરલાલ: શશી ! ઉપકારવશ યદ્યપોષેલી ઊર્મિઓમાં ઝેર
ભજતાં વાર લાગતી નથી. મેં તને ઉછેરી તે લુકી જા, મેં તારા પૈસા
સાચવ્યા તે લુકી જા: મને તારો—તારું માન જોઈએ છે, તારી
કૃતજ્ઞતા નથી જોઈતી.

શશિકલા: કાકા જેટલું માન હું તમને આપું છું એટલું કાઢતે
પણ આપું છું ?

મનહરલાલ: પણ શશી ! આજથી તારો ને મારો પંથ નીરાજો
થાય છે. તેવે સમયે જરા પણ દીલદુઃખણ મારે નથી જોઈતું.

શશિકલા: નથી, કાકા ! એવું કેં નથી.

મનહરલાલ: છે. શશી ! મેં શુભાચદાસને એક પાકીટ આપ્યું
છે, તે આજે લઈ રાતે તારા નવા ધરમાં સુવા જાય ત્યારે વાંચજે.

શશિકલા: એવું શું લખ્યું છે ? હું હમણાંજ લઈ આવું.

મનહરલાલ: ના. પછી—

શશિકલા: ના. ના. હું હમણાંજ લઈ આવું છું. ઉભા રહેજો.
(દોડતી ચાલી જાય છે.)

મનહરલાલ: (નીસાસો નાખી) હવનમરતી આશાઓ અંતે
મૃગજલ દરી ! મારા પ્રયત્નો આંતે ધોવાઈ ગયા ને કાલથી અમારા
પંથ ન્યારા.

સ્મૃતિધરે સ્ત્રીને આળસગનના કરંડીઆમાં પુરી હતી.
પાશ્વર્ય સંસ્કારે તેનું ઠાંકણું ખુલ્લું મુક્યું છે; અને યુગો થયાં સપડાએલી
સ્ત્રી ફણા માંડી યુદ્ધાણ મારે છે...કેવીએક મૈદરથી એ વણ થાય
એ કોણ જાણે છે ! મને લાગતું હતું કે હું જુલુક કરું છું.

પશ્ચિમના પવને કેટલીએ આશાસંકિર્ણો ઉરાડી મુકી તે મારી કેં
રહે ? ખરી વાત છે. આપણે ક્યાં છીએ તે સમજતું નથી...છાકરી
નાની પરણાવીએ તો ઇષ્ટિનાં હાપરાં નીચાં રહે, પથ્થુ ટકે તે ખરાં.
તે મોટી થાય, કેળવાય, સમાનતા ને સ્વાતંત્ર્યનો નીશો તેને ચડે, પછી
ક્યો ખુલ્લો ઉપડી જાય, કંઈ ભીંત ન્યે, ક્યાં નળીઓં સરી પડે, ક્યારે
આખું હાપરું ઉપડી જાય એ કેમ કહેવાય?...મારું આખું હાપરું
ઉપડી ગયું...

ન બચાવી હોત, દેશી રીતે રાખી હોત તો—તો...પણ
એની નાની, રૂપાળી, સ્નેહાળ આંખોએ મને આકર્ષ્યો. મેં તેને મારી
કરી, મોટી કરી, તે મારે માટે?...મારા હક્ક માટે ? ના. ના. હક્ક પર
રચાએલી ઇષ્ટિમાં ધૂમકેતુની પુંછડી જોટલીએ સંગીનતા નથી. એ
હકકો ચશી ને શિવગૌરીને મુખારક. મેં કર્તવ્ય પર, (ગંબીર થઈ)
પરમ આત્મવિમર્જન, પર એનો ને મારો સંબંધ શરૂ કર્યો
હતો. (આંખમાં આંસુ લાવીને) મારી ટોપી વેચી મેં એને
હુધ પાડ્યું...મેં જાત વેચી એને હોદ્દી...મેં રૂદાપણ વેચી એને
બચાવી...ને હવે ? મનહર ! કર્તવ્યસંગ્રામ પુરો કરવો જોઈએ.
(આંસુ લુછે છે.) ભવિષ્ય નિરાશામય ભલે હોય. વૃદ્ધ થવું, એકલું-
યમને આદરવો એકલે હાથે...એકલા—એકલા.. (ધ્રુસ્તું ભરે છે. હોઠ
ઘમીને) કર્તવ્ય પદ્મચાતુર્યનાં પણ મૃગજળ છે, એ મૃગજળથી

કાકાની શશી

તમ થવું તેમાં સુખ ભર્યે હોય...પણ...પણ! મૃગરાજ! એ પ્રિય મૃગજલ પાછળ મરવામાંજ તારો તો મોક્ષ છે. (તેનો અવાજ ફાટે છે. તે માથે હાથ દબાવે રહે છે ને ધ્રુસ્કાં ખાય છે. શિવગૌરી આવે છે.)

શિવગૌરી: (હસીને) કોણ મનહરલાલ શેઠ કે? કાકાને!

મનહરલાલ: (સ્વગત) આ કુખ્જન અત્યારે ક્યાંથી? (શિવગૌરીને) કેમ બહેન! તમે ક્યાંથી, આમ એકલાં?

શિવગૌરી: મને અંદર ગમ્યું નહીં. મને પણ તમારી માફક ઉપર આકાશ ને નીચે ધરતી હોય ત્યારેજ ગમે છે.

મનહરલાલ: તમને કવિતા ક્યાંથી લાગી? મારું જરા માથું દુઃખવું હતું.

શિવગૌરી: (ચિંતા દર્શાવી) હાથ હાથ! ત્યારે કહેતા કેમ નથી? હું બામની તપાસ કરી આવું?

મનહરલાલ: ના, હું જરા ફરીશ એટલે મટી જશે.

શિવગૌરી: હા ચાલો, હું પણ ફરવા લાગું. ફરું છું ત્યારે મને પણ હીક લાગે છે, હાં કે કાકા! (હસીને) 'કાકા' શબ્દ બહુ સરસ છે, નહીં વારુ? હું તમને કાકા કહું તો?

મનહરલાલ: મારા ભત્રીજાઓ ને ભત્રીજીઓની સૃષ્ટિ એવડી મોટી છે કે તેમાં વધઘટ થાય તો કેં હરકત જેવું નથી.

શિવગૌરી: (મીઠાશથી) કાકા! તમારું જીવન બહુ એકલું છે...

મનહરલાલ: (કડુતાથી) મને એકલા તોડે જેવાજ જીવવું ગમે છે.

શિવગૌરી: એ તો વાતો...હૃદય એકલું રહેવા સરખયું નથી.

મનહરલાલ: જીઓની, તમે પણ મારી માફક એકલાં, દોષાઆ જેવાંજ વસો છો ને? (ચાલવા લાગે છે. શિવગૌરી સાથે આવે છે.)

શિવગૌરી: (હસીને) તમેજે એકલા ને હુંજે એકલી.

મનહરલાલ: (કટુતાથી) સારું છે કે તમે તો પરણી ગયાં છો. નહીં તો કોઈ કહેશે કે આપણું ચોક્કું ગોઠવાય છે કે શું?

શિવગૌરી: (ધેનભરી આંખે જોઈને) કેં પરણેજ ચોક્કું ગોઠવાતું હશે? આત્માની બેલડી બંધાવા માટે પરણવાની જરૂર છેજ નહીં.

મનહરલાલ: આ તમારો અદ્વૈતાતુની સંપ્રદાય, કેમ?

શિવગૌરી: (હસીને) તમે તો બધાની મશ્કરી કરો છો. Platonic Love-અદ્વૈતાતુની પ્રેમ એ આ દુનીઆની અસ્વસ્થતાની કૃત્રી છે.

મનહરલાલ: (કડવાશથી) એમ?

શિવગૌરી: કાકા! તમારા ને મારા આત્માની બેલડી પ્રભુએ સરજેલી છે. કાકા! (સામું જોઈને) આપણા આત્માનું આકર્ષણ—

મનહરલાલ: અરે પણ બાઈ સાહેબ! તમે અદ્વૈતાતુની સંપ્રદાયનાં છો ને હું આરીસ્તાતાલીસના સંપ્રદાયનો છું.

શિવગૌરી: આરીસ્તાતાલીસ?

મનહરલાલ: ખબર નથી? પ્લેટોનો શુરુબંધુ એરીસ્ટોટલ—

શિવગૌરી: (હસીને) એનો શો સિદ્ધાંત છે?

મનહરલાલ: (મીઠાશથી) ખોટું ન લગાડો તો કહું—

શિવગૌરી: અરે તમારે શ્રેષ્ઠ તે ખોટું લાગે? કહો તો ખરા.

મનહરલાલ: જવા દોની.

શિવગૌરી: અરે કહો તો ખરા!

મનહરલાલ: (ગાંબીર્યથી) આરીસ્તાતાલીસનો સિદ્ધાંત છે કે જે સ્ત્રી પરણેલા ધણીનું ઘર ન માંડે તેને નાક કાન કાપી, ગધેડે ખેસાડી ગામ બહાર કરવી—

શિવગૌરી: હેં! હેં!

કાકાની શરણી

મનહરલાલ: (સખ્તામયી) હું શું ? હા. ગામ બહાર કરવી—તીક ને કાન બને કાપીને—

શિવગૌરી: (બરાડો મારે છે.) શું અપમાન—

મનહરલાલ: તમે આરીસ્તાતાલીસનો સિદ્ધાંત ગળે ઉતારો એટલે હું ફરી આવું. (અપાટાબંધ ચાલી જાય છે)

શિવગૌરી: (ડાળા કાઢીને) મારાં નાક કાન કાપવાનો, મુઆ ! મારું અપમાન ! મને આવું કહ્યું ! મને ગધેડે બેસાડવાની ! મારે આ હિમરે આ સાંભળવાતું ! ક્યાં ગયા ? ભાઈ ! ભાઈ ! ક્યાં લપાઈ સુતો ? ઘેર જઈએ ! મારે અહીંયાં એક પણ હિમા રહેતું નથી. મુઆએ અપમાન કર્યું. એવું તે મેં શું કહ્યું કે મારું અપમાન કર્યું ! બેસાડની ગધેડે તારી હોય તેને—મોતીભાઈ ! મોતીભાઈ ! (જાય છે.)

દુર્લભરામ: (એક હાથે ઈદ્રિજિતને ખેંચી લાંબે છે.) જો...આંધળા, આ ગઈ તે કોણ ? તારી બૈરી કે કોઈ બીજી ? (ચાવીને) નથી—નથી—નથી—ક્યારનો ક્યાં કરે છે તે. જો હમણાં પાછી આવશે. તું અહીંયાં આ ઓઘામાં બેસ; ને જોવી આવે કે પેલા બે બેઠા છે તેને બોલાવજે. હું ને વલ્લભરામભાઈ પેલા રસ્તા પર બેઠા છીએ. શું સમજ્યો ?

ઈદ્રિજિત: (ગભરાટમાં) સમજ્યો—

દુર્લભરામ: શું સમજ્યો ?

ઈદ્રિજિત: (બોલે છે.) તમે પેલાં-રસ્તા પર બેઠા છો—

દુર્લભરામ: બરોબર ! તું જરા ગંભીરતો નહીં.

ઈદ્રિજિત: (પરસેવો લુછીને) જરા ગભીરતો નહીં.

દુર્લભરામ: મૂર્ખા ! હું બોલું છું તે શું બોલે છે ?

ઈદ્રિજિત: (ચારે તરફ જોઈને) ખરી વાત છે.

દુર્લભરામ: હું જાઉં છું.

ઈંદ્રજિતઃ (ધુનતો) પણ કાકા —કાકા !

દુર્લભરામઃ શું છે ?

ઈંદ્રજિતઃ કાકા ! તમે અહીંયાં રહો ને હું રસ્તા પર મોટરમાં બેસું તો કેમ ?

દુર્લભરામઃ અરે વાહરે દીકરા વાહ ! જોખમ હું ખેડું ને ઐરી આવે તારી. આલ ઉભો રહે—ગભરાયા વિના ! બાપદાદાની આખરુ આજે તારે રાખવાની છે.

ઈંદ્રજિતઃ (કરગરીને) દુર્લભરામભાઈ !

દુર્લભરામઃ શું છે ?

ઈંદ્રજિતઃ (નિર્દોષપણે) કાકા ! આ દુનીઆમાં કોઈની આખરુ રહી છે કે આપણા બાપદાદાની રહેવાની છે ?

દુર્લભરામઃ બાપદા ! બાપદા ! જો પેલી આવી. ઉભો રહે. (અપારાધ બોલ્યાલી જાય છે.)

ઈંદ્રજિતઃ (સ્વગત) બાપદાદાની આખરુ મારે રાખવાની ? બાપદાદા શા ? તેની આખરુ શી ? મારે તે રાખવી શી ? નલિનીદલગત—જલમપિ તરણમ્ તદ્ભૂતવિતમતિશયયપલમ્. તેમાં આખરુને શું કરવી છે ? (દાંત કકડાવે છે.) બજ ગોવિંદમ્ બજ ગોવિંદમ્. કાણુ આવ્યું ? (સંતાઈને ઉભો રહે છે.)

કુંદનલાલઃ (આવે છે.) હવે મારું અંતર ચોખ્ખું થઈ ગયું. જ્યાં સુધી હું વિધુને નિર્મલ માનતો હતો ત્યાં સુધી તેને માટે હું કેં પણ કરવાને તૈયાર હતો. મેં આખી છાંદગી વહીતરું કર્યું તે આને સારું ? પણ હવે એ છુટી ને હું છુટ્યો; એ એને રસ્તે ને હું મારે રસ્તે. હવે મને મારો રસ્તો સ્પષ્ટ દેખાય છે. શશીજ મારી છવન—સખી થવા નિર્માઈ છે.

કાકાની સશી

મનહરલાલ: (સપ્તાધ્યા) હું શું ? હા. ગામ બહાર કરવી—નીક
ને કાન બને કાપીને—

શિવગૌરી: (બરાડો મારે છે.) શું અપમાન—

મનહરલાલ: તમે આરીસ્તાતાલીસનો સિદ્ધાંત ગળે ઉતારો
એટલે હું ફરી આવું. (ઝપાટાબંધ ચાલી જાય છે)

શિવગૌરી: (ડાળા કાઢીને) મારાં નાક કાન કાપવાનો, મુઆ !
મારું અપમાન ! મને આવું કહ્યું ! મને ગધેડે બેસાડવાની ! મારે આ
ઉમરે આ સાંભળવાનું ! ક્યાં ગયા ? ભાઈ ! ભાઈ ! ક્યાં લપાઈ સુતો ?
ઘેર જઈએ ! મારે અહીંયાં એક પળ ઉભા રહેવું નથી. મુઆએ
અપમાન કર્યું. એવું તે મેં શું કહ્યું કે મારું અપમાન કર્યું ! બેસાડની
ગધેડે તારી હાથ તેને—મોતીભાઈ ! મોતીભાઈ ! (જાય છે.)

દુર્લભરામ: (એક હાથે ઇંદ્રિજિતને ખેંચી લાંબે છે.)
જો...આંધળા, આ ગાઈ તે કોણ ? તારી ઘેરી કે કોઈ બીજી ?
(આવીને) નથી—નથી—નથી—ક્યારનો કર્યા કરે છે તે. જો હમણાં પાછી
આવશે. તું અહીંયાં આ ઓથામાં બેસ; ને જોવી આવે કે પેલા બે
બેઠા છે તેને બોલાવજો. હું ને વડ્ડભરામભાઈ પેલા રસ્તા પર બેઠા
છીએ. શું સમજ્યો ?

ઇંદ્રિજિત: (ગભરાટમાં) સમજ્યો—

દુર્લભરામ: શું સમજ્યો ?

ઇંદ્રિજિત: (બેસે છે.) તમે પેલા—રસ્તા પર બેઠા છો—

દુર્લભરામ: બરોબર ! તું જરા ગંભીરતો નહીં:

ઇંદ્રિજિત: (પરસેવો લુછીને) જરા ગભીરતો નહીં.

દુર્લભરામ: મૂર્ખા ! હું બોલું છું તે શું બોલે છે ?

ઇંદ્રિજિત: (ચારે તરફ જોઈને) ખરી તાન છે

દુર્લભરામ: હું જાઉં છું.

ઈંદ્રજિતઃ (ધુન્નતો) પણ કાકા —કાકા !

દુર્લભરામઃ શું છે ?

ઈંદ્રજિતઃ કાકા ! તમે અહીંયાં રહો ને હું રસ્તા પર મોઢરમાં ખેસું તો કેમ ?

દુર્લભરામઃ અરે વાહરે દીકરા વાહ ! જોખમ હું ખેડું ને ખેરી આવે તારી. ચાલ ઉભો રહે—ગભરાયા વિના ! બાપદાદાની આખરુ આજે તારે રાખવાની છે.

ઈંદ્રજિતઃ (કરગરીને) દુર્લભરામભાઈ !

દુર્લભરામઃ શું છે ?

ઈંદ્રજિતઃ (નિર્દોષપણે) કાકા ! આ દુનીયામાં કોઈની આખરુ રહી છે કે આપણા બાપદાદાની રહેવાની છે ?

દુર્લભરામઃ બાપલા ! બાપલા ! જો પેલી આવી. ઉભો રહે. (અપાટાળધ આલી બાય છે.)

ઈંદ્રજિતઃ (સ્વગત) બાપદાદાની આખરુ મારે રાખવાની ? બાપદાદા શા ? તેની આખરુ શી ? મારે તે રાખવી શી ? નલિનીદલગત—જલમપિ તરલમ તદ્વત્જીવિતમતિશયયપલમ. તેમાં આખરુને શું કરવી છે ? (દાંત કકડાવે છે.) બજ ગોવિંદમ બજ ગોવિંદમ. કોણુ આવ્યું ? (સંતાઈને ઉભો રહે છે.)

કુંદનલાલઃ (આવે છે.) હવે મારું અંતર ચોખ્ખું થઈ ગયું. જ્યાં સુધી હું વિધુને નિર્મલ માનતો હતો ત્યાં સુધી તેને માટે હું કેં પણ કરવાને તૈયાર હતો. મેં આખી જીંદગી વહીતરું કર્યું તે આને સારું ? પણ હવે એ છુટ્ટી ને હું છુટ્ટો; એ એને રસ્તે ને હું મારે રસ્તે. હવે મને મારો રસ્તો સ્પષ્ટ દેખાય છે. શશીજી મારી જીવન—સખી થવા નિર્માઈ છે.

કાકાની શશી

ઇંદ્રજિત: (સ્વગત) ઓ મારા બાપ!

કુંદનલાલ: અમે એકબીજાને કેવી સહેલાઈથી સમજી શકીએ છીએ...! ઓ મને પહેલેથી મળી હોત તો હું આજે સોલીસીટર ન હોત, પણ 'ન્યાયમૂર્તિ' થઈ બેઠો હોત...મારી બુદ્ધિને એનાથી પાનો ચઢે છે... એ મને ઘણી ચાલ છે. એ મને કુંદનલાલ કહે છે તે કેવા માધુર્યથી? કાઢને મેં એવી રીતે એ શબ્દ બોલતાં સાંભળ્યું નથી. ઉચ્ચારણે ઉચ્ચારણમાંથી પ્રેમ ઝરે છે. ને હવે એ સ્વતંત્ર થઈ... પણ વિદ્યુતું શું? એ પીઅર જશે પણ શશી એક પર બીજી થવા હા કહેશે?

ઇંદ્રજિત: (સ્વગત) શિવ! શિવ! શિવ!

કુંદનલાલ: (હસીને) જરાક લોકો બોલશે, પણ-પણ-ઓમાં શું? છુટાછેડાનો કાયદો હોત તો કેવું સારું! શુષ્ક લગનના કાળ-પિંજરમાં પ્રાણને પુરી રાખવા કરતાં તેને ઉડવા દેવો જોઈએ. આવા કુટુંબ લગનના રીવાજથીજ હીંદુસ્થાનનું નાખ્યોદ્ધ ગયું.

ઇંદ્રજિત: (સ્વગત) બાઈ, હીંદુસ્થાન તારવાનું હોય તારાજ હાથમાં આવ્યું છે. શાંતં પાપમ્! શાંતં પાપમ્!

કુંદનલાલ: આ આવી! શી ચાલ છે? ને શી અંગે અંગની છટા છે?

ઇંદ્રજિત: (સ્વગત) હર! હર!

નારીસ્તનભરનાભિનિવેશમ્ ।

મિથ્યામાયામોહાવેશમ્ ॥

કુંદનલાલ: (છાતી પર હાથ મુકીને) એનું અંગ ડોલે છે ને મારો આત્મા ડોલે છે.

ઇંદ્રજિત: (સ્વગત) એતન્માંસવસાદિવિકારમ્-

શશિકલા: (આવે છે.) કાકા! (કુંદનલાલને જોઈને) કાકા નથી! તમે જોયા?

કુંદનલાલ: (હસીને) ના.

શશિકલા: ને શુભાષ્ટકસને જોયા ?

કુંદનલાલ: (હસીને) ના.

શશિકલા: (ચિંતાતુર અવાજે) એ ખતે ક્યાં ગયા ?

કુંદનલાલ: હશે ક્યાંય. તમે શા માટે શીકર કરો છો ?

શશિકલા: આજે સવારથી કાકા મને જુદા થઈ ગએલા લાગે છે.

કુંદનલાલ: એ તો હોય. આપણે સવારે પૈસાની વાત કરી, એટલે ત્રી કમાન છટકી. પૈસો છોડવો કોઈને ગમે છે ?

શશિકલા: ના. કુંદનલાલ ! તમે એમને અન્યાય કરો છો ! મારી જોડે કાકા કોઈ દહાડો એવી રીતે વર્ત્યા નથી. પોતાની છોકરીથી વધારે મને ગણી છે.

કુંદનલાલ: (હસીને), તમને કોણ એમ ન ગણે ?

શશિકલા: કુંદનલાલ ! તમે મારા મિત્ર છો—

કુંદનલાલ: હું. કેમ ? શું છે ?

શશિકલા (ધીમે અવાજે) તો એક પુત્રું ? ખાનગી રાખજો. મને આજે એક વહેમ ગયો.

કુંદનલાલ: શો ? (પાસે આવે છે.)

શશિકલા: કાકા પરણ્યા નહીં તેનું કારણ મને હવે સમજાય છે.

મને કોઈ સ્ત્રી દુઃખ ન દે તે માટે ન પરણ્યા.

કુંદનલાલ: હા, હા હા શશિપત્રુન ! જ્યાં તમે નિર્મલ છો તેવા તમારા વહેમ-નિર્મલ છે, ખરું કારણ કહો ? મને લાગે છે કે તમને પરણવાની દાનત હશે તેમાં નહીં પરણ્યા.

શશિકલા: (ખડખડ હસીને) Nonsense ! (તદ્દન ખોટું !) કુંદનલાલ, શી Stupid (મૂર્ખાઈભરી) વાત કરો છો ? આતો સોલી-સીટરને શોભે એવું કારણ શોધી કાઢ્યું. તમને કોઈને સ્વાય શીવાય બીજું કે જરૂર નથી ? તો મને પરણી ગયા કેમ નહીં ?

કાકાની શશી

કુંદનલાલ: My innocent Queen ! (મારાં નિર્દોષ રાણી !)
તમારા જેવા સંસ્કારી એને પરણવાની હા પાડે! એટલું સમજે એવા
તો એ પાકા છે.

શશિકલા: (શરમાઇને) Nonsense ! (તદન ખોટું !) તો મને
આજે બધું સોંપી સ્વતંત્ર કેમ કરી ?

કુંદનલાલ: કરે નહીં તો જય ક્યાં ? તમારા વ્યક્તિત્વથી એ
કરે છે.

શશિકલા: તદન ખોટી વાત. પણ તમે કેમ આમ કુંજરાએલા
કરો છો ? વિધુબહેન ક્યાં જ ?

કુંદનલાલ: (ધીમેથી) શશિબહેન ! તમે એક ખાનગી વાત
કરી. હું બીજું કરું ?

શશિકલા: હા. કહોની શું છે ?

કુંદનલાલ: તમારા અને મારા વિચારો સંવાદી છે. હું તમને
કેં પણ કહું તે તમે સમજજો એવી મને ખાતરી છે.

ઇંદ્રજિત: (સ્વગત) મારી નાંખ્યા ! આણે તો મહોકાણુ માંડવા
માંડી. શિવ ! શિવ ! શિવ !

કુંદનલાલ: (આર્દ્ર દૃષ્ટિથી જોઈ) આજે વિધુ મારા જીવનમાંથી
હુપ્ત થઈ.

શશિકલા: (ચમકીને) વિધુબહેન જીવનમાંથી હુપ્ત થયાં ?
શું બોલો છો ?

કુંદનલાલ: હા. એના તરફનું મારું કર્તવ્ય પુરું થયું.

શશિકલા: આમ શું કહો છો ? જાણે નરસિંહ મહેતા બહુ
થયું તે ભાંગી જંગળ ગાતા હોય એવું શું બોલો છો ?

ઇંદ્રજિત: (સ્વગત) અરે બાપ ! એને સુખે ગોપાલ નથી બનવા.

અંક ત્રીજો

કુંદનલાલ: (નિઃશ્વાસ મુકી) હા. હવે હું ને તમે સુખેથી મિત્ર રહીશું. હવે હું સ્વતંત્ર છું અને તમે સ્વતંત્ર છો. આપણા આત્માનો સહચાર છેજ. હવે આપણે નિરંકુશ જીવનને સહચાર સાધીશું.

શશિકલા: (ગૌરવથી) આ શું બોલો છો, કુંદનલાલ ?

કુંદનલાલ: (શશિકલાનો હાથ પકડીને જુસ્સાથી) શરમાઓ નહીં. શશિકલા ! હું જોઈ શક્યો છું. મારા ભવોભવતી લુપ્ત ટળી છે. તમારું સહજીવન એજ મારો મોક્ષ. હવે આપણે બે—

શશિકલા: (હાથ તરછોડી દૂર ખસે છે.) કુંદનલાલ ! તમે શું બોલો છો તેનું તમને ભાન છે ?

કુંદનલાલ: ભાન ! હા. ભાન છે. હવે મારાં પડલ ખસ્યાં છે. તમારી ને મારી આંખમાંથી ઝરી રહેતાં અમીનાં રહસ્ય સમજાયાં છે. પ્રાણેશ્વરી !—

શશિકલા: કુંદનલાલ ! તમે કોને કહો છો ? દારુ પીધો છે ?

કુંદનલાલ: હા. તમારા પ્રણયનો—

શશિકલા: (ધાંટો કાઢી) પ્રણયનો ! તમારી સ્ત્રી-રાખ હોઉં એમ બોલો છો ! એક શબ્દ વધારે બોલશો તો જીભ ખેંચી કાઢીશ.

દ્વિજિત: (સ્વગત આંહુ ચઢાવી) હું વહારે ધાડું !

કુંદનલાલ: (ધૂળટાથી પાસે આવી) શરી ! તું મને એમ છેતરી શકે એમ નથી. તારું હાસ્ય, તારી ગોઠડી, હું બધું સમજું છું—
(પાસે આવે છે.)

30911

દ્વિજિત: (સ્વગત આંહુ ઉતારી) જવા દે જીવ !

શશિકલા: (ક્રોધથી) નીચ ! (આંધી ખસીને) તું એમ માને છે કે હું તને ચાહું છું ? મદાંધ ! ખચ્ચરદાર એક ડગલું આંબો છે તો !

કુંદનલાલ: (તેવાજ ગૌરવથી ડોળા ફાડી) ત્યારે તું મારી જોડે રમત કરતી હતી ?

વિદ્યુમ્બી: (હસીને) તમે ચાલોની.

કુંદનલાલ: ના. તું જા. તું છે પછી મને કોઈની પરવા નથી.
મને તું જ જોઈએ છે.

વિદ્યુમ્બી: (વળગીને) મારા વાલમ ! તમારા હેતની કીંમત તો
હું જ જાણું છું. શશિબહેનને નહીં કહીશું તો શું ? કાલે મારી માગી
લઈશું. ચાલો ત્યારે ચાલી જઈએ. આપણી મોટર ત્યાં હશે. અંદ્રિકામાં
એકલાં અવી મગહ પડશે ! (ચારે તરફ જોઈ તેને આલિંગે છે.)

કુંદનલાલ: ખરી વાત ! મને આ સ્થલ એર જેવું લાગે છે. ચાલ
મને એક પલ અહીં રહેવું નથી—(વિદ્યુને પકડી લઈ જાય છે.)

ઈન્દ્રજિત: (બહાર આવીને)

વૃદ્ધો યાતિ ગૃહીત્વા દંડમ્
તદપિ ન મુંચત્યાશાર્પિડમ્
ભજ ગોવિંદમ્ ભજ ગોવિંદમ્
ભજગોવિંદમ્ મૃદમતે.....

શી દુનીઆ છે ?

(શિવગૌરીને આવતી જુઓ છે એટલે ચમકીને અંધારામાં
ધુન્નતો ધુન્નતો ભરાઈ જાય છે.) શિવ ! શિવ ! શિવ !

શિવગૌરી: મુઓ ! પાછડી—હેં ! (આંખો ચોળે છે. આંખે હાથ મુકે
છે ન ચોડી વારે જોલે છે.) મને આ ચાંદનીમાં હમણાં કોણ દેખાયું ?
(જેરથી પોકારે છે.) કોણ છે ? કોણ ?

ઈન્દ્રજિત: (કાંપતાં) લાવ શિવબચ્ચ જોલું. હંડ નસો ભગવતે સદા
શિવાય સકલતત્વાત્મકાય—

શિવગૌરી: (સ્વગત) પેલા મુખ્યાતું ભૂત દેખાયું ? એ નામ-
જેળતું ભૂત મારી પાછળ પડ્યું કે શું ?

ઈંદ્રજિતઃ (સ્વગત) સર્વમન્ત્રસ્વરૂપાય-સર્વમન્ત્રાધિષ્ઠિતાય-
શિવગૌરીઃ (સ્વગત, જોરથી) ઓ તો મુઝો મંત્ર જંત્ર રોજ
કરતો હતો, તે એણે મારી પાછળ ભૂત મુક્યું કે શું? તે હું ડરવાની
હું? (ચારે તરફ જોઈને) નીકળ પાંચડીધાલ્યા ! મુઝા !

ઈંદ્રજિતઃ (કાંપેલો, સ્વગત) સર્વતત્ત્વ વિદ્યારાય બ્રહ્મરૂપાવતારિણે-
(બખડે છે.)

શિવગૌરીઃ મારો અવતાર બાળ્યો, મારી જીવાની બાળી ને મુઝો
હવે મારી પાછળ ભૂત છોડે છે ! કાણ છે એ ? (ચારે તરફ શુરસાથી
જીએ છે.) આવ ! આવ ! તારા ભૂત ને પ્રેત ને બધાંને હું પુરી પડીશ.

ગંગાબહેનઃ (આવે છે.) શું છે ? શિવગૌરીબહેન ! શિવગૌરી-
બહેન ! શી બુમ પાડો છો ?

શિવગૌરીઃ (ડોળા કાઢીને) આ તમે બધાં મને અગ્નીઆં
બોલાવીને કરવા શું બેઠાં છો? એક મુઝો ભૂત થઈને પાછળ પડ્યો
છે, ને બીજો મુઝો કહે છે મને ગંધેડે બેસાડીને ગામ બહાર કરવી !

ઈંદ્રજિતઃ (ઝડપથી બખડ્યોજ નાચ છે.) નીલકણ્ઠાય પાર્વતી-
મનોહરપ્રિયાય સોમસૂર્યાગ્નિસોમનાય ભસ્મોદ્ધૂલિતવિગ્રહાય મહામણિ-
મુકુટધારણાય માણિક્યભૂપણાય—

ગંગાબહેનઃ (સહાનુભૂતિ દર્શાવી) અરે આમ શું બોલો છો ?
કાંઈ ગાંડાં થયાં? ભૂત શાં? ગંધેડાં શાં?

શિવગૌરીઃ મેં અત્યારે પેલા મુઝાનું ભૂત જોયું.

ગંગાબહેનઃ (ચમકીને) કોનું? તમારા—

શિવગૌરીઃ હા.

ગંગાબહેનઃ તેમાં બીધેલાં લાગો છો ?

શિવગૌરીઃ હું બીહું? જાણે એવા ભૂતથી હું બી જવાની છું !
એનું ભૂત મને તો મારે ઓટકુંજ નક્કી કરવું છે કે હું એના નામનો

કાકાની શક્તી

ચુડો ફેડું કે કેમ ? પેલો મોતીભાઈ ક્યાં ગયો ? મોતીભાઈ ! અહીંયાં મારે હાથ નથી રહેવું. આજે તો મારું પાત્રી આવ્યું છે.

ઈંદ્રજિતઃ સ્થિતિપ્રલયકાલરૌદ્રાવતારાય દશાધ્વરધ્વંસકાય મહાકાલભેદનાય મૂલાધારનિલયાય—

ગંગાખહેનઃ (જરાક હસવું દખાવી) એવુંજ લાગે છે. પણ પેલા ગધેડાનું શું ?

શિવગૌરીઃ પેલા મુઝા કાકાએ મારું અપમાન કર્યું.

ગંગાખહેનઃ મનહરશેઠ ! શી વાત કરો છો ? હોય નહીં !

શિવગૌરીઃ તારે ખોટી વાત ? હું અફલાતુની પ્રેમની વાત કરતી હતી—

ગંગાખહેનઃ (મજાકમાં) પછી ?

શિવગૌરીઃ મને મુઝા કહે કે આરીસ્તાતાલીસનો સિદ્ધાન્ત છે—

ગંગાખહેનઃ શો ?

શિવગૌરીઃ કે ધણીનું ઘર નહીં માટે તેનાં નાક કાન કાપી ગધેડે ખેસાડી ગામ બહાર કરવી. જો મુઝા કહેવા ખેડો !

ઈંદ્રજિતઃ (સ્વાગત) ધન્ય છે મનહરશેઠ !

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત

અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનાં સ્તગ્મ્યહમ્

શિવગૌરીઃ ખેસાડની ગધેડે એની પેલી ફાટેલી—

ગંગાખહેનઃ (હસવું ખાળીને) અરે ખહેન, જરા ધીમાં તો પડો. આ સારું લાગતું નથી. મોતીરામને ખોલાવી ઘેર બાંધો. આલો, હું શોધી કાઢું.

શિવગૌરીઃ એવું થાય છે કે કોઈનું માથું ફેડી નાંખું ! (બંને જાય છે.)

ઈંદ્રજિતઃ (ખોલતો બહાર આવે છે.) તસ્વાતીતાય ગંગાધરાય સર્વદેવાધિદેવાય પઝાથયાય વેદાન્તસારાય—

આલી ગઇ ! ગઇ ! (નીસાસો મુકે છે.) અરે એ તો આલી ગઇ ને
મારે એને ઉપાડી લઇ જવી હતી તે તો રહી ગયું ! ઓ, મારી મા !
પેલા દુર્લભરામભાઇ ને વલ્લભરામકાકા શું કહેશે ? પેલા મવાલીઓ
શું કહેશે ? મોટર તો ત્યાં ઉભી છે ને હું તો બુલી જ ગયો....
શિવ ! શિવ ! શિવ ! (હાથ જોડે છે.) પણ દીનાનાથ ! દીનપંથુ !
જે થયું તે સારુંજ થયું. પાર્વતીપતિ ! તમે મહેરજ કરી. હું આજે
લઇ જાઉં તો ! મારા ભૂતને ખાઇ જાય તો મને...ઓ ખાપ રે ! મારું
ભૂત મને તો ખાત્રી કરે કે ચુકો ફોડે કે કેમ ?

ગંગાખહેન : (આવીને) કોણ ? બાઇ ?

ઈદ્રજિત : (ચમકે છે પણ ગંગાખહેનને ઓળખીને) કોણ ?
ખહેન ?

ગંગાખહેન : તમે ક્યાંથી અહીંયાં ?

ઈદ્રજિત : (ચમકા ઉંચા કરે છે.) શિવગૌરીને ઉંચકી જવા
આવ્યો હતો ! વાહન તૈયાર છે, ઉંચકનાર તૈયાર છે; પણ—

ગંગાખહેન : (હેતથી) પણ—

ઈદ્રજિત : મને જ્ઞાન થયું. મારો ભોળોનાથ વારે ધાયો. મે
શિવકવચ ભણ્યું ને મને જ્ઞાન થયું—

ગંગાખહેન : શું ?

ઈદ્રજિત : અહીંયાં એ આવી; એકલી હતી. ઉપાડી જવાનું
મન થયું ને રાજ બરથરીના રાખદોમાં મને ભોળાનાથે જ્ઞાન આપ્યું :

રે કંદર્પ કરં કર્ત્યચસિ કિં કોટંડકારિતેઃ
રે રે કાકિલ કોમલૈઃ કલરવૈઃ કિં ત્વં તથા જલ્પાસિ
મુગ્ધે સિન્ધવિદ્ધમુગ્ધમધુરૈર્લાલૈઃ કટાક્ષરક્તમ્
ચેતશ્ચુષ્પિતચંદ્રચૂડચરણધ્યાનામૃતં વર્તને ! ! ૧

૧. રે કામદેવ ! તારા ધનુષ્યનો ટંકાર કરી હાથને શા માટે દુઃખવે
છે ? રે કોયલ ! તારા કોમલ ને મધુર સ્વર વડે નકામો જાળરાટ શા માટે
કરે છે ? મુગ્ધા ! તારાં સ્નેહાળ, સુંદર, ચાતુરીભર્યાં વિલોલ કટાક્ષો બંધ કર.
મારા ચિન્તે ચન્દ્ર જેના કપાલે છે એવા સદાશિવના ચરણનું ધ્યાનામૃત
ચાખ્યું છે.

કાકાની શરૂ

ગંગાખહેન: ચાલો ભાઈ નીરાંત થઈ તમે શિવગૌરીને લઈ આવવાની વાત કરી ત્યારથીજ મને લાગ્યું હતું કે તમારું તપ પરવારી ગયું.

ઇંદ્રજિત: (હસીને હાસ્યાર્પણ ગૌરવથી જુઓ છે.) તપ પરવારે કેમ? હવે હું જાઉં છું.

ગંગાખહેન: ચાલો, હું પણ આવું. કોણ જાણે શું છે કે આજે અડીઆં કોઈના છત ઠેકાણે નથી. બધા એકલાં બાવરાં ફરે છે ત્યાં મને કોણ સંભારવાનું છે? ચાલો.

ઇંદ્રજિત: (હસીને માથે હાથ મુકે છે.) મને હવે શાંતિ વળી. મેં શંકરને રોજ રુદ્રી કરવાની બાધા લીધી છે.

ગંગાખહેન: (હસીને) શિવગૌરી નહીં આવે તો રોજ ગીતાજીના સોળમા અધ્યાયનો પાઠ કરવાની મેં પણ બાધા લીધી છે.

ઇંદ્રજિત: ચાલો હવે હું શાંતિનું સેવન કરીશ.

ગંગાખહેન: ને હું ખેસીને ગીતા વાંચીશ.

ઇંદ્રજિત: (ચરમા કાઢીને લુછે છે.) ને આપણે શંકર ભાષ્ય સાથે વાંચીશું. ચાલો, પેલી મોટર. (બંને જવા જાય છે.)

હર્ષભરામ: (આવીને) અલ્યા! ક્યારનો શું કરે છે? કેટલી વાર? ખેસી ખેસીને થાકી ગયા!

ઇંદ્રજિત: (હાથ જોડે છે.) મારા મુરખી! મારા મા ને બાપ! મારા ભગવાન! હું હાથ જોડું છું. હું પગે પડું છું. હવે મને જવાદો.

ચેતશ્ચિતયંદ્રયૂઝયરણધ્યાનામૃતં વર્તેતે ।^૧

હર્ષભરામ: ચરે! ચુંબન-ને ચુડાવાલા—

(ઇંદ્રજિત દોડી જાય છે.)

૧. મારા ચિત્તે ચન્દ્ર જેના કપાલે છે એવા સદાચિત્તના ચરણનંધ્યાનામૃત ચાખ્યું છે.

દસારી આવ્યા! કુળ પરી આવવલની આવત પર!

(સાદી ઝાંઝી ચાલી નવ છે.)

શશિકલા: (દાખમાં કાગળો લઈ) કાગળ ક્યાં ગયા? કાગળો આ શું ક્યું? અરે આપણું જવું! (કાગળો કાઢી વાંચે છે.)

“ દસી! તારી સવારની વાત ખરી છે. તને મારે અણીઅણી ભાગ આવશે નેહએ. આ સાથે મારી મીઠનની વીગત અને અણી ભાગ પુરો કરી આવવાની કમુલાત. શુભાળદાસને ગણાવર દત્તાવેળે કરી આવવા મેં કરી દીધું છે.

શી

મનહરસાસ”

આ શો શુભમ! વીણ વર્ણની નનકમાણીમાં મને અણી ભાગ! ના. હું એવું કરી નહીં લઉં. મારે કંઈ ધર્મોદા નેહએ છે?

શુભાળદાસ: (પાન ચાવતા આવે છે.) અરે જ્યાં ક્યાં ગયાં? હું જ્યાં ખાઈને લંબી ગયો એટલે જ્યાંજ ચાલી ગયાં? જાહેન! કાગળ ક્યાં છે? હવે હું નહીં છું. ઘરે ઘરપણુ એરે સુધી પવન આવે! આવે નહીં.

(તપસીર મુઠે છે.)

શશિકલા: હું પણ કાગળને કોણું છું. પણ શુભાળદાસભાઈ! કાગળ આવું કરે તે જોએ નહીં. આવો ધર્મોદા—

શુભાળદાસ: (જ્યાં માથા પર પાવટી મેલવાનાં) અરે! નારે તમને નવી છેલ્લીઓને નેહએ છે શું? ખીચાણએ આ કાગળ આવ્યા ત્યારે જાપતો ભાગ માંગ્યો; ખીચાણએ આખી મીઠનમાં ભાગ આવ્યો ત્યારે ધર્મોદા પડે છે. અરે! તમને આજ કાગળો જમાનાને થયું છે શું? પેલા ખીચાણ મોના લેવા માવડા પાણે દીવાળ માંગવા બેઠી, તે ખીચાણનો હવે સેદી નાખ્યો. (પાન ચાવ છે.) અહાકાસની કુતીઆ

જોઈને મારું તો માથું ફરી આવ્યું ! સાલી ભલમનસાઈ ક્યાંય રહીજ નથી.

શશિકલા : (ગભરાઈ જઈને) પણ ગુલાબદાસભાઈ, મારે કોઈની હરામની પાછ ક્યાં જોઈએ છે ? મને મારા હકક—

ગુલાબદાસ : (પાન ચાવતાં ગરમ થઈને) તું મને ગરમ કરી નહી નાખ ! અરે તારો હકક ! એતો મારા દીકરા જેવો છે તે જીવ બળી જાય છે, બાઈ તારો હકક—

શશિકલા : મારા બાપના પૈસા—

ગુલાબદાસ : અરે બાઈ ! તારો બાપ ને તારી મા ને તારા દાદા ને તારી દાદી કયે દિવસે કોઈએ દીધાં છે ? એ બધામાં જોઈએ તો એ છે—મનહર શેઠ. હું ધરડે ધેડપણુ નથી બોલતો તેમાં !

શશિકલા : પણ મારા બાપ ભાગીયા—

ગુલાબદાસ : અરે ઓ બાપાની દીકરી ! તું સંભળ, આ મનહર મુંબઈ આવ્યો. ત્યારે બે વર્ષની તને લઈને આવ્યો. કાઠ. વેચીને એ મુંબઈ આવ્યો ને મારા ઘર આગળ ટોપી વેચીને દુધ લઈ તને પાતો હતો ને મારા મોટાભાઈએ જોયો અને એને તોડી રાખ્યો.

શશિકલા : (ચકિત થઈ) ત્યારે શું એ અને મારા બાપ ભાગીયા નહીં ?

ગુલાબદાસ : (તપકાર સુંધીને) તારે હું તેજ કહું છું ને ! એ તે કાંઈ જમાતો છે ? નેવનાં પાણી આ સડસડાટ મોભેજ ચાટ્યાં ! પગાર જોઈએ તો તને અમારે ઉછેરવાની; બીજો પૈસો નહીં આપવાનો. (શશિકલા હેઠ પીસી વેદનાયસ્ત આંખે જોઈ રહે છે.) એ તો મનહર જેવો માણસ ! મારા ભત્રીજાને એ નીશાળે લાઈ જાય ને ભણીને પોતે પાછો આવે. ને મોટા ભાઈએ ખસેં રૂપીઆ આપી ફેરી કરાવી તેના આજે બધા બોલ્યાલા છે. તે બીચારો રૂપીઓ બચાવે તો તારા નામના ચાર આના અમારે ત્યાં જમે કરોવે. જો બાપાનો

અંક ત્રીજો

ભાગ માંગવા નીકળી છે। બાપ! તેમાંજ અમે કહીએ છીએને કે હવે તો આંખ મીચાય તો સાક્ષી આવે જીની આંખે નવા તમાશા જોવા જોઈ। સાક્ષી હડહડતો કલિયુગ। કહેજે મનદરને કે હું તો જઈ છું. (આંસુ કુછતો, નાક ખંજેરતો ચાલી જાય છે.)

શશિકલા: (હંચું જુએ છે, ધ્રુસ્ત્ર લે છે ને રડતી બોલે છે.) ને મારે મારા હક જોઈએ છે।—સ્વતંત્ર થવું છે।—બાપનો ભાગ જોઈએ છે। ઓ મારા ભગવાન। (બોંયમાં માથું નાખી રડે છે.)

ગૌરીશંકર: (કાવ્યમયતાના નીશામાં ચક્રચુર) હું-તું-ને ચાંદની... આ કોણ? શશીબહેન? લો હું તમને જ શોધતો હતો. (શશિકલા હંચું જોઈ બેસે છે ને લુગડું ઠીક કરે છે.) હું તેજ પળની વાટ જોતો હતો જ્યારે હું, તમે, સાગર ને ચંદ્રિકા ચારે મળી હૈયાં બોલીએ.

શશિકલા: (નીસાસો નાંખીને) અત્યારે હવે હૈયાં બોલવાનો વખત નથી. મને લાગે છે કે બધાંને બોલાવી ચાલવા માંડીએ.

ગૌરીશંકર: (હસીને) જરા ધીમે, જરા આસ્તે. આવું રમણીય સ્થળ, આવું સાગરસંગીત, આવી માલક ચંદ્રિકા, આવાં તમે ને હું ફરી ક્યાં મળવાનાં છીએ? તમારો આત્મા સંવાદી નૃત્ય કરતો નથી લાગતો? મને સંભળાય છે ને—

શશિકલા: (કંઠાળીને) તમે તો કવિચ્છર છો. તમને સંભળાય તે અમને કાંઈ સંભળાય?

ગૌરીશંકર: તમને એમ નથી લાગતું કે આપણા આત્માઓ બંધને કાંઈ બે સારસ સમા હડયાજ કરે છે?

શશિકલા: અત્યારે મારું માથું દુઃખે છે ને ઘેર જવાનું મન થાય છે—

ગૌરીશંકર: તેવેજ વખતે મારે એક યાચના કરવી છે.

શશિકલા: શી?

કાકાની શશી

ગૌરીશંકરઃ કાકે તમે સ્વતંત્ર થશો, ત્યારે સ્થાન ક્ષેત્રો સુભગે, એક સામ્રાજીને સૂતે સિંહાસને ? તમ માટે એ અનાદિ કાળથી વાટ જુઓ છે.

શશિકલાઃ શું કહેવા માગો છો ?

ગૌરીશંકરઃ (ધૃષ્ટતાથી) કહેવા માગું છું તે નવું નથી, જુનું નથી. સર્જનજુનું છે. છતાં નવનવીન છે. તમે એ નિઃશબ્દ નિમંત્રણ ક્યારનું એ સાંભળ્યું છે, સ્વીકાર્યું છે.

શશિકલાઃ તમારે ત્યાં આવવાનું ? (માથું બે હાથે દાખી) મને સમજતું નથી. કાકે વાત. (ઉઠવા જાય છે.)

ગૌરીશંકરઃ (ખેંચીને બેસાડે છે.) ઉઠશો માં. એ નિમંત્રણને હું ઉચ્ચારું છું—સાગરને ચંદ્રિકાની સાથે. સખીરી ! દેવી ! પધારશો આ હૃદયને મંદિરોએ ?

શશિકલાઃ (ગુસ્સામાં) You Idiot ! (મૂરખા !) શું કહેવા માંગે છે ?

ગૌરીશંકરઃ હું કહેવા માગું છું તેની તમે વાટ જોતાં બેઠાં છો. દેવી ! મારી ને તમારી રસઅંધિ આપણાં રસિક હૃદયે સ્વીકારી છે. આ બધા પાસે સ્વીકારાવશો ?

શશિકલાઃ (તિરસ્કારથી ગૌરીશંકરના મોઢા પર રેતી ફેંકે છે.) Fool ! (મૂરખા !) મને પરણવાની ઇચ્છા રાખે છે ?

ગૌરીશંકરઃ દેવી ! પ્રભુતામાં પગલાં પાડવાની હોંશ ખરી. બોલો, ક્યારે ?

શશિકલાઃ (ગુસ્સામાં) ક્યારે હું તને પરણું ? આ તારી આદર્શમયતા ! હું તને પરણું ? તને પરણતાં પહેલાં તો હું ઝેર ખાઈશ—મારા ઘાટીને પરણીશ; સમજ્યો ? અળસદાર ફરી બોલ્યો છે તો. (ઉભી થઈ જાય છે.)

ગૌરીશંકરઃ (ઉભો થઈ હાથ પકડે છે.) સુભગે ! ગરમ ન થશો; પણ મારું ચિત્ત તમે ચોર્યું છે, હૃદય તમે કેદ કર્યું છે. હવે ક્યાં

જશો ? જુલો ગયાં ? મને કેદ કર્યો છે, હવે ક્યાં જશો ?—મને ખંધી ક્યાં છુટશો ?

શશિકલા : મેં તને પ્રેમમાં પાડ્યો ? વાહરે વાહ ! નફ્ટાઈની કંઈ દહ છે ? છોડ મારો દાથ ! (દાથ છોડવે છે.)

ગૌરીશંકર : (ગળગળો થઈ) એટલે મને નહીં પરજો ? મને છેલ્લો દો છો ? દેવી ! મારા મનોરથના મદાલ્યોને જમીનદોસ્ત કરો છો ?

શશિકલા : (ઉચ્ચતાથી) તું સીધોસીધો ઘેર જા, નહીં તો હમણાં માણસોને બોલાવી—

ગૌરીશંકર : (રડતે રાગે) આ શું કરો છો ? આ શું કરો છો ? મારા હૃદયને છેદી નાંખો છો ? મુબગે—

મનહરલાલ : (પાછળથી આવીને) શું છે ? ગૌરીશંકર ! આમ રડો છો કેમ ? (શશિકલા આથી જઈ નીચું જોઈ હસી રહે છે.)

ગૌરીશંકર : કાણ શેઠ ? મારી વારે ધાગો. આ મુબગાએ મને હાસ્યનિર્મલણે નિમંત્ર્યો, ફૂજનઆવાહને કોબાળ્યો, રસશૂંખલાએ ખાંધ્યો. હું પરવશ થયો. મારું કાવ્યઝરતું હૈયું એમને ચરણે પરવશ પડ્યું અને હવે પરણવાની-અરે પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાની ના પાડે છે !

મનહરલાલ : (હસીને) Shame (શરમ છે) શશી ! આને કેમ પરણતી નથી ?

શશિકલા : બાળ્યું એનું મોઢું. (નીચું જોઈ પડી રહે છે.)

મનહરલાલ : (હસીને) એ તો ના પાડે છે. તમારા મોઢા સામું એને વાંધો છે.

ગૌરીશંકર : હૃદયનાં રસીઆને મોઢું શું ને માથુ શું ! (કરગરીને) પણ આ શું ક્યું ? મારું હૈયું—મારાં રસઝરતાં, યનગનતાં, સુકુમાર, દુરબલ સમાં કવિહૃદયને ખાંધ્યું-કચર્યું ! શશી ! આ શું ક્યું ?

મનહરલાલ: સાંભળ ત્યારે. (થોડી વાર દરીઆ તરફ જોઈ રહે છે.) ક્યાંથી વાત શરુ કરું ?—મુંબાઈ આવ્યો ત્યારથી કે તે પહેલાંથી ?

શશિકલા: શરુઆતથી.

મનહરલાલ: (ધીમે ધીમે) સાંભળ ત્યારે. એક સવારે શેઠે મને ઉધરાણી મોકલ્યો. હું ગયો. એ ગામમાં એક બીજા ગામનો માસ્તર રહેતો—ઘણાજ ટંઠાખોર. તેને ત્યાં છેક ગામને નાકે સવારે સાત વાગે ઉધરાણી ગયો...ખારણું બંધ હતું. મેં તે ઠોક્યું, કહું ખખડાવ્યું પણ જવાબ ન મળ્યો. હું અંદર ગયો. ઘરમાં કારમી શાંતિ પ્રસરી રહી હતી—ત્યાં માસ્તરની વહુ લોહીલુવાણ પથારીમાં મરેલી પડી હતી. એનો પતિ એતું ખુન કરી નાસી ગયો હોય એમ લાગતું હતું. પેલી મરેલી સ્ત્રી નિશ્ચેતન, ફાટે ડોળે મારા સામું જોઈ રહી હતી. ખુન, પોલીસ, કેસ, એ બધા વિચાર મને આવ્યા ને હું ગભરાયો. હું નાસી જવા ફર્યો ને મને કોઈનો અવાજ સંભળાયો: ‘કાકા !’

મને શીત આવ્યાં, હું ફર્યો. સામું થોડીઆમાં એક છોકરું ઉભું થવાનો પ્રયત્ન કરી હસતું હતું ને મને ‘કાકા’ કહી સંબોધતું હતું—
શશિકલા: (આંસુ લુછતી બેઠી બેઠી બે હાથ વડે મનહરલાલનો એક હાથ લે છે.) તે હું !

મનહરલાલ: (રડતો અવાજ સ્થિર કરીને) હા. શશી ! મેં તને બોલાવી, તું હસી. હું નાસી જવા ફર્યો, તેં ઝાળીમાંથી હાથ લાંબા કર્યા. હું જઈ ન શક્યો. હું આથો ગયો, પાછો આવ્યો. તે ‘કાકા’ કહી ખુબ મારી ને તારા પ્રકુલ્લ વદને ખડખડાટ હસી. મને નાસી જવાતું મન થયું, પણ મારાથી નસાયું નહીં. મેં તને લીધી, છાતી સરસી ચાંપી ને તું ફરીથી હસી. મેં તને ત્યાં મુકી જવાનો વિચાર કર્યો, પણ મારો જીવ આવ્યો નહીં. હું તને લઈને બહાર નીકળ્યો.

શશિકલા: (પોતાના હાથમાં મનહરલાલનો હાથ દાખે છે.) કાકા !

મનહરલાલ: મારા ગળવામાં ચાર રૂપીઆ ચૌદ આનાની ઉધરાણી પડી હતી. હું તને લઈ દોડતો, સીમ છોડી સાત ગાઉ દૂર આવેલા સ્ટેશન તરફ ચાલ્યો. રસ્તે એક રથારી પાસેથી તારે માટે દુધ લીધું. સ્ટેશન પર આવી એક દુકાનદારને મારો કોટ વેચી દોઢ રૂપીઆ લીધો ને મુંબાઈની ટીકીટ લીધી...

શશિકલા: પંજી ?

મનહરલાલ: ટ્રેનમાં આખો વખત હું તારી સાથે રમ્યો ને તેં હસ્યાં કર્યાં... મુંબાઈ આવ્યા પંજીની વાત તો ગુલાબદાસે તને કહી લાગે છે. તું ભુખી થઈ ને પૈસા થઈ રહ્યા; એક દુધવાળા ભૈયાને ટોપી વેચી મેં દુધ લીધું ને તને પાચું...

શશિકલા: My dearest Kaka ! (મારા વહાલા કાકા !)

મનહરલાલ: (ગળું ખંખારીને) વાત પુરી થઈ. ગુલાબદાસનાં મોઢાભાઈએ તે જોયું ને મને બોલાવ્યો. એણે મને નોકર રાખ્યો ને પગારમાં તને ઉછેરી આપવાની તેણે શરત કયુક્ત રાખી.

શશિકલા: પંજી ?

મનહરલાલ: પંજી શું ? હું વાસણ માંગતો, લુગડાં ધોતો, કપ્પાભાઈને નીશાળે લઈ જતો, ને છાનોમાનો ભણતો. રાતના તને જગાડતો... ને તું મારે ગળે વીંટળાઈને મુત્તી...

શશિકલા: (હાથ દાખીને) કાકા !—

મનહરલાલ: (જોડું હસીને) પંજીની વાતમાં કશો માલ નથી. મોઢાભાઈ મારા પર ખુશ થયા ને પૈસા આપી મારી પાસે ફેરી કરાવી. પંજી લક્ષ્મી પ્રસન્ન થઈ... ને આજે આપણે આ—

શશિકલા: (આંસુ લુછીને) પણ કાકા રૂપીઆમાંથી મારે નામે ચાર આના શા માટે મુક્યા ?... ને આપના ભાગની વાત કેમ બનાવી ?

કાકાની શશી

મનહરલાલ: શશી ! એનો એકજ મુદ્દો હતો. તું પરાધીન છે, નિરાધાર છે એવો ખ્યાલ મારે તને આવવા દેવો નહોતો. (ખેદથી) આપણે સગાંવહાલાં નથી. મોટી થઈને તને એમ થાય કે તું લાચાર છે-મારે તને અપૂર્વ સ્ત્રી કરવી હતી.

શશિકલા: (સ્નેહભીની જોઈ રહે છે.) My fine old Kaka ! (મારા જુદા કકકડ કાકા !)

મનહરલાલ: હા. શશી ! હું ધરડો થયો છું. ચાલ હવે તો મને જવાદે.

શશિકલા: ના. હજી ધણું પુછવાનું છે. બેસો. સવાર પડતાં વાર છે. તમને મારા પર આટલો બધો ભાવ કેમ આવ્યો ? સાચું બોલજો. જુદું બોલો તો તમારી શશીને રોમે રોમ કીડા પડે !

મનહરલાલ: (રડતે રાગે) શશી ! વધારે શું કહું ? હું એકલો હતો-માળાપ વિનાનો, કુટુંબ વિનાનો, સંજોગી વિનાનો. મારા શેઠની દુકાન તે મારું વિશ્વ હતું. કોઈએ મને સ્નેહ બતાવ્યો ન હતો ને તું હસીને મારી પાસે આવી. તે ત્રાસદાયક એકલતામાં મરી રહેલા મને તરસે મરતાને જલબિંદુ સમી તું હતી. તારી રમત જોઈ હું મુખ માણતો, તારા કાલા બોલ સાંભળી મને કમાવાની હોંસ થતી. તારાં હાસ્યે મારું જીવન પ્રકૃષ્ટ થતું.

શશિકલા: (ઉભી થઈ જઈને પાસે આવી ઉભી રહે છે.) ત્યારે મને હવે કેમ જુદી કાઢી દે ને મારો ભાગ કેમ જુદો કાઢ્યો ?

મનહરલાલ: (જરાક કડવાશથી) છોકરી ! મારે તને અપૂર્વ કરવી હતી ને ? તારી અપૂર્વતા સ્વાતંત્ર્યે સંપૂર્ણ થશે એટલે તને સ્વતંત્ર કરી. હવે કાંઈ બાકી છે ?

શશિકલા: (સામું ઉભી રહીને મનહરલાલના કાન સાંભળે છે.) ત્યારે હુઆ, બહા કાકા ! અત્યાર સુધી પરણ્યા કેમ નહીં ? બોલો ! જવાબ દો.

30911

૦ મનહરલાલ: (સપ્તાધ્યાયી) શશી ! ભાઈ બહુ થયું. મારે હવે વધારે વાત નથી કરવી. હું નહીં પરણ્યો કેમ કે તને કોઈ દુઃખ નહીં દે. (હુખ્યું હસીને) હવે પરણીશ.

શશિકલા: (હોઠ પર હોઠ પીચી) હવે પરણીશ. પરણ્યો નહીં તો જશો ક્યાં ? (મગ્નક્રમાં) નવી સ્ત્રી જોઈ દિરસ્કાર આવે છે, જુની સ્ત્રી જોઈ કંપારી આવે છે. લાવ ત્યારે આ શશીને જ એવી કરું કે નવી જુની બનેથી સરસ થાય ને તમારી એકલાતા શીટાડે.

મનહરલાલ: (આંખે હાથ દઈ) નહીં-નહીં-એ શું—

શશિકલા: (સામું ધુટણીએ પડીને) કાકા ! આપણે ક્યાં સુધી સંતાકુકડી રમી છે ? આ શશી સ્વચ્છંદી થઈ છે, બહુ નવી થઈ ગઈ છે, એનો આત્મા નાયકણનો છે, એ ગામનો ઉતાર છે. કાકા ! કાકા ! એ તમને એકલા નહીં મુકે. (હાથ લંબાવે છે.) કાકા—

મનહરલાલ: (વેદનાથી) તું શું બોલે છે તેનું તને જ્ઞાન નથી.

શશિકલા: છે. આજે બે કલાકમાં મને બહુ જ્ઞાન આવ્યું છે. (મનહરલાલ જવા જાય છે તેને રોકીને) કાકા ! હવે બહુ થયું. મારી પાસે બહુ શું કહેવડાવો છો ? (નીચું જોઈ) કાકા ! મને-મને-કાકી નહીં બનાવો ?

મનહરલાલ: (ચમકીને દબાવેલી હોંસથી) શું કહે છે ! શશી ! આ ચંદ્ર બધાંને ગાંઠાં કરે છે. આપણે વધારે વાત અત્યારે નથી કરવી.

શશિકલા: અત્યારે જ ! (હસીને) હું જો કાકી થયા વિના અત્યારે અર્ધઆંધી ઉઠું તો જોજો.

મનહરલાલ: (નીચું જોઈ) શશી ! અત્યારે તું ઉપકારવશ છે. તું લાગણીમાં ખેંચાઈ રહી છે. અત્યારે લીધેલા શપથો જીવનભર સાલશે—

શશિકલા: મેં કાકા કહી બોલાવ્યા ને તમે મને લઈ ગયા. હું હસી ને તમે મુંબાઈ આવ્યા. હું રાતે વીંટાઈને સુતી ને તમે પૈસો ભેગો કર્યો. હવે કહું છું કે તમે પરણો ને તમારે પરણતું પડશે.

મનહરલાલ: શશી ! પણ વારના ઉમળકામાં જીવનભરનો અસંતોષ મારે વેરવો નથી. મારે મન સ્ત્રી એટલે મારી જટામાં રાખવાની વિશુદ્ધ ને નવ ઊર્મિઓથી ભરી મારી મંદાકિની; તારે મન સ્ત્રી એટલે મારે તરફ ધ્રુવવતી, બધાને નવરાવતી, કાંદવ ઉછાળતી, શીણો ફેંકતી ગંગા. આપણો મેળ કેમ ખાય ?

શશિકલા: પણ હું ભાગીરથી તો થઈશને ? તમે દોરશો ત્યાં જઈશ; તમને ને તમારાંને પહેલાં તારીશ; અને પછી રહીશ તો પતિતપાવની પણ થઈશ ને થોડો કાદવે ઉરાડીશ.

મનહરલાલ: શશી ! ખોટા બોલો શા કામના ? હું સ્વાર્થી છું. મને તું જોઈએ છે-છે તેવી, ગાંડીધેલી; પણ મારે માટે, મારી જીવ સંતોષવા, મારું ગાંડપણ ચોપવા, મારી નિર્બલતા સંરક્ષવા; સાથે હસવા, સાથે રડવા, સાથે વડવા; ધડપણ આવે તો નર્મદાના પતિની માફક તારે માથે બેસી ફરવા; મારા એકલા માટે-મારી ભવની લુપ્ત ભાંગવા, મારી એકલતા વિરમરાવવા—

શશિકલા: (બે હાથમાં હાથ પકડી) મને પણ બીજું કોઈ જોઈતું નથી. ને કાકા ! બધું કરીશ. પણ ન થઈ શકે, હું ઓછી પડું તો એમ નહીં ધારી શકો કે જે શશી રાત્રી, લાત મારતી, હસતી તેજ મૂર્ખ શશી છે ? તેને પહેલાંની માફક પટાવજો, રીઝવજો ને નહીં માને તો મારા કાકા ! તમે તમારો નહીં મારશો તો કોણ મારશે ?

મનહરલાલ: મારી શશી ! (હાથ લંબાવે છે.)

શશિકલા: મારા કાકા ! ૩૦૭॥

(પડો પડે છે)